T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AB SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ EKSENİNDE AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZLEM AKÇAY

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AB SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ EKSENİNDE AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZLEM AKÇAY

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MEHLİKA ÖZLEM ULTAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:
16.06.2021 / 14

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Çalışmam sırasında akademik bilgi birikimiyle bana yol gösteren ve her konuda desteğini esirgemeyen çok kıymetli hocam Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Özel sektör ve akademik kariyer sürecimin zorlu şartlarında her zaman maddi ve manevi olarak yanımda olan başta sevgili annem ve ablam olmak üzere aile üyelerime ve beni her zaman sabırla dinleyen ve desteklerini esirgemeyen Ahmet Faruk AÇAR'a ve kıymetli dostlarıma teşekkür ederim. Akademik çalışmamın sonucunu göremeyen fakat her zaman benimle gurur duyduklarından emin olduğum canım babam ve anneanneme özlem dolu şükranlarımı sunarım.

Çalışmamın tüm akademik camiaya faydalı olması ümit ederim.

Özlem AKÇAY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....
İÇİNDEKİLER ii
ÖZET.....iv
ABSTRACT.....v
KISALTMALAR LİSTESİ.....vi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ.....3
1.1. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi'nin İçeriği ve Gelişimi 3
1.2. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık (Complex Interdepence).....10
1.2.1. Uluslararası İletişim Kanallarının Çokluğu 11
1.2.2. Uluslararası İlişkilerde Hiyerarşi Durumunun Ortadan Kalkması.....12
1.2.3. Uluslararası Politikada Askerin Gücün Giderek Azalması 13
1.3. Karşılıklı Bağımlılığın Siyasal Süreçleri.....16
1.3.1. Konular Arasında Bağlantı Kurmak.....16
1.3.2. Gündem Belirlenmesi.....17
1.3.3. Ulus üstü İlişkiler.....18
1.3.4. Uluslararası Örgütler.....19
1.3.5. Uluslararası Liderlik 20
1.4. Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Karşılıklı Bağımlılık İlişkisi 21

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI.....26
2.1. AB ve Akdeniz Ülkeleri Arasında Tarihsel Süreç 27
2.2. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı (Partnership Euro – Mediterranean) 34
2.2.1. Barselona Bildirgesi 35
2.2.1.1. Siyasi Ortaklık ve Güvenlik Konularında Ortaklık 36
2.2.1.2. Ekonomik ve Mali Ortaklık.....38
2.2.1.3. Sosyal, Kültürel ve Beşerî Ortaklık 40
2.2.2. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı Yapısı.....42
2.2.3. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın Değerlendirilmesi 45
2.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Gerekçesi 47
2.4. Avrupa Komşuluk Politikasının Gelişimi, İçeriği ve Amaçları 48
2.5. Avrupa Komşuluk Politikasını İlkeleri 57
2.5.1. Koşulluluk.....57

2.5.2. Ortak Sahiplenme 59
2.5.3. Siyasi Farklılaştırma 59
2.5.4. Karşılıklı Hesap Verebilirlik 59
2.5.5. Sivil Toplum Ortaklığı 60
2.6. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları 60
2.6.1. Uygulama Araçları 61
2.6.1.1. Ülke Raporları 61
2.6.1.2. Eylem Planları 61
2.6.1.3. İlerleme Raporları 63
2.6.2. Finansal Araçlar 64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ 68
3.1. Avrupa Komşuluk Politikası Öncesi Avrupa Birliği – Azerbaycan İlişkileri . 68
3.1.1. Ekonomik İlişkiler (TACIS, TRASECA ve INOGATE) 69
3.1.2. Hukuki İlişkiler (Ortaklık ve İş birliği Anlaşması) 72
3.2. Avrupa Komşuluk Politikası Sonrası Avrupa Birliği – Azerbaycan İlişkileri 73
3.2.1. Ekonomik İlişkiler 75
3.2.2. Hukuki İlişkiler 77
3.2.2.1. Azerbaycan Ülke Raporu 77
3.2.2.2. Azerbaycan Eylem Planı 78
3.2.2.3. Azerbaycan İlerleme Raporları 80
3.2.2.4. Doğu Ortaklığı 82
3.2.2.5. Ortaklık Anlaşması Süreci 84
3.3. Avrupa Komşuluk Politikası Kapsamında AB ve Azerbaycan Arasında Öne Çıkan Konular 85
3.3.1. Demokrasi 86
3.3.2. Dağlık Karabağ 88
3.3.3. Enerji 94
SONUÇ 99
KAYNAKÇA 103
ÖZGEÇMİŞ 117

ÖZET

Avrupa Birliği'nin genişleme politikasına alternatif olarak ve bölgesel güçten küresel bir güç olma yolunda attığı adımlardan biri Avrupa Komşuluk Politikasıdır. Avrupa Komşuluk Politikası, ilişkilerin iş birliği çerçevesinde ilerlemesine olanak sağlamaktadır. Avrupa Komşuluk Politikasını en iyi açıklayan teorilerden biri, çok kutuplu dünya sistemine geçişle önemi artan karşılıklı bağımlılık teorisidir. Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde Avrupa Komşuluk Politikası, 16 ülkeyi kapsamaktadır ve Azerbaycan bu ülkelerden biridir. Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde öne çıkan konular; Dağlık Karabağ sorunu, enerji alanında iş birliği ve demokrasi konularıdır.

Çalışmanın araştırma sorusu, Avrupa Komşuluk Politikasının karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ikili ilişkilerde sağladığı sonuçların neler olduğudur. Bu soruya yanıt aranırken çalışmada; karşılıklı bağımlılık teorisiyle Avrupa Komşuluk Politikası detaylı olarak incelenmekte ve Azerbaycan örnek ülke olarak değerlendirilmektedir. Çalışma sırasında, birincil ve ikincil kaynakların incelemesi yapılmıştır. Birincil kaynak olarak Avrupa Birliği'nin belge ve raporlarından yararlanılmıştır. İkincil kaynak olarak ilgili konular hakkında yazılmış olan literatür (kitap, makale ve elektronik kaynaklar) incelenmiştir.

Çalışmada amaçlanan, Avrupa Komşuluk Politikasının detaylarını karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde incelemek ve politikanın Azerbaycan ve Avrupa Birliği'ne olumlu ve olumsuz yansımalarını değerlendirmektir.

Çalışma sonucunda, Avrupa Komşuluk Politikası içerisinde yer alan temel konular Azerbaycan örneği üzerinden incelendiğinde, politikada istenilen verimin sağlanamadığı görülmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ekonomik ilişkilerde daha olumlu sonuçlar alınırken, siyasal ve sosyal konularda politikanın etki alanın sınırlı kaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Komşuluk Politikası, Azerbaycan, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

ABSTRACT

The European Neighbourhood Policy is an alternative to the enlargement policy and towards becoming a global power from a regional power one of the steps taken by the European Union. The European Neighbourhood Policy, enables the relationship progress in a cooperation. The theory one of the best explains the European Neighbourhood Policy is the ınterdependence theory, whose importance has increased with the transition to the multipolar world system. Within the framework of ınterdependence theory, the European Neigbourhood Policy covers 16 countries and Azerbaijan is one of these countries. Prominent issues in the European Neighbourhood Policy between Azerbaijan and the European Union; The Nagorno-Karabakh problem, cooperation of the energy issues and democracy issues.

The research question of the study is what are the results of the European Neighbourhood Policy in bilateral relations within the framework of interdependence. While looking for an answer to this question. The theory of interdependence and the European Neighbourhood Policy are examined in detail and Azerbaijan is considered as a model country. During the study, primary and secondary sources were examined. As a secondary source, the literature (books, articles and electronic resources) written on related topics was examined.

The aim of the study is to examine the details of the European Neighbourhood Policy within the framework of the theory of interdependence and to evaluate the positive and negative reflections of the policy on Azerbaijan and the European Union.

As a result of the study, when the basic issues in the European Neighbourhood Policy are examined through the example of Azerbaijan, it is seen that the desired efficiency in the policy cannot be achieved. While more positive results are obtained in economic relations within the framework of the European Neighbourhood Policy, it is observed that the area of influence of the policy in political and social issues remains limited.

Key Words: The European Union, The European Neighbourhood Policy, Azerbaijan, The Interdependence Theory.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AKA: Avrupa Komşuluk Aracı

AKOA: Avrupa Komşuluk Ortaklık Aracı

AKP: Avrupa Komşuluk Politikası

AT: Avrupa Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BP: British Petroleum Company

BTE: Bakü – Tiflis – Erzurum Boru Hattı

BTC: Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı

CARDS: İmar, Kalkınma ve İstikrar için Topluluk Yardımı (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation)

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ECU: Avrupa Para Birimi (European Currency Unit)

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği (The European Free Trade Association)

EIDHR: Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Girişimi (The European Instrument for Democracy and Human Rights)

EPNK: Dağlık Karabağ Sorununun Barışçıl Çözümü için Avrupa Ortaklığı (The European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh)

EUROPOL: Avrupa Polis Teşkilatı

EUROJUST: Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler Arasında Yargısal İş Birliğini Öngören Kurum

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

INOGATE: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (Interstate Oil and Gas to Europe)

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

MEDA: Akdeniz Ekonomik Kalkınma Bölgesi (Mediterranean Economic Development Area)

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SGC: Güney Gaz Koridoru

SOCAR: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

TACIS: Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım (Technical Assistance to the Commonwealth of the Independent States)

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

TAP: Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı

TRACECA: Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaştırma Koridoru (Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia)

YAP: Yenilenmiş Akdeniz Politikası

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), 1950'li yıllarda temelleri atılmış ulus üstü ve bölgesel entegrasyon hareketidir. Birliğin çalışmalarını ilerletmek için attığı adımların başında genişleme politikası gelmektedir. Genişleme politikasıyla 2004 yılında Birliğe on ülke dahil olmuştur ve genişlemenin ardından AB avantajlarla karşılaşırken bir yanda da sınırlarının coğrafi anlamında genişlemesiyle birçok tehditle karşı karşıya kalmıştır. Genişleme sonrası yaşanan sıkıntılar ve beraberindeki süreç yorgunluğunun ardından AB, çalışmalarını bölgesel çaptan küresel düzeye taşımak adına genişlemeye alternatif politika arayışlarına yönelmiştir. Bu bağlamda ele alınan Avrupa Komşuluk Politikası, ülkelere üyelik perspektifi sunmadan, AB'nin çalışmalarını bölgesel alandan daha ilerilere taşımasına olanak sağlamaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikası, 2004 yılında "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" ile oluşturulmuştur ve 16 ülkeyi kapsamaktadır. Politikanın ana çerçevesi AB ve komşu ülkeler arasında güvenlik, insan hakları, ekonomi, enerji, demokrasi gibi konularda iş birliğiyle ortak alan yaratmaktır. Avrupa Komşuluk Politikasıyla tarafların birbirlerinden beklentileri bulunmaktadır ve ikili ilişkilere katkı sağlamak adına taraflar karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliğine yönelmektedir. Azerbaycan Avrupa Komşuluk Politikasına dahil olan ve politika kapsamında AB ile iş birliğiyle ilişkiler yürüten ülkeler arasındadır.

Çalışmada, Avrupa Komşuluk Politikasının karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ikili ilişkilerde sağladığı sonuçlarının neler olduğuna cevap aranacaktır. Aynı zamanda Avrupa Komşuluk Politikasının uygulama sürecini daha detaylı olarak değerlendirmek adına Azerbaycan örnek ülke olarak incelenecektir. Avrupa Komşuluk Politikasının ekonomik, siyasal ve sosyal konulara yönelmesine istinaden Azerbaycan'da bu alanlardaki sürece değinilecektir. Siyasi olarak Dağlık Karabağ sorunun uluslararası ilişkilerde önem arz etmesi, sosyal konular içerisinde demokrasinin ikili ilişkilerde ön plana çıkması ve ekonomik anlamda enerjinin ikili ilişkilere sağladığı faydalar sebebiyle Azerbaycan örnek ülke olarak incelenmek üzere seçilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Avrupa Komşuluk Politikasını detaylı incelemek ve politikanın karşılıklı

bağımlılık çerçevesinde Azerbaycan ve Avrupa Birliği'ne olumlu ve olumsuz yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Karşılıklı bağımlılık teorisi ekseninde Avrupa Komşuluk Politikasını Azerbaycan örneği üzerinden ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, karşılıklı bağımlılık teorisi gelişimi ve içeriği açısından detaylı olarak incelenecektir. Aynı zamanda 1970'li yıllarda Keohane ve Nye tarafından ortaya atılan karşılıklı bağımlılık teorisinin, çok kutuplu dünya düzenine geçişle öneminin artması ve güç kullanımını temel alan realist teoriye karşı çıkması gibi detaylara değinilecektir. İkili ilişkilerde iş birliği öngören, taraflara karşılıklı yarar sağlayan ve taraflara eşit olmayan maliyetlere katlanma zorunluluğu getiren karşılıklı bağımlılık teorisinin detaylarına değinilirken, Avrupa Komşuluk Politikasını açıklayan en iyi teorinin karşılıklı bağımlılık teorisi olduğunu belirtmek amaçlanmaktadır.

İkinci bölümde, tezin ana çalışma konusu olan Avrupa Komşuluk Politikası incelecek ve politika detayları ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır. İlk olarak Avrupa Komşuluk Politikası öncesi, Komşuluk Politikasına giden süreci anlamak adına AB'nin Akdeniz komşularına yönelik yaklaşımları incelenecektir. Daha sonra Avrupa Komşuluk Politikasının gelişimi, içeriği, amaçları ve ilkeleri detayları olarak aktarılacaktır. Politikanın komşu ülkelerle ilişki sürecindeki işleyişini değerlendirmek adına da ülke raporları, eylem planları, ilerleme raporları ve finansmanların içeriği detaylı olarak incelenecektir.

Avrupa Komşuluk Politikasını detaylı olarak ele aldıktan sonra üçüncü bölümde Avrupa Komşuluk Politikası içerisinde yer alan Azerbaycan örnek ülke olarak incelenecektir. Avrupa Komşuluk Politikası öncesi ilişkiler irdelendikten sonra, Avrupa Komşuluk Politikası sonrası Azerbaycan – AB ilişkilerinde ülke raporu, eylem planı ve ilerleme raporları detaylı olarak değerlendirilecektir. İkili ilişkilerde ön plana çıkan konulardan Dağlık Karabağ sorunu, demokrasi konusu ve enerji alanında iş birliği konusu Avrupa Komşuluk Politikası ve karşılıklı bağımlılık teorisi kapsamında yorumlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ

Karşılıklı bağımlılık teorisi, 1970'li yıllar itibariyle ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmasıyla ve değişen dünya düzeniyle de önem kazanmıştır.

Karşılıklı bağımlılık teorisi, ikili ilişkilerin iş birliği çerçevesinde yürütülmesine odaklanmaktadır. İlişkilerde taraflar sadece devletler olmak zorunda değildir, bölgesel ve uluslararası örgütlere de önem verilmektedir. Bu teori, bölgeselleşmenin ve uluslararası örgütlerin önem kazandığı bir döneme açıklık getirmektedir. Realist teoriye karşı çıkan karşılıklı bağımlılık teorisi, iş birliğini içermekte ve savaş, terör ve güç kullanımı gibi konulara karşı çıkmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde; karşılıklı bağımlılık teorisinin içeriğine, gelişimine, siyasal süreçlerine, karmaşık karşılıklı bağımlılığa ve bölgeselleşmeyle küreselleşme ilişkisine detaylı olarak değinilecektir.

1.1. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi'nin İçeriği ve Gelişimi

Karşılıklı bağımlılık teorisi, dünya düzeninde değişimlerin etkin olarak gözlemlendiği ve yeniliklere ihtiyaç duyulduğu bir ortamda gündeme gelmiştir. Soğuk Savaş'ın sonlarına gelinirken ve çok kutuplu dünya düzenine geçiş hızlanırken yeni teorilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası ilişkiler gündeminde değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde gündemi belirleyen savaş, güç kullanımı, terörizm gibi konular artık uluslararası ilişkilerin önceliği olmaktan çıkmış ve ekonomik, siyasi ve sosyal konularıyla birlikte gündemde yer almaya başlamışlardır. Aynı zamanda tehdit algıları askeri ve terörizm odaklı iken yenilenen uluslararası gündem ile tehdit algılarında değişimler meydana gelmiştir.

İşbirliğinin gerekliliği ve önemi, devletler ve hükümet dışı aktörlerce fark edilmiş ve politikalarda belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Sermaye ve işçi hareketleri artarken, ekonomi piyasalarında genişlemeler görülmüştür. Bu süreçte yeni politika arayışları ortaya çıkmış ve yeni teoriler gündeme gelmeye başlamıştır. Hükümet dışı aktörlerin öneminin arttığı, iş birliğinin gündeme geldiği, bölgeselleşmenin önem kazandığı, ekonomi ve birçok sosyal konunun uluslararası ilişkiler gündemini belirlemede etken olmaya başladığı döneme ışık tutan teorilerinden biri de karşılıklı bağımlılık teorisi olmuştur.

Karşılıklı bağımlılık (Interdependence) teorisi, Amerikalı akademisyenler Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından ortaya atılmıştır (Sancaktar, 2013, s. 141). 1977 yılında yayınladıkları "Güç ve Karşılıklı Bağımlılık" (Power and Independence) isimli eser, uluslararası ilişkilerde bu teoriye ışık tutan eser olmuştur.

Karşılık bağımlılık teorisinin uluslararası ilişkilerde yaygın olarak kullanılması ve günün ihtiyaçlarına yanıt arayan bir yaklaşım haline gelmesi 1970'li yılların ikinci yarısına rastlamaktadır (Griffiths, 2009, s. 105-114). Karşılıklı Bağımlılık, ülkelerin birbirleriyle ve hükümet dışı aktörler ile çok sayıda karşılıklı etkileşim içinde yer aldıkları koşulları ifade etmektedir (Keohane & Nye, 1977, s. 8-9).

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, ortaya koydukları teorik yaklaşım ile özellikle ekonomik etkileşimler üzerinde durmuşlardır. Karşılıklı bağımlılıkta odaklanılan ekonomik ilişkilerle birlikte bir diğer temel etken ise tarafları etkileyen maliyetler olmuştur. Bu teori sadece yarar temelli inceleme yapmamakta, aksine aktörleri etkileyen maliyetleri ele alarak sisteme açıklık getirmektedir. Karşılıklı etkileşim sadece yarar sağlıyorsa ve aktörler üzerinde bir maliyete yol açmıyorsa karşılıklı bağımlılık teorisi dışında tutulmaktadır (Arı, 2013, s. 325). Bu noktada ilişkilerin zedelenmesi sonucu oluşan maliyetler, karşılıklı bağımlılık ve tarafları iş birliğine yönelten etken olarak, karşılıklı bağımlılık teorisinin oluşmasında ana faktörlerden biri olmuştur. Dolayısıyla, tarafların hareket serbestliği maliyetler ile kısıtlanıyor ve taraflar çıkarları için bu maliyetlere katlanmak zorunda kalıyorsalar burada karşılıklı bağımlılıktan söz edilmektedir (Keohane & Nye, 1977, s. 8-9).

Karşılıklı bağımlılık, iki taraf için de geçerli olan bir yaklaşımdır. Bağımlılık ise tek tarafla ortaya çıkan bir durumdur. Örneğin; sadece bir devletin maliyete katlanarak diğerine bağlı olması durumunda karşılıklı bağımlılıktan söz edilememektedir. Karşılıklı bağımlılıkta, çift taraflı bağımlılığın olması ve maliyetlerin iki tarafı da etkilenmesi esastır. Bir aktörün ortaya koyduğu davranışın, diğer bir aktör tarafından oluşturulması karşılıklı olmaktadır. Karşılıklı bağımlılıktan etkilenme durumu ise taraflarca eşit olmak zorunda değildir. Bir taraf diğerinden daha fazla veya az etkilenme durumunda kalabilir. Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'e göre bu etkilenme derecelerinin eşit olması durumu zaten mümkün değildir, fakat etkilenmenin taraflarca denk olabileceğini varsaymaktadırlar. Aksi takdirde taraflar arasındaki bu ilişki asimetrik olarak veya bağımlılık ilişkisi olarak nitelendirilmektedir (Yüceer, 2019, s. 14).

Karşılıklı bağımlılık ile taraflara, derecesi eşit olmayan maliyetler yüklenmektedir ve aktörler eşit olamayan bu maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadırlar. Maliyetler ve ortaya çıkan olumsuz gelişmelerden, taraflar önemi kendilerine göre değişen derecelerde etkilenmektedirler. Bir tarafın maliyeti ve etkilenme düzeyi her zaman diğerinden farklı düzeyde olmaktadır. Bu eşit olmayan etkilenme durumu, tarafların pazarlık gücüne de işaret etmektedir. Aktörler arasındaki eşit olmayan bağımlılık, asimetrik ilişkiye sebep olarak, daha az bağımlı olan aktörün pazarlık gücünü ele geçirerek, diğer aktörün davranışlarını etkilemesine sebep olmaktadır (Keohane & Nye, 1977, s. 11).

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, asimetrik bağımlılık ilişkisi ile tarafların pazarlık gücü ve maliyetlerden etkilenme durumlarına ışık tutarken, asimetrik etkileşimi hassasiyet (sensitivity) ve etkilenebilirlik (vulnerability) terimleri ile açıklamışlardır. Hassasiyet, bir devletin diğer bir devlet karşısında değişikliklere duyarlılık göstermesidir. Etkilenme ise tarafların politika değiştirdikten sonra bile ortaya çıkan etkilere katlanmaya devam etmeleridir (Arı, 2013, s. 324). İkili ilişkiler çerçevesinde olan karşılıklı bağımlılık ile eşit etkileşim durumu sağlanamayacağı için bu iki etken çerçevesinde ölçülebilirlik sağlanmaktadır. Aynı zamanda taraflar arasındaki pazarlık gücü, hassasiyet ve etkilenme derecesinden oluşmaktadır. Yani

uluslararası sistemde taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık gücü, diğer tarafın bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyetine (sensitivity) ve etkilene bilirliğine (vulnerability) bağlı olmaktadır (Kroll, 1993, s. 322-323).

Karşılıklı bağımlılık ile A devletinin B devletine ihtiyacı, B devletinin A devletine olan ihtiyacından fazla ise A devletinin pazarlık gücü B devletinin pazarlık gücünden azdır. Böylece ilişkilerde yaşanacak kötü gidişattan iki devlet de olumsuz etkilenirken, A devletinin etkilenme oranı ve maliyetleri daha yüksek olacaktır (Chan, 1984, s. 235). Hassasiyet ve etkilenme üzerinden yapılacak değerlendirmede ise, A devletinin B devletinden etkilenme oranı ve hassasiyeti daha yüksek olacaktır. B devletinin ise pazarlık gücü daha yüksek olduğundan hassasiyet ve etkilenme derecesi daha az olacaktır. Yani devletlerin pazarlık gücü ve olumsuz etkilenme oranları arasında ters orantı karşımıza çıkmaktadır.

Tarihten bir örnek ile hassasiyet ve etkilene bilirlik kavramlarını açıklayacak olursak karşılıklı bağımlılık teorisinin oluşum sürecine denk gelen 1973 Petrol Krizi en yaygın örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1973 Arap – İsrail Savaşı'nın ardından petrol ihraç eden Arap ülkeleri petrolü güç kaynağı olarak kullanmışlardır. Petrol fiyatlarında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) aracılığı ile fiyatlar yükselmiş ve dünya çapında birçok ülke yükselen fiyatlardan olumsuz etkilenmiştir. Bölgeden petrol ihtiyacını karşılayan Japonya'nın buradaki petrole bağımlılığı %75 iken, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de bu durum %25'tir ve buna bağlı olarak krizden etkilenmişlerdir. Fakat ABD ve Japonya'nın hassasiyet, etkilene bilirlik ve pazarlık güçleri farklı olmuştur. (Arı, 2013, s. 424). Bölge petrolüne daha az bağımlı olan ABD, fiyatlar karşısında az hassasiyet gösterirken diğer yandan Japonya'nın hassasiyeti ABD'ye göre daha gözle görülür olmuştur.

Karşılılık bağımlılık teorisi, küçük ülkelerin elinde önemli koz bulundukları takdirde güçlü ülkelere karşı pazarlık paylarını yükseltebileceklerine de değinmektedir. Petrol Krizi örneğinde Arap ülkeleri, ABD ve Japonya gibi ülkelere karşı daha küçük devlet konumunda iken onlarla karşılıklı etkileşim içinde olup pazarlık gücünü elde tutan taraf olabilmişlerdir. Gelişmiş ülkeleri, ellerinde

bulundurdukları petrol kaynağı ile etkilemek isteyen Arap ülkeleri amaçlarına ulaşmıştır. Böylece ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri Petrol Krizi'ne hassasiyet gösteren ve oranları farklı olsa da olumsuz etkilenen ülkeler olmuştur (Başçıl, 2013, s. 15 - 16).

Karşılıklı bağımlılıkta, hassasiyet ve etkilene bilirlik devletleri değişik düzeylerde etkilerken bu iki faktörün de kendi içerisinde aktörleri etkileme düzeyleri arasında farklar vardır. Hassasiyet, bir devletin diğerinin oluşturduğu davranışlardan etkilenme düzeyidir ve maliyetlere katlanma zorunluluğuna sebep olmaz (Özdemir, 2008). Etkilene bilirlikte ise ilişkiler daha kuvvetlidir ve maliyetlere katlanma zorunluluğu getirir. Hassasiyet içerisinde devletler daha kolay hareket alanı yaratırken, etkilene bilirlik ile devletin hareket alanı ciddi maliyetler yaratmaktadır (Keohane & Nye, 1977, s. 13-15).

Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde taraflar, hassasiyet ve etkilene bilirlik düzeylerinin belirlenmesinde tamamen karşı tarafa bağlı değillerdir. 1960'lı yıllarda dolar ve sterlin üzerinde yapılan düzenlemeler karşısında İngiltere ve ABD'yi örnek göstererek hassasiyet ve ekilene bilirliğe açıklık getirmeye çalışmışlardır. O dönemde para politikaları karşısında zor durumda kalan ABD ve İngiltere, krizi farklı şekillerde sonuçlandırmışlardır. ABD, politika değişikliğine giderek etkilene bilirliğini azaltmış, İngiltere ise bu durum karşısında harekete geçmemiştir. Böylece, İngiltere etkilene bilirlik derecesini düşürememiştir. Bir devletin, yaşanan gelişmeler karşısında alabildiği önlemler ise onun hem hassasiyet hem de etkilene bilirlik derecesini etkiler. Etkilene bilirliğin azaltılması, bu durumla bağlantılı olarak hassasiyetin de azalmasını etkileyecektir. Dolayısıyla maliyetlere maruz kalınması açısından ve doğrudan hassasiyete etki edebilmesi açısından karşılıklı bağımlılıkta, etkilene bilirlik daha kuvvetli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Pulat, 2018, s. 100).

Karşılıklı bağımlılık, içerisinde hassasiyet ve etkilene bilirlik barındırır. Etkilene bilirlik ise maliyetlere katlanma zorunluluğu getirdiğinden taraflar ikili olarak yükümlülükler altına girerler. Bu noktada karşılıklı bağımlılık içerisindeki birçok aktörden en aktif olanı devletler, maliyetlere katlanmak yerine çözümü iş birliğinde

aramaktadırlar. Devletler, çıkarları doğrultusunda iş birliği ile maliyetleri azaltarak iki tarafa da kazanç sağlayabilirler. Hatta bağımlılıkların azalması adına iş birliği çerçevesinde çift taraflı değil de birçok aktör arasında bu birliği oluşturabilirler. Böylece bir aktörün politikaları karşısında, hassasiyet ve etkilene bilirlik derecelerinde azalma yaratabilirler (Başçıl, 2013, s. 14).

Uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler, devletler ve hükümet dışı aktörlerin birbirleri ile olan diyaloglarının artması gerekliliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Birbirleri ile karşılıklı bağımlılık içerisinde aktörlerin hassasiyet ve etkilene bilirlik derecelerinin artması, taraflar açısından maliyetlerin artması demektir. Keohane ve Nye, maliyetlerin taraflar için azaltılması ve uluslararası arenada meydana gelen değişikliklere uyum sağlamak adına devletlerin iş birliği içerisinde bulunmaları gerekliliğinin üzerinde durmuşlardır. Karşılıklı bağımlılık teorisi içerisinde iş birliği önerisiyle, uluslararası sistemde yaşanan değişimlere çözüm bulmaya çalışmışlardır (Furuncu, 2016, s. 13)

İki kutuplu dünya sisteminde yaşanan yıkıcı gelişmeler ve beraberinde ortaya çıkan sonuçlar itibari ile karşılılık bağımlılık teorisi, güç kullanımına karşı çıkmaktır. Taraflar arasındaki iş birliğiyle dengeler sağlanmalı ve askeri güç çözüm yolu olarak kullanılmamalıdır. Çünkü askeri güç kullanmak hem taraflara maliyet yaratmakta hem de sistemde kargaşaya sebep olmaktadır, iş birliği ise tarafların maliyetlerini azaltarak sistemde uzlaşma ile düzen sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Karşılıklı bağımlılık teorisi bu mantık çerçevesiyle II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde hâkim olan realist teoriye karşı çıkmaktadır. Realist teori; uluslararası politikayı aktörlerin karşılıklı savaşma halinde oldukları bir güç mücadelesi ortamı olarak ele alır ve buna göre, güç mücadelelerinde temel aktör devletlerdir. Devletlerin çıkarlarını korumasında askeri güç kullanılması esastır ve askeri gücün her daim yeterli olması gerekmektedir. Realist teori aktörler arasında devleti öne çıkarırken, uluslararası aktörlere ve uluslararası hukuk kurallarına uygulama alanı içerisinde yer vermemektedir (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2013, s. 48-51). Karşılıklı bağımlılık teorisi ise sadece devletlerarası yaklaşımları ele almak yerine, devletlerle birlikte uluslararası örgütleri, ulus üstü örgütleri, resmi ve gayri resmi kuruluşları,

ekonomi kuruluşları olan bankaları ve sivil toplum kuruluşlarını da ele almaktadır. Aynı zamanda realist teori, uluslararası ilişkileri devlet temelli güç mücadeleleri olarak görürken bu kısıtlı bakış açısı ile dünyadaki değişimleri açıklamada yetersiz kalmaktadır (Keohane & Nye, 1977, s. 3-4). Kısacası karşılıklı bağımlılık, iş birliğine yer vermesi, askeri güç kullanımına karşı çıkması ve sadece devleti temel aktör olarak kabul etmemesi sebebi ile realist teoriden sonra gelerek birçok noktada bu teoriden farklılaşmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık teorisi, realist teoriden farklı olarak devlet dışındaki diğer aktörleri de baz alarak kendi içerisinde aktörel anlamda çeşitlilik yaratmaktadır. Bu çeşitlilik, karşılıklı bağımlılığın konuları itibari ile de kendisine uluslararası alanda yer açmasına imkân sağlamaktadır. Karşılıklı bağımlığın konusu ekonomik, siyasal ve sosyal olabilir ve 'ekonomik karşılıklı bağımlılık', 'stratejik karşılıklı bağımlılık' veya 'ekolojik karşılıklı bağımlılık' olarak adlandırılabilmektedir (C.Morse, 1976, s. 667-671). Dolayısıyla içerisinde yer alan aktörler ve konuları itibari karşılıklı bağımlılık, kendinden önce sistemde aktif olarak yer alan realist teoriden farklılık göstererek uluslararası ilişkilere geniş bakış açısı getirmiş bir teori olarak sistem içerisinde kendine yer bulmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte devletler ekonomi, güvenlik gibi birçok konuda birbirlerinden destek alır durum gelmişlerdir. Karşılıklı bağımlılığın etkin olduğu dönemde, ekonomi alanında uluslararası ticaret artmış, işçi hareketlerinde değişiklikler yaşanmış ve piyasalar genişlemiştir. Uluslararası ilişkilerde devletin rolü, uluslararası iş birliğinin doğası ve ekonomik ve sosyal önceliklerin diplomatik ve askeri önceliklere göre göreli konumları yeniden incelenmeye başlanmıştır (Aydın, 1996, s. 95-99). Bu dönemde, yeni aktörler ortaya çıkmış ve devletlerin uluslararası politikayı yönetmede yetersiz kaldığı düşünülerek uluslararası aktörler sistemde kendilerine yer açmışlardır. Dünya sisteminde sosyal konularda değişim yaşanmış, toplumların taleplerinde artış gözlenmiştir. Böylece karşılıklı bağımlılık artmış ve ülkeler arasında etkileşimler gözlemlenmeye başlamıştır.

1977 yılında teori ortaya çıkmış ve ardından süregelen süreçte yoksulluk, insan hakları, çevresel konular önem kazanmaya ve gündemde yer almaya başlamıştır. Farklı konuların gündeme gelmesi ve hızla küresel çapta yayılmasında teknoloji, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerler sistemde etkili olmaktadır. Dünyanın bir köşesindeki devlette yaşanan olay artık diğer bir köşesindeki devleti etkileyebilmektedir. Devletler bu durumdan etkilenerek karşılıklı bağımlılık teorisi içerisindeki pazarlık güçlerinde değişim yaşayabilmekte ve hızlı bir şekilde iş birliği arayışlarına girmeyi çözüm yolu olarak kabul etmektedirler. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımının, uluslararası alanda görülen problemlere tek başına cevap vererek, kesin ve tek tip kurallar öngörmek yerine, süregelen ve genişleyen sistemi teorik bir çerçevede açıklamayı amaçlamaktadır (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 88).

1.2. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık (Complex Interdepence)

Karşılıklı bağımlılık teorisi içeriğinde, sadece devlet değil uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketler gibi aktörleri barındıran bir teoridir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ise tüm bu aktörler arasındaki etkileşimleri ele almaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramı, uluslararası ilişkiler ortamında aktörler arasındaki ilişkilerin daha karmaşık bir hal almakta olduğunu ve bu sürecin aktörleri birbirlerine karşı daha savunmasız ve birbirlerinin ihtiyaçları konusunda daha hassas konuma getirdiğini ifade etmektedir (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 78). Uluslararası alanda aktörlerin aktiflik ve saygınlık elde etmek için, sorunlar arası ilişki kurma stratejileri, uluslar-ötesi ilişkilerin yönetilmesi ve uluslararası örgütlerin devreye sokulması gibi yöntemleri karmaşık karşılıklı bağımlılığın yöntemleri olarak kabul etmektedir.

Teorinin aktif olarak ortaya çıktığı dönem ve devamında gelen süreç itibari ile kitle iletişim araçlarının yaygınlığında artış gözlemlenmiştir. Robert O. Keohane ve Joseph Nye ise karmaşık karşılıklı bağımlılık ile özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında gözlenen kitle iletişim araçlarındaki gelişim üzerinde durmaktadırlar. Keohane ve Nye, askeri gücün yeni dünya sistemi içerisinde öneminin azaldığını da belirterek karmaşık karşılıklı bağımlılık içerisinde konular arasında önem sırası olmadığına da değinmektedirler. Özetle, karmaşık karşılıklı bağımlılık ile ilişkilerde konuların önem

düzeyi olmadan çözüm yolları aranmakta ve bu süreçte tüm aktörlere yer verilmektedir (Furuncu, 2016, s. 14 -15).

Değişen dünya sistemi ve içeriğinde yer alan konular itibari ile aktörlerin hassas bir yapıya geldiği ve ilişkilerde karmaşıklıkların yaşandığını ifade eden karmaşık karşılıklı bağımlılık içerisinde üç temel etken barındırmaktadır. Bunlar;

- Uluslararası iletişim kanallarının çokluğu,
- Uluslararası ilişkilerde hiyerarşi durumunun ortadan kalkması,
- Uluslararası politikada askeri gücün öneminin giderek azalmasıdır (Arı, 2013, s. 325).

1.2.1. Uluslararası İletişim Kanallarının Çokluğu

Uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerle ve 20. yüzyıl itibariyle iletişim kanallarındaki artış uluslararası düzeye çıkmıştır. Daha öncesinde devletlerin kendi içerisinde hâkim olan teknoloji imkanları, uluslar üstü seviyelere ulaşmaya başarmıştır. Devlet kanallarının yerini, gayri resmi ve devlet dışı olan uluslararası iletişim kanalları almaya başlamıştır. Teknoloji alanında ve bilim dünyasındaki yaşanan gelişmeler hem devletlerin hem de devlet dışı aktörlerin birbirleriyle olan iletişim olanakları arttırmıştır. Devletlerin iç politikalarında yer alan olaylar, iletişim kanalları vasıtası ile artık kolayca dünyaya yayılır hale gelmiştir. Bir bölgede yaşanan gelişmeler kısa sürede dünyanın diğer bir yanındaki aktörü etkiler hal gelmiştir. Bu durumda devletlerin resmi ilişkileri dışında, uluslararası örgütlerin faaliyetleri, çok uluslu şirketlerin çalışmaları, sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri gibi etkenler iç ve dış politika ayrımını yavaş yavaş ortadan kaldırırken aynı zamanda devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyini artırmıştır (Kal, 1978, s. 521).

Uluslararası örgütlerin, çok uluslu şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının rolünün artması ile devletlerin karar verme yapıları uluslararası alanlarda azalmıştır. Devletlerin rolünün azalması ile dünyanın dört bir yanındaki devlet dışı aktörleri birbirlerine bağlayan ve ilişkileri arttıran ise iletişim kanalları olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı ülkelerdeki sivil toplum kuruluşları üyeleri, çok uluslu şirket temsilcileri, bürokratlar ve etkin statüye sahip birçok kişi iletişim kanalları ile temas

haline geçebilmektedir. Böylece küreselleşen dünya sisteminde insanlar arasında iletişim kurma, ilişkilerde yeni temeller atılma olanakları artmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin, sivil toplum örgütlerinin, sendikaların sınırları aşan faaliyetleri ülkelerin iç politikalarını birbirlerine bağımlı ve karmaşık hale getirmektedir. Bu durumda ülkeler arasında birbirlerinden etkilene bilirlik kaçınılmaz bir hal alırken ülkeler arasında iş birliği gerekli kılınmaktadır (Oğuş, 2018, s. 15). Aynı zamanda bir ülkede yaşanan olayın diğer bir ülkeye iletişim kanalları vasıtası ile aktarılması o olay ile ilgili kendi devleti dışında destekler alabilmesine imkân tanımaktadır. Bu destek, kimi zaman uluslararası örgütler ve devletler kimi zamanda sivil toplum kuruluşları aracılığı ile sağlanabilmektedir ve iş birliğinin temellerini atmaktadır.

1.2.2. Uluslararası İlişkilerde Hiyerarşi Durumunun Ortadan Kalkması

Karmaşık karşılıklı bağımlılık içerisinde yer alan üç temel etkenden ikincisi de uluslararası ilişkilerde hiyerarşi durumunun ortadan kalkmasıdır. Karşılıklı bağımlılık teorisinin ortaya çıktığı yıllar ve devamında gelen süreçle devletin iç ve dış politikalarındaki konular çeşitlenmiştir. Realist teoride yer alan gündem konularının birincil (high politics) ve ikincil (low politics) olarak sınıflandırılması artık anlamsızlaşmıştır. Çünkü bu sınıflandırma uluslararası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ve devletlerarası etkileşimin az olduğu bir dönemde realist bakış açısı ile uygulanmıştır. Karşılıklı bağımlılık teorisinin ele aldığı kapsam ise devletlerle birlikte birçok devlet dışı aktörü kapsamakta ve uluslararası gündemdeki konuların çeşitlenmesi ile birçok konuyu ele almaktadır. Devletler arası etkileşimin artmasıyla paralel olarak uluslararası gündem konularında da artış gözlemlenmiştir. İletişim kanallarındaki artış ise aktörler arasındaki iletişimi arttırmış ve böylece uluslararası alanda çözümlenmesi gereken birçok konu gündeme taşınmıştır (Smythe, 1980, s. 137).

İletişim kanallarının artması ve uluslararası arenada birçok aktörün aktif olarak yer alması ile gündem konularının hızlıca yayıldığı ve bir ülkede yaşanan durumun diğer ülkeyi kolayca etkisi altına alabildiği görülmektedir. Daha önceleri devletler tarafından belirlenen iç ve dış politika beraberinde yer alan gündem maddeleri, artık sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler gibi aktörler ile kolayca değişikliğe uğrayabilir hale gelmiştir. Yeni dünya sistemi ile birlikte ulus devletin karar alma etkinliği uluslararası politik süreçte etkili olan organlar tarafından kısıtlanmaktadır. Dolayısıyla ulus devletin kendi politika ve tercihlerini gerçekleştirme kabiliyetleri diğer aktörler tarafından sınırlandırılmakta ve artık devletler kendi kararlılığını doğrudan uygulamaya koyamamaktadırlar (Sancaktar, 2013, s. 139). Aktörlerdeki çeşitlilik ve bu aktörlerin gündemi etkileyebilme düzeyleri ise iç politika ve dış politika ayrımlarının ortadan kalkarak konular arasındaki ayrım ve önem sıralamasının ortadan kalkmasına sebep olmaktadır. İç ve dış politika ayrımı olmadan toplumları etkileyen problemlerin tümü başta devletler olmak üzere tüm aktörler için çözümlenmesi gereken konular haline gelmiştir (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 79).

Robert O. Keohane ve Joseph Nye'e göre realist teoride birincil öneme sahip konu olan ve askeri güç kullanımı gerek kılan güvenlik meselesinin öncelik olarak kabul edilmesi değişen uluslararası ilişkiler konuları ile etkisini yitirmiştir. Gündemde olan konular arasında çevre, nüfus, salgın hastalıklar, sınır ötesi suçlar, işsizlik gibi güvenlik kaygısının ardından gelen konular daha fazla çözüm aranan konular arasında uluslararası sistemde yer almaya başlamıştır (Yüceer, 2019, s. 17). Böylece konular arasındaki hiyerarşinin ortadan kalkması, gündemin hızla değişmesi ve hükümet dışı aktörlerin politika değişiklerinde etkin rol alması ile devletler gündeme ve sorunlara kayıtsız kalmamak adına iş birliğine yönelmektedirler. Bu durum da karşılıklı bağımlılığın arttığı ilişkilere yol açmaktadır.

1.2.3. Uluslararası Politikada Askerin Gücün Giderek Azalması

Realist teoriye göre askeri güç, uluslararası politikada caydırıcı etkisi en fazla olan ve devletlerin çıkarlarını korumasındaki en etkili olan etkendir (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2013, s. 48-51). Fakat yeni dünya sisteminde ortaya çıkan diğer konular ve aktörler ile çıkarları korumak adına uluslararası alanda konular arasında hiyerarşinin önemi kalmamıştır. Uluslararası gündeme devletler ve devlet dışı aktörler

tarafından taşınan her konu, artık devletlerin çıkarlarında etkili olmaya başlamıştır. Devletler için ciddi anlamda maddiyata ve yıkımlara sebep olan askeri güç ise, realist teori ve eski dünya düzeni üzerindeki etkisini yitirmiştir. İnsan ve uyuşturucu kaçakçılığı, göç, salgın hastalıklar, kimyasal silahların yayılması gibi yeni dünya sisteminin güvenlik sorunları, devletlerin gündemlerinde ve dış politika kararlarına etkili olmaya başlamıştır (Işıksal, 2004, s. 142-153). Aynı zamanda uluslararası sistemde tek aktör olarak devleti kabul eden realizm, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler ve terörist grupları gibi aktörleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Böylece devletler askeri güce başvurmak yerine değişen gündem konularına uyum sağlamak ve tedbirler almak adına askeri güç kullanmak yerine karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliğine yönelmeyi tercih etmek zorunda kalmışlardır.

Uluslararası ilişkiler içerisinde artan iş birliği ve beraberinde gelen karşılıklı bağımlılık ile, devletler arasındaki demokratikleşme süreci ve artan sanayileşme, askeri güç kullanımını gerektiren ciddi risk faktörlerini azaltmaktadır. Keohane ve Nye, 1972'de yazdıkları 'Transnationalism' adlı eserlerinde bu duruma değinmişler ve örnek olarak Fransa'nın, Charles De Gaulle ile yönetilen 'her yönde müdafaa stratejisi' (tous azimuts) ve Kanada'nın da ABD ile güç mücadelesinde ortaya koyduğu çatışma mücadelesini terk ettiğine değinmişlerdir. İlaveten tarihleri boyunca güç mücadelesinde bulunan Almanya ve Fransa'nın artık birbirlerini tehdit olarak algılamadıklarına dikkat çekmişlerdir. Bu durum, askeri güç kullanımının devlet bazında öneminin azaldığına ve askeri güç kullanımına ilk yol olarak başvurmanın artık anlamsızlaştığına örnek olarak gösterilmektedir (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 79).

Uluslararası politikada askeri gücün önemi azalırken, devletler yüksek maliyetlere sebep olan askeri güç kullanımından kaçınmaktadırlar. Devletlerarası anlaşmazlıkların çözümü için yeni dünya sisteminde iş birliği öne çıkmakta ve devletler iş birliği ile karşılıklı bağımlılık sağlamaktadırlar. Birçok siyasi ve sosyal konuda sağlanan iş birliği ile devlet askeri güç kullanımından kaçınarak ekonomik anlamda kar elde etmektedirler. Askeri gücün yaratacağı yıkımın iş birliğini olumsuz etkileyeceği ön görüldüğünden, askeri güç kullanma riskleri mümkün olduğunca iş birliği yapılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu sebepten diğer uluslararası

politika unsurları kadar zaman zaman hayati önem taşıyan askeri güç unsurunun, devletlere olan olumsuz etkisi ile barış ortamlarındaki kullanımında azalma görülmektedir (Slantchev, 2011, s. 255-258).

Demokratik ve barış ortamının düzenli sağlandığı devletler arasında, askeri güç kullanımının oranının azalmakta olduğu ve karşılıklı bağımlılığın ise arttığı gözlemlenmektedir. Yani askeri güç karşılıklı bağımlılıktan uzak devletler arasında kullanılmaktadır (Arı, 2013, s. 428). Çatışma ortamından uzak devletler ise sürdürebilir kalkınma için ekonomik konulara yönelmektedirler. Devletlerin iç ve dış politikadaki ekonomik hedefleri, devletlerin kendi sınırlarını aşarak aldıkları kararlar ile dış ticarette hareketliliğe sebep olmaktadır. Çok uluslu şirketler ve ekonomik temelli uluslararası örgütlerin de köprü görevi görerek sistemde aktif olarak yer alması ile birbirine bağımlı ekonomi politikaları oluşmaktadır. Birbirine bağlı bu ekonomi politikaları devletlerarası iş birliğini arttırırken ortaya çıkması muhtemel olan çatışma risklerini de azaltmaktadır (Oneal & Russett, 1997, s. 285-292).

Uluslararası alanda etkin olan devletler arasında ittifaklarda karşı taraflar için askeri güç kullanımı politik ve askeri konularda etken olurken, ittifak içerisindeki sorunların çözümünde iş birliğini zedelediğinden etkili olamamaktadır. Bu noktada devletler ekonomik, politik ve sosyal konularda askeri güç kullanmak yerine karşılıklı bağımlılıktan yararlanmaktadırlar (Arı, 2013, s. 412). Dolayısıyla bir ülkenin diğer bir ülkeye askeri güç kullanması, o ülkeyle olan tüm ilişkileri olumsuz anlamda etkileyecek ve zarar verecektir.

Keohane ve Nye'e göre, 1945 dönemine kıyasla askeri güç kullanımı değişen dünya sistemi ile birlikte oldukça azalmıştır. Fakat askeri güç tamamen ortadan kalkmamıştır. Küresel çaptaki siyasal değişimler sonucu askeri güç kullanma ihtimali hala etkindir. Aynı zamanda bir ülkeyi korumak için diğer bir ülke üzerinde kullanılacak olan askeri güç devletlerin başvurduğu son çareler olarak sistemde yer almaktadır. Askeri gücün etkisi tamamen ortadan kalkmasa da iş birliğinin çözüm sağlayamadığı hayati konularda son çare olarak kullanılmaktadır (Keohane & Nye, 1977, s. 28).

Karşılıklı bağımlılık teorisi, küresel sistemde yer alan aktörlerin birbirlerine bağımlı hale geldiğinin, iletişim araçlarındaki artışın etkisinin karmaşık karşılıklı bağımlılık üzerindeki etkisinin arttığının, konular arasında hiyerarşinin olmadığının ve aktörlerin aralarında oluşabilecek bir sorun karşısında askeri güç kullanımının azaldığının altını çizmektedir. Bu etkenler haricinde önemli olan bir diğer husus ise karşılıklı bağımlılığı anlama ve uygulamada etken olan siyasal süreçlerdir. Siyasal süreçlerde teoriyi küresel sisteme harmanlama da karmaşık karşılıklı bağımlılık etkenleri kadar önem arz etmektedirler.

1.3. Karşılıklı Bağımlılığın Siyasal Süreçleri

Karşılıklı bağımlılık teorisinin siyasal süreçleri de teorinin genel hatları gibi realizm teorisine hâkim olan görüşlere karşıtlıklar içermektedir. Realizm, aktörler arasından devlete endeksli ve askeri güç odaklı bir dış politika tablosu çizerken, karşılıklı bağımlılık teorisinde bu durum tam tersi olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı bağımlılık teorisi ile dış politikada etken gücün artık askeri güç olmadığı ortaya konmaktadır.

Uluslararası sistem içerisinde devletle birlikte hükümet dışı aktörlerin de yer almasıyla, dış politika hükümet dışı aktörler tarafından da yönlendirilmeye başlamıştır. Aynı zamanda birçok konu devletlerin gündeme taşımasından bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Yenilenen dünya sistemiyle birlikte konular arasında gücü temsil eden sadece askeri güç değildir ve konular arasında önem sıralaması yer almamaktadır. Özetle; karşılıklı bağımlılık teorisi ile dış politikayı ve tüm siyasal süreçleri belirlemede tüm aktörler etkin olarak rol almaktadır ve birçok konu etrafında şekillenerek politikalar ortaya çıkmaktadır.

1.3.1. Konular Arasında Bağlantı Kurmak

Karşılıklı bağımlılık teorisine göre, bir amaca ulaşmadaki hedefler ve bu hedeflere ulaşmada uygulanan politikalar arasında farklılıklar olabilir. Çünkü askeri güç kullanarak bir politika hedefini gerçekleştirmek veya siyasal ya da ekonomik yollar ile hedefi gerçekleştirmek arasında sonuçları itibari ile farklılıklar vardır. Askeri güç kullanmak ciddi maliyetlere ve yıkımlara sebep olurken, ekonomik güç ile

amaçlara ulaşmak daha az maliyete sebep olmaktadır. Böylece güçlü olan devletlerin, eksik oldukları alanlardaki açıklarını kapatmaları için güç kullanmalarının önüne geçilmektedir. Askeri güç kullanımının sınırlandığı noktada ise gücün kaynakları değişmekte ve aktörler arasında farklılık göstermektedir (Başçıl, 2013, s. 28).

Demokratik ülkeler karşılıklı bağımlılığa daha çok başvururken ve politikalarını bu teori çerçevesinde uygularken askeri güç kullanımından kaçınmaktadırlar. Dış politikayı belirlemede ortaya çıkan en etkili güç bu devletler için ellerinde bulundurdukları ekonomi politikalarıdır. Fakat bir devletin ekonomik gücünü kullanarak ulaşmak istediği ana amaç, içerisinde birçok konuyu ve aktörü barındırmaktadır. Konular değiştikçe aktörler değişmekte ve böylece konular arasında bağlantıların uyumu farklılaşabilmektedir.

Gündem konularının giderek çeşitlenmesi ve konular arasında önem derecesinin ortadan kalkması ile devletlerarası hiyerarşi de azalmaktadır (Keohane & Nye, 1977, s. 31). Devlet birincil aktör olmadığından tek başına karar almamakta ve kararlar diğer aktörlerin etkisi ile de şekillenmektedir. İletişim kanallarının artmasıyla birlikte bir ülkede görülen durum diğer ülkenin iç ve dış politikasını etkileyebilmektedir. Böylece karşılıklı bağımlılığın daha çok gözlemlendiği demokratik ülkelerde, artan iletişim kanalları ve artan aktörlerle birlikte konular arasında tek tip uygulanabilirliğin ve konular arasında bağlantı stratejilerinin uygulanabilirliği azalmaktadır. Fakat güçsüz ve gelişmemiş ülkeler için durum farklıdır. Bu ülkelerde devlet dışı aktörlerin rolü azdır, politikaları şekillendirmede etkin olan aktör devlettir ve böylece politikaları etkileyen farklı görüşlerin olmadığı bir ortam hakimdir. Böyle bir durumda da konular arasında bağlantı kurmak daha kolay olmaktadır (Arı, 2013, s. 232-234).

1.3.2. Gündem Belirlenmesi

Uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerin beraberinde, artan aktör sayılarıyla birlikte gündem konularında da çeşitlilik görülmektedir. Devletlerin iç ve dış politikalarında birçok konu şekillenmektedir ve konular sınırları aşarak dünya çapında etkiler doğurmaktadır. İletişim kanallarının artmasıyla bir ülkede yaşanan gelişmeler diğer ülkeyi hemen etkisi altına alabilmektedir. Böylece uluslararası gündemde birçok

konu aktif olarak aktörlerin karşısına çıkmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ile konular arasında hiyerarşi sistemi ortadan kalkmaktadır. Karşılıklı bağımlılık teorisi aynı zamanda, realizm teorisinde yer alan askeri konuların birincil önem taşımasına ve diğer ekonomik, sosyal konuların ikincil olarak kabul edilmesine karşılıklı bağımlılık çerçevesinde karşı çıkmaktadırlar (Keohane & Nye, 1977, s. 32).

Karşılıklı bağımlılık ile, devletlerin politikalarında birçok gündem konusu yer alırken, bu durum aynı zamanda uluslararası gündemin de birçok konudan oluşmasına sebep olmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ile devletler askeri güç kullanmaktan kaçınarak birçok alanda iş birliğine gitmektedir. İşbirliğinin oluşmasında da tek aktör devletler olmadığından çok uluslu şirketler, baskı grupları, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler iş birliği ve gündem maddeleri oluşturmasında etkin rol oynamaktadırlar. Devletlerin aldığı kararlar üzerinde baskı grupları değişiklik yaratabilmektedir. Devletlerin, baskı gruplarının etkisinde kaldıkları konular ise devletlerin dış politikalarına şekil vermekte ve böylece dünyada farklı konuların gündeme gelmesine sebep olabilmektedir. Bu şekilde iç ve dış politika ayrımı ortadan kalkarak politikalar arasında iç içe geçme görülmektedir (Arı, 2013, s. 436). Yani karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gündemin belirlenmesinde karmaşık bir yapı görülmektedir, bunun da sebebi birçok aktörün uluslararası politika belirlemede etkin rol alması, iletişim kanallarındaki artışla beraber konulardaki artış ve hiyerarşinin ortadan kalkmasıdır.

1.3.3. Ulus üstü İlişkiler

Konular arasında bağlantıların artması ve hiyerarşinin olmamasıyla birlikte ulus üstü ilişkilerde de artış görülmektedir. Çünkü artık devletler politikaları belirleyen tek aktör olmaktan çıkmışlardır ve gündemde olan birçok konuyu yönetmekte zorlanmaktadırlar. Bu durum iletişim kanallarındaki ve aktör sayılarındaki artış ile de doğru orantılıdır. Karşılıklı bağımlılık ile iç ve dış politika ayrımının ortadan kalkması sonucunda, iç politikada yer alan bir aktörün dış politika da yer alan herhangi bir aktörle olan iletişimi de artmaktadır.

Keohane ve Nye'e göre bir hükümet ile diğer bir ülkedeki gayri resmi aktörler arasında iş birliği ve koalisyon tesis edilebilmektedir. Devletlerin iç politikalarında meydana gelen gelişmeler hızlı bir şekilde diğer ülke gündemini etkilerken mesela bir devletin baskı grubu diğer bir devletin politikacısını etkiler duruma gelebilmektedir. Böylece aktörler arasında ulusal sınırları aşan temaslar ile fikirler arasında yakınlaşma ve bunun sonucunda ortak hareket etme çabaları görülebilmektedir. Fakat bu durum devletler için farklı olan ulusal çıkar kavramının uygulanmasında sıkıntılar yaratabilmektedir. Devletlerin politika kararlarını uygulayan tek aktör olmaması, kararları etkileyen devlet dışında diğer aktörlerin aktif olması ve devletlerin karar almada karşılaştıkları zorluklar tek tip uygulamalara izin vermemektedir. Demokratik devletlerde daha fazla gözlenen karşılıklı bağımlılık çerçevesinde, sistemde çeşitli aktörler yer aldığından tek tip fikirler görülememektedir. Bu durumda, dış politika ve gücün etken olduğu kararlarda çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Böylece dış politika kararlarının uygulanması, farklı aktörlerce farklı yorumların hâkim olması ile zorlaşmaktadır (Başçıl, 2013, s. 20).

1.3.4. Uluslararası Örgütler

Uluslararası örgütler, devletler arasında oluşturulan resmi anlaşmalarla aktiflik kazanmaktadır. Karşılıklı beklentiler, ortak noktada uzlaşılan konular, iş birliği içeren, üyelerine karşılıklı sorumluluk yükleyen ve içerisinde maliyet barındırması ile karşılıklı bağımlılık içeren yapılardır. Uluslararası örgütler tek amaca hizmet edebilecekleri gibi içerisinde birçok amaç da barındırabilirler. 2000'li yıllar itibariyle sayıları hızla artan uluslararası örgütlerin dünyadaki etkinlik düzeylerinde de giderek artış gözlemlenmektedir. Giderek yaygınlaşan uluslararası örgütler daha çok Kuzey yarım kürede ve Avrupa coğrafyasında yer almaktadır (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2013, s. 97).

Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde askeri güç kullanımını azaltmak, devletlerarası iş birliğini arttırmak ve istikrarlı bir işleyiş sağlamak için devletlerin çalışmaları yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple başta uluslararası örgütler olmak üzere devlet dışı aktörlere ihtiyaç duyulmaktadır. Teknoloji ve iletişim kanallarındaki artış

uluslararası örgütlerin etkinliklerinin artmasına olanak sağlamaktadır. Ortak amaçlar etrafında devletlerin birleşmesini sağlayan bu örgütler iş birliğinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Küreselleşen dünya sistemiyle birlikte konular arasında hiyerarşi ortadan kalkmıştır ve uluslararası örgütlerde askeri konulara öncelik verip birincil olarak nitelendirmek yerine birçok konuyu hiyerarşi düzeni olmadan ele almaktadırlar. Zamanla etkinlikleri artan uluslararası örgütler dünya gündemini belirleyen, devletleri ortak paydada buluşturan ve iş birliğine yönelten önemli aktörler haline gelmişlerdir (Keohane & Nye, 1977, s. 35-36).

Karşılıklı bağımlılık askeri güç kullanımı azaltıp devletleri iş birliğine yöneltirken daha çok gelişmiş demokratik ülkelerde görülmektedir. Gelişmemiş ülkelerde ise daha çok devletin tek aktör olduğu bir sistem ve tek tip kararlar görülmektedir. Fakat uluslararası örgütler ile bu durum bir nebze de olsa azaltılmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ülkede diplomatik temsilcilikleri bulunmayan güçsüz ülkeler uluslararası örgütler aracılığıyla diğer ülkelerle iletişim kurmakta ve iş birliği ortamı yaratmaktadırlar (Başçıl, 2013, s. 36). Böylece karşılıklı bağımlılığın doğru işlemesinde bir aracı olan uluslararası örgütler ile güçsüz devletler de küresel sisteme dahil edilmeye çalışılmaktadır. Kısacası uluslararası örgütler, karşılıklı bağımlılığın uygulanması en etkili aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır ve dünyada birçok devleti etkileyerek uluslararası ilişkilerin gündemini belirleyebilmektedir.

1.3.5. Uluslararası Liderlik

Liderlik; yönetmek, öncülük etmek veya komuta etmek olarak adlandırılmaktadır (Ikenberry, 1996, s. 396). Geçmiş dönemlerden bugüne kadar lider konumunda bulunan devletlerin var olduğu da görülmektedir. Liderlik modelleri içerisinde yer alan hegemonik liderlik karşılıklı bağımlılık ile uyumlu bir yapı göstermemektedir. Çünkü hegemonik liderlik beraberinde zorlayıcı tedbirler getirebilmekte, güçsüz devletlere zarar verebilecek yaklaşımlar oluşturabilmekte ve sadece güçlü devlete yarar sağlayan bir yaklaşıma dönüşebilmektedir. Bir diğer liderlik modeli ise devletin öncülük ederek diğer devletler ile iyi ilişkiler çerçevesinde uluslararası sisteme istikrar sağlayamaya çalıştığı modeldir. Lider devletin faaliyetleri

uluslararası sistemi etkileyecek boyuttadır fakat kimi zaman iç politika tepkiler veya diğer devletlerden gelen farklı muhalif görüşler ile olumsuz etkilenebilmektedir (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 86-87).

Bir başka liderlik modeli ise karşılıklı bağımlılık teorisi içinde en uygun olan model diye nitelendirilen teşvik edici liderliktir. Teşvik edici liderlik ile lider olan devlet diğer devletleri uluslararası sistemin istikrarına katkı sağlamaya teşvik etmektedir. Bu modelde lider devlet, diğer devletin uluslararası alanda istikrar sağlanması için kısa süreli bazı çıkarlarından taviz vermesini isteyebilir ve böylece tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Güçlü devletler daha büyük çıkarlar peşinde mücadeleler verirken, kısa vadeli tavizlerden çok etkilenmezken, güçsüz devletlerin bu durumdan etkilenme oranı daha yüksektir ve böylece güçsüz devletlerden gelen tepkiler daha fazla olmaktadır. Lider devletin bu tepkilere maruz kalmaması ve güçlü ve güçsüz devlet ayrımı yapmadan lider konumu ile uluslararası istikrar sağlama amacında sisteme ön ayak olması için diğer devletlerle iyi ilişkilere sahip olması gerekmektedir (Keohane & Nye, 1977, s. 201). Kısacası Keohane ve Nye'in savundukları liderlik yaklaşımında yönetmek değil de iyi ilişkiler kurmak hakimdir. Çözüm anlayışı olarak, lider devlet diğer devletler ile iyi ilişkiler ve iş birliği çerçevesinde uluslararası alanda istikrar sağlamayı hedeflemektedir.

1.4. Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Karşılıklı Bağımlılık İlişkisi

Küreselleşme, bir topluluk ile ona uzak olan topluluklar arasında bağ kuran, güç ilişkilerinin erişimini sağlayan, dünyanın ana bölgeleri ve kıtalarını aşarak genişleyen beşerî toplumsal örgütlenmeler arasındaki iletişimleri ifade etmektedir (Held & McGrew, 2014, s. 11). Demokratik ve güçlü devletler arasında aktif olarak uygulanmaya başlanan karşılıklı bağımlılık teorisi; kamu ve özel sektör, bireyler ve örgütler arasında sınırları aşan iş birliği sağlaması ile küreselleşme adına birçok temeli ve tanımlamayı oluşturmaktadır. Küreselleşme, aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılık sürecini ifade etmektedir. Fakat karşılıklı bağımlılık çerçevesinde var olan değerlerden farkı; karşılıklı bağımlılık bazen uluslararası düzeyde kalırken, küreselleşme bu alanın sınırlarını aşmaktadır. Yani küreselleşme; ekonomik, politik,

sosyal ve kültürel alanlarda değerlerin yerel ve uluslararası sınırları aşarak dünya genelinde yayılması olarak tanımlanmaktadır (Karluk, 2014, s. 4).

Soğuk Savaş'ın ardından yeniden şekillenen yeni dünya düzeni, küreselleşme üzerine yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. İletişim kanalları ve teknolojideki gelişmeler, uluslararası aktörler arasındaki bilgi akışında artışı meydana getirmiştir. Bu gelişmeler aktörlerin ulusal sınırları aşarak birbirleriyle olan etkileşimlerini arttırmıştır. Böylece küreselleşme etkisi ile ülkeler birbirleriyle daha fazla karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurmaya başlamıştır. Yaşanan gelişmeler küreselleşmenin ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve ideolojik etkileri olarak dünyanın birçok yerinde kabul görmeye başlamıştır. Küreselleşme ve artan karşılıklı bağımlılık ile, devletler güç seviyeleri fark etmeksizin belirli derecelerde gündemden hızla etkilenir hale gelmişlerdir. Ülkeler aynı zamanda karşılıklı bağımlılık ile küreselleşen dünya sistemi içerisinde, kendi dış politikalarına yeni oluşan koşullar ile şekil vermeye başlamışlardır. Böylece tüm dünya sisteminde ilk olarak ekonomik anlamda başlayan değişim ve dönüşüm kararları, zamanla birçok alanda iş birliği ve sınırların belirli seviyelerde kaldırılması gibi karşılıklı bağımlılık ile küreselleşmeyi hızlandıran gelişmelere yol açmıştır.

Keohane ve Nye, 1990'lı yıllarda aktif olarak görülen küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığına dikkat çekmektedirler. Onlara göre küreselleşme ile karşılıklı bağımlılık arasında paralel bir yapı görülmemektedir. Karşılıklı bağımlılık koşulları artış ve azalış gösterebilmektedir, fakat küreselleşme koşulları sürekli gelişmektedir. Küreselleşme ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte azalış göstermemiştir ve dolayısıyla bu bağlamda iki kavram birbirinden farklılaşmaktadır. Keohane ve Nye, aynı zamanda küreselleşmenin sadece karşılıklı bağımlılığın bir türü olduğunu belirtmektedirler. Küreselleşmenin, karşılıklı bağımlılığın yerini aldığını belirten görüşlere de karşı çıkmaktadırlar. Bu konuya paralel olarak iki önemli özelliğe dikkat çekmektedirler. İlki, küreselleşme çok taraflı ilişkiler ve koşullar öngörmelidir. İkincisi ise küreselleşme için ilişkilerin bölgesel nitelik sınırlarını aşması kıtalar arası bağlantılar oluşturması gerekmektir. (Keohane & Nye, 2014, s. 97).

Karşılıklı bağımlılık ile küresellik kavramını dört farklı konu üzerinden açıklamaktadır. Bunlardan ilki ekonomi üzerine olan bir tanımlamadır. Sermaye ve para hareketlerinin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde sınırı aşması ve bu hareketler ile uluslararası örgütlerin hareketliğinin arttığı yapı, ekonomik küreselliği yaratmaktadır. İkinci tanımlama ise, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde askeri yardımların yapılmasını ifade eden askeri küreselliktir. İnsan sağlığı, çevre kirliliği, ortak alan kullanımı gibi konuların karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gündeme gelip çözüme kavuştuğu konular üçüncü konu olarak çevresel küreselliği ifade etmektedir. Son olarak ise sosyo-kültürel küresellik, insanlar arasında fikir ve bilgilerin uluslararası arenadaki hareketlerini karşılıklı bağımlılık ile incelemektedir (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 82). Kısacası bu dört farklı konuda da görüleceği gibi karşılıklı bağımlılık ve küresellik arasında farklılaşmalar olsa da birbirlerinden bağımsız olmayan bir süreç görülmektedir.

Küresellik gibi karşılıklı bağımlılık ile ilişkili olan bir diğer kavram ise bölgeselleşmedir. Bölgeselleşme, genel olarak coğrafi açıdan birbirine yakın olan ve aralarında birçok konuda iletişim bulunan ülkelerin, mal, hizmet ve sermaye hareketlerini serbestleştirerek rekabet güçlerini arttırma, iş birliği, verimlilik ve bir arada barış içinde yaşama amacını taşımaktadır (Şanlı, 2004, s. 161). Bölgeselleşme hareketleri, Soğuk Savaş öncesinde de görülmesine rağmen aktif faaliyetler Soğuk Savaş sonrasında artmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, iki kutuplu sistemin sonuna gelinmesi, SSCB'nin dağılması bölgeselleşme hareketlerinin artmasında etkili olmuştur. Değişen dünya düzeni ile iletişim kanalları artmış, sadece askeri konular değil diğer konular da önem kazanmış, konular arasında hiyerarşi ortadan kalkmış, aktörlerin sayılarında artış olmuş, ekonomik konular uluslararası alanda askeri güçten daha fazla gücü temsil eder olmuştur ve böyle bir süreçte bölgeselleşme hareketlerinde aktiflik artmıştır. Bölgeselleşme ile devletler birbirileri ile karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ilişki kurarken, iş birliği içerisinde de ortak birçok politika oluşturmaktadırlar.

Bölgeselleşme, dünya düzeninde yaşanan gelişmelerin beraberinde küreselleşme kadar dikkat çeken diğer bir kavramdır. Bölgesel entegrasyon hareketleri sadece ekonomik değil siyasal ve sosyal konuları da içerisinde barındırarak karşılıklı

bağımlılık süreci içerisinde ilerlemektedir. Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon hareketleri arasında doğrudan bağlantı olduğunu ve entegrasyon hareketlerinin karşılıklı bağımlılığı arttırdığına dikkat çekmektedirler (Keohane R. , 2002, s. 27-29).

Teknoloji ve iletişim kanallarının artması, tüm dünyayı etkisi altına alan olayların hızla ortaya çıkması ve yayılması ulus devletlerin tek başlarına sistem içerisindeki yerlerinde gerilemeye sebep olacağı gibi endişeye kapılmalarına yol açmaktadır. Ulus devletlerin sistem içerisinde tek başlarına ayakta kalmaları hatta diğer devletler ile rekabet alanında yaşadıkları zorluklar birçok devleti bölgeselleşme çalışmalarına itmektedir. Bu bölgesel birik oluşturma çabaları devletler arasında çoğu zaman serbest ticaret alanları yaratma, siyasal ve sosyal alanlarda birlik oluşturma ile sonuçlanmaktadır (Gürkaynak & Yalçıner, 2009, s. 80).

Bölgesel anlamda bütünleşme süreci, ortak kararlar ve iş birliği çerçevesinde devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları ulusüstü bir bütünleşme sürecidir. Devletler arası karşılıklı bağımlılığın olduğu bir yapıda bütünleşme ortaya çıkabilmektedir ve karşılıklı bağımlılık ortaya çıkacak olan bu bütünleşmenin ön koşuludur. Karşılıklı bağımlılık olmadan sağlıklı bir bütünleşme süreci düşünülememektedir. Karşılıklı bağımlılık geliştikçe bütünleşmenin temellerindeki kuvvet artar ve bütünleşme geliştikçe de karşılıklı bağımlılık güçlenir. Bu iki kavram arasında birbiriyle doğrudan ilişki ve doğru orantı gözlemlenmektedir (Sancaktar, 2013, s. 140).

Bölgesel entegrasyon hareketleri içerisinde en fazla ön plana çıkan oluşumlardan biri de Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği, Avrupa bölgesinde yer alan devletler arasında gelişen karşılıklı bağımlılığın ilerleyerek bütünleşme sürecine dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bölgesel bir güç olan Avrupa Birliği, temellerinde yer alan karşılıklı bağımlılık çerçevesinde bölgesel konumunu aşarak küresel bir güç olma yolunda ilerlemektedir. Devletlerin Avrupa Birliği içerisindeki ortak kararları ve iş birliği içerisinde yürüttükleri çalışmaları topluluğun ulusüstü yapısını güçlendirmektedir.

Avrupa Birliği içerisinde yer alan çok uluslu yapıda birçok rekabetçi fikir ve görüşler de yer almaktadır. Ayrıca Birlik içerisindeki ülkeler aynı coğrafyadan olsalar da siyasal, sosyal ve ekonomik çıkarları sebebi ile tam anlamıyla homojen bir yapı görülmemektedir. Fakat bu durum Birliğin gelişimi için olumlu olarak nitelendirilmektedir (Sancaktar, 2013, s. 140 - 141).

Avrupa Birliği'ne üye devletlerin tamamı Avrupa coğrafyasında yer alırken, Birliğin çalışmalarında yer alan karşılıklı bağımlılık teorisinin uygulanışı Birliğin kapsadığı coğrafya ile sınırlı değildir. İkinci bölümde detaylı olarak incelenecek olan Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin oluştuğu coğrafya dışında bulunan ülkeler ile AB'ye üye ülkeleri ortak bir çatı altında toplayan ve karşılıklı bağımlılık içeren bir politikadır. Avrupa Komşuluk Politikası ile AB, çeşitli ülkelerle ekonomik, siyasi ve sosyal konular çerçevesinde alternatif karşılıklı bağımlılık alanları yaratmaktadır. Bu durum, Avrupa Komşuluk Politikasının karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Ancak öncelikle Avrupa Komşuluk Politikasının detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI

Avrupa Birliği (AB), bölgesel bütünleşme hareketi ile çalışmalarına başlayan ve ulus üstü entegrasyon hareketleri ile çalışmalarına yön veren bir topluluktur. Bölgesel bütünleşme yolunda atılan adımlarla AB, topluluk hedeflerine yön vermeyi amaçlamaktadır. Avrupa Birliği, 2004 yılında beşinci genişleme ve 2007 yılında altıncı genişlemeyle Birliğe 12 ülkeyi daha dahil etmiştir. Böylece AB, mevcut sınırlarında ve komşularında geniş çaplı bir değişim yaşamıştır.

Yeni komşular ve sınır değişiklikleriyle Avrupa Birliği, yeni politikaların oluşmasına gereklilik uyandıran birçok avantaj ve tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Avantajları en iyi şekilde kullanmak ve tehditleri ise minimum düzeye indirmek isteyen Avrupa Birliği, komşularına yönelik bir politika oluşturmak ve daha önce komşuları ile olan ilişkilerini tek çatıda toplamak adına çalışmalarını hızlandırmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası, bu çalışmaların şekil almış son hali olarak karşımıza çıkmaktadır ve AB ile mevcut komşuları arasında ilişkilerin karşılıklı faydayla yürümesine olanak sağlamaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), AB'nin Akdeniz, Doğu Avrupa ve Güney Kafkaslardaki komşuları ile ortaklık sağlayarak iş birliği içinde ilişkilerin yürümesini hedeflemektedir. Bu politika ile komşu ülkelere üyelik öngörülmese de entegrasyon hareketleriyle ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal birçok konuda gelişim sağlanması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda AB'de AKP ile yasa dışı göç, sınır sorunları, güvenlik, ticaret ve enerji gibi konularda Birliğe güvenli bir alan yaratılması amaçlanmaktadır. Kısacası bu politika ile karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliği alanları yaratılarak AB ve AKP içerisinde yer alan ülkelere karşılıklı faydalar sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu faydalar sağlanırken de taraflar eşit olmayan maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadırlar. Tarafların iş birliği çerçevesinde fayda sağlamayı amaçladıkları ve bu sebeple aldıkları sorumlulukları gözler önüne seren Avrupa Komşuluk Politikası ise bu çalışmanın ana kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde; Avrupa Komşuluk Politikasının tarihsel süreci, politikanın dayandığı Avrupa – Akdeniz Ortaklığı, AKP'nin amaçları, gerekçesi, ilkeleri ve araçları gibi konular detaylı olarak incelenecektir.

2.1. AB ve Akdeniz Ülkeleri Arasında Tarihsel Süreç

Akdeniz, tarih boyunca stratejik konumu itibariyle her zaman önem arz eden bir bölge olmuştur. Çevresindeki devletler ve büyük güçler tarafından himaye altına alınmak istenen bu bölge, birçok ülkeyi içerisinde barındırırken aynı zamanda geçiş noktası ve ticaret yolu olarak da önemli bir konumda bulunmaktadır. Farklı kültür, dil, din ve düşünceleri içerisinde barındıran bu havza genel olarak Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmaktadır. Güney, Fas ile Suriye arasındaki bölgeyi kapsar iken Kuzey ise, AB'nin Akdeniz'e kıyısı olan devletlerini ve AB'ye aday ülkeleri kapsamaktadır. Bu ayrım neticesinde bakıldığında; Kuzey ekonomik yönden gelişmiş, demokratik ülkeleri kapsar iken; Güney ekonomik yönden zayıf ve çatışmaların yaşandığı ülkeleri kapsamaktadır (Alibani, 1996, s. 51-64). Kuzey ve Güney arasındaki yapısal farklılıklar ise bölgede göç ve güvenlik gibi birçok konuda sorunlu alanlar oluşmasına sebep olmaktadır. Avrupa Birliği ise, hem bölgede ortaya çıkan sorunlu alanların Birliği olumsuz etkilemesini önlemek, hem de bu bölgenin konumundan faydalanmak için Akdeniz ile yakından ilgilenmekte ve bölge içerisinde yer alan ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Akdeniz bölgesine ve bu bölgenin içerisinde yer alan devletlere karşı olan ilgisi, sömürgecilik dönemi kurulan ilişkilere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan bağımsızlık mücadeleleri sebebi ile Avrupalı devletler ve sömürge altındaki devletlerin ilişkileri çalkantılı olarak ilerlemiştir. Fakat 1960'lı yıllar itibariyle, çalkantılı ilişkiler yerini olumlu siyasi diyaloglara bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde de siyasi diyaloglar, AB ülkeleri ve Akdeniz ülkeleri arasında ikili anlaşmalar yolu ile sağlanmaya başlamıştır. Ekonomik çıkarlar, AB'nin ortak bir politikaya sahip olmaması ve Arap - İsrail Savaşları bu dönemde ilişkilerin sıcak tutulmasını bir nebze de olsa engellemiştir. Fakat ilişkilerde kopma gözlemlenmemiştir ve Akdeniz ülkeleri ile AB, genel ve ticari olarak ikili anlaşmalarla ilişkileri güçlendirmeye başlamışlardır.

İkili ilişkileri geliştirmek adına 1961'de Yunanistan, 1963'te Türkiye, 1970'de Malta ve 1972'de Kıbrıs ile Ortaklık Anlaşmaları imzalanmıştır. Ortaklık Anlaşmaları, üye ülkeler ile eski sömürge devletlerin ilişkilerini yeniden düzenleyen, Gümrük Birliği kurmayı hedefleyen kurucu anlaşmalardan olan Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanmaktadır (Stiftung, 1998, s. 32-40).

Fransa, eski sömürgecilik hareketlerinin güçlü ülkeleri arasında yer aldığından Afrika'da sömürgesi bulunduğu ülkeler ile anlaşma yapılması konusunda teklifte bulunmuştur. Bu durum neticesinde Fransa sömürgesi ülkeler ve AB arasında 1963 - 1975 yıllarını kapsayan Yaounde Sözleşmeleri iki taraflı olarak imzalanmıştır. 1973 yılında ise sömürgecilik faaliyetlerinde güçlü olan bir başka ülke, İngiltere Birliğe dahil olmuştur. İngiltere'nin Birliğe üye olmasının hemen ardından Yaounde Sözleşmelerinin kapsamı genişletilerek ve İngiltere'nin sömürgesi olduğu devletler de katılarak Lome Sözleşmeleri imzalanmış ve ilişkiler yeniden düzenlenmiştir (Parfitt, 1997). 1976'da Fas ve Tunus'la imzalanmış olan İşbirliği Anlaşmaları da, Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanırken bu ülkelerle Gümrük Birliği kurmayı amaçlamamakta ve sadece mevcut ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedirler. Fas ve Tunus'un diğer Afrika devletlerinden farklı olarak elde etmiş oldukları İşbirliği Anlaşmaları ise eski Fransız sömürgeleri olmalarından ve Fransa'nın bölgedeki etkin gücünden kaynaklanmaktadır (Lister, 1997). Bu durum da aynı bölgede yer alan ülkeler için aynı ticari imtiyazların sağlanmadığını göstermektedir.

Belirtilen ülkeler dışında ise yine Akdeniz ülkeleriyle ilişkileri düzenlemek için tercihli ve tercihsiz ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. 1964'te İsrail, 1965'te Lübnan, 1970 ve 1973'te Yugoslavya ile yapılan anlaşmalar tercihsiz ticaret anlaşmalarına örnektir. Her mala göre farklılık gösteren tercihli ticaret anlaşmalarına örnek ise Mısır, Lübnan ve o dönem AB'ye üye olmayan fakat ilerleyen yıllarda katılacak olan Portekiz ile yapılan anlaşmalardır. Bu anlaşmalar ile Akdeniz ülkelerinde yer alan malların bir kısmına imtiyazlar verilerek AB pazarına girişe olanak sağlanmıştır (Biçer, 2003, s. 399).

Bu dönemde Akdeniz ülkeleri ve AB arasında imzalanan ikili anlaşmalara bakıldığında içeriklerinin birbirinden farklı olduğu ve tek çatı altında toplanmayan anlaşmalar olduğu görülmektedir. Ticari anlamda ülkelerde gelişim sağlamayı amaçlayan bu anlaşmalar, birbirlerinden farklı ve zaman zaman birbiri ile çatışan özellikler göstermektedir. Bu da AB'nin Birlik dışında ortak bir politika sergileyemediğinin ve ortak bir Akdeniz politikası oluşturamadığının göstergesidir. İkili anlaşmaların yetersizliği, dünyada ve Birlik içerisinde yaşanan ekonomik değişimler, AB'nin bölgeye yönelik istikrarsız yaklaşımları ise Birliği Akdeniz'e yönelik yeni bir politika oluşumuna itmiştir (Biçer, 2003, s. 400).

1972 yılında Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu'ndan Akdenizli ülkeleri kapsayacak şekilde bir tasarı hazırlamasını istemiştir. Komisyon 1972 yılına kadar yapılan anlaşmaların ülkelerin kalkınmasına az katkı sağladığını belirterek, yeni bir Akdeniz Politikası oluşturulması konusunda öneride bulunmuştur. Böylece 1972 Paris Zirvesi'nde alınan kararla, Akdeniz ülkeleri ile yapılan birbiriyle tutarsız anlaşmalar yerine, Akdeniz ülkeleri ile AB'ye üye ülkelerin ilişkilerinin genel çerçeve ile yürütülmesi yönelik olarak Küresel Akdeniz Politikası (Global Mediterranean Policy) oluşturulmuştur. Küresel Akdeniz Politikası, bölgedeki ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmalarını gözetmeksizin bu anlaşmalar ile kalkınma sağlayarak bölgede istikrar sağlamayı hedeflemektedir (Karluk, 2005, s. 322). Küresel Akdeniz Politikası çerçevesinde ülkeler ile yapılacak anlaşmalar, sanayi mallarının serbest dolaşımı ve ticari, finansal alanlarda ilişkilerin iş birliği çerçevesinde yürütülmesine odaklanmaktadır. Ticari ve mali konularda iş birliğinin ise eşitlik esası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kurallarına uygun olarak ilerlemesi hedeflenmektedir.

Küresel Akdeniz Politikası öncesine bakıldığında, yapılan farklı içeriklere sahip ikili anlaşmaların Birlik içerisinde farklı görüşlerin çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. Örneğin; İtalya ve Fransa ticari kısıtlamaların eşit düzeyde herkese uygulanmasını savunurken diğer üye ülkeler de ucuza aldıkları ürünlerin pahalanacak olması sebebiyle karşıt görüşler gündeme getirmişlerdir (Robertson, 1976, s. 346). İtalya ve Fransa'nın ortak ticari engeller uygulaması yönünde fikir beyan etmeleri ise, Birliğe üye olmayan Akdeniz ülkeleriyle yapılan anlaşmaların bu iki ülkenin tarım

gelirlerini düşürmesinden kaynaklanmaktadır. Akdeniz ülkeleri için uygulanan farklı ikili anlaşmaların AB içerisindeki ülkelerde de farklılaşmaya sebep olduğu gözlenerek, bir kez daha Küresel Akdeniz Politikasının bölgeyi bir bütün olarak genel çerçeve ile ele alması gerektiği ortaya konulmuştur (Kurtbağ, 2003, s. 77).

Küresel Akdeniz Politikası ile bölgedeki çalışmalarını hızlandırmak isteyen AB, 1973 yılında birçok ülkeyi etkisi altına alan Arap– İsrail Savaşı'nın beraberinde gelen petrol krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Petrol krizi ile ambargoların uygulanmasının ardından AB ve Arap ülkeleri arasında ilişkiler gerginleşmiştir. Fakat yaşanan petrol krizi ile AB ülkelerinin petrol ihraç eden Arap ülkelerine olan bağımlılıkları ortaya konulmuş ve ilişkileri sağlam tutmak adına Akdeniz Politikasının gerekliliği bir kez daha deneyimlenmiştir. Böylece karşılıklı bağımlılık çerçevesinde petrolü elinde bulunduran Arap ülkeleri ile diğer birçok alanda elinde avantaj barından AB ülkeleri için ilişkilerin iş birliği çerçevesinde yürütülmesi gerektiği saptanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde, Akdeniz ülkelerine yönelik uygulanacak olan politika girişimlerinde ekonomik değişimler ve dünyada yaşanan gelişmeler sebebiyle de erteleme görülmüştür (Biçer, 2003, s. 401).

1973 yılına bakıldığında dünyada yaşanan petrol krizi ile birlikte, Topluluk ilk genişlemesini yaşamış ve İngiltere, Danimarka ve İrlanda Avrupa Toplulukları'na (AT) üye olmuştur. Böylece Topluluk içerisinde çok seslilik artmış ve İngiltere başta olmak üzere kuzey ülkeler ve Fransa – İtalya'nın içerisinde yer aldığı güney ülkeler arasında tarım konusunda ve ticari şartlarda çok seslilik yaşanmaya başlanmıştır. Böylece Akdeniz ülkeleri ile genel, ortak ve süreklilik sağlayan müzakereler ve anlaşmalar yapmak yerine tekrardan ülkelere yönelik ayrı ayrı ikili anlaşmalara geçilmiştir (Parfitt, 1997, s. 28-35). Bölgede yer alan ülkeler ile yapılan ikili anlaşmalarda da yapısal sınıflandırılmalar etkili olmuştur. Sınıflandırmalar ise şu şekildedir; İsrail'le Serbest Ticaret Anlaşmaları, Yunanistan ve Türkiye ile üyelik eğilimi olduğundan yapılan anlaşmalar ve diğer Akdeniz ülkeleriyle yapılan anlaşmalardır (Karluk, 2005, s. 164).

1981 yılında yaşanan ikinci genişlemeyle Yunanistan ve ardından 1986 yılında üçünce genişlemeyle İspanya ve Portekiz Topluluğa dahil olmuştur. Bu ülkelerin

AT'ye katılımının ardından üye ülkeler ve üye olmayan Akdeniz ülkeleri arasındaki dengelerde değişim yaşanmıştır. Tarım ürünlerinin üretiminde ve ihracatında aktif olarak rol alan ülkelerin AT'ye üye olmalarının ardından diğer üye olmayan Akdeniz ülkeleri rekabetçi pozisyonlarında değer kaybetmişlerdir (Lister, 1997, s. 71-76). Bu da ilgili politikada işlev kaybına sebep olan etkenler arasında yer almıştır. 1980'li yıllarda birçok ülke ekonomik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Ülkelerde işsizlik oranlarında artışlar gözlemlenmiş ve aynı zaman Topluluğa yeni katılan üç ülkenin hızlıca gelişi için diğer üye ülkeler daha fazla maliyetlere katlanmak durumunda kalmışlardır (Biçer, 2003, s. 404).

Küresel Akdeniz Politikası; sanayi alanında iş birliği, sanayi mallarının serbest dolaşımı ve tarım ürünleri üzerindeki gümrük tariflerine odaklanmaktadır. İmzalanan anlaşmalar ile Akdeniz ülkelerinin sadece sanayi ürünleri ihraç etmesine izin verilmiş, tarım ve tekstil ürünleri ayrı tutulmuştur (Marks, 1996, s. 25-42). Böylece Akdeniz ülkeleri tarafından ihraç edilen sanayi ürünleri, Avrupa Topluluğu pazarına ikili anlaşmaların beraberinde dağılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde Avrupa tarım konusunda birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntılar ise Akdeniz için oluşturulan politikada ikili ilişkilere dönüşü tetiklemiştir. Sonuç olarak, AT'nin tekstil ürünlerinde uyguladığı kısıtlamalar ve Ortak Tarım Politikasına yönelik önlemleri, Akdeniz ülkelerinin ikili anlaşmalardan tam anlamıyla yarar sağlamasına imkân tanımamıştır (Parfitt, 1997, s. 30 - 35).

Soğuk Savaşın ardından dünyada yaşanan gelişmeler ile İki Kutuplu Sistem sona ermiştir ve uluslararası arenada gücü elde etmek isteyen ülkeler arasında yeni bir arayış başlamıştır. Bu dönemde askeri güç yerine ekonomik ve siyasal alanlarda elde edilen güç önem kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda güvenlik algısında da değişimler yaşanmıştır. Güvenlik, dünyadaki tüm ülkeler için öncelikli konu haline gelirken güvenlik tehditlerinde de değişimler gözlemlenmiştir. Avrupa ülkelerinde askeri güç anlamında tehlike bulunmazken göç, insan ve uyuşturuculuğu kaçakçılığı, terörizm gibi konular güvenlik için tehlike unsuru oluşturmuştur. Bu tehlike unsurları ise, askeri güçle ortadan kaldırabilecek güçler değildir ve ancak ortak bir strateji veya politika ile ortadan kaldırabilecek unsurlardır. Böyle bir yapı içerisinde çözümler arayan AB ise güvenlik tehlikelerinin ancak ekonomik kalkınma ile önlenebileceğine

yönelik fikirler yansıtmaya başlamıştır (Waites & Stavdiris, 1999, s. 22-39; Lister, 1997, s. 87-93).

Dünyada yaşanan gelişmeler, AB içerisindeki kuzey ve güney arasındaki dengesizlikler ve AT'nin iç pazar hedefine yaklaşması neticesinde 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Akdeniz Politikasında istenilen başarı sağlanamamıştır. Küresel Akdeniz Politikası, finansal iş birliği içermekten öteye gidememiştir ve Akdeniz ülkelerinden gelen taleplere yanıt verememiştir. Birliğin değişen dünya sistemine uyum sağlaması, büyük güçlerle rekabet edebilmesi ve kendi içinde istikrarlı bir yapı sağlaması gerekmektedir. Bu sebeple; 1990 yılına gelindiğinde Avrupa Konseyi, Akdeniz ülkeleri ile ilişkilerin ve iş birliğinin ihtiyaçlara yanıt vererek sağlıklı olarak ilerleyebilmesi için 1992-1996 dönemini kapsayan yeni bir politika için karar almıştır. Bu politika Yenilenmiş Akdeniz Politikası (Renovated Mediterranean Policy) olarak adlandırılmış ve 1992 yılında Avrupa Birliği tarafından kabul edilmiştir (Lister, 1997, s. 99).

Yenilenmiş Akdeniz Politikası (YAP), Avrupa Birliği'nin kendisine en yakın komşuları ile olan ilişkilerini ve iş birliğini arttırmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. 1980'li yılların sonu itibari ile Doğu Avrupa ülkelerine yönelen AB için diğer komşularının önemi de ortaya koyulmuştur. Komisyon, AB'nin komşularında görülen artan işsizlik, göç, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara dikkat çekerek dış politikada denge sağlanmasını ve sadece Doğu Avrupa komşularına değil, diğer komşulara da önem verilmesi gerektiğine değinmiştir. Böylece ilişkilerde en yakın komşular olarak Doğu Avrupa, Akdeniz ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkeleri belirlenmiştir. Komisyon aynı zamanda bu ülkelerde oluşabilecek terörizm, siyasi istikrarsızlık ve çatışma gibi tehdit içeren unsurlarının doğrudan AB'yi etkilediği üzerine görüş beyan etmiş ve bölgenin istikrar ve düzeninin Birliği ciddi anlamda ilgilendirdiğini belirtmiştir (Comission of the European Communities SEC (90) 812 Final, June 1990).

1992-1996 yıllarını kapsamak üzere hazırlanan Yenilenmiş Akdeniz Politikası; Akdeniz ülkelerine mali yardımların arttırılmasını, sürekli diyaloğun ve mali iş birliğinin sağlanmasını ve bölgesel entegrasyonun desteklenmesini amaçlamaktadır

(Gautron, 1995, s. 136). Politikanın çerçevesi; IV. Mali Protokoller, Yatay Finansal İşbirliği, Ticaret, İnsan Hakları ve Çevrenin Korunması olarak beş temel madde şeklinde belirlenmiştir (Karauçak Oğuz, 1991, s. 98). YAP ile, Birlik üyesi olan ve Birliğe üye olmayan Akdeniz ülkeleri arasında ilişkilerin tek çatı altında çözülmesi ve Akdeniz'in bir bütün olarak ele alınması amaçlanmıştır.

Yenilenmiş Akdeniz Politikasının içeriği önceki politikalara nazaran daha fazla mali destek sağlayan ve yatay iş birliği öngören yapıdadır. Politikanın içeriğinin belirlenmesinde öne çıkan maddeler şu şekildedir:

- Anlaşmalar ve ihracata yönelik limitlerin belirlenmesiyle 1993 yılına kadar tarım ürünlerinde gümrükler düşürülmelidir.
- 1992 – 1996 dönemi için Güney ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle (Fas, Mısır, Tunus, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail) 2 milyar ECU'luk bağış içeren yeni mali protokoller gerçekleşecektir. Aynı zamanda belirtilen dönemi kapsayacak şekilde, 3 milyar ECU'luk yapısal uyum faaliyetleri için özel mali yardımlar yapılacaktır.
- Ülkelerin kendi aralarında çevre, enerji, iletişim ve yatay iş birliği faaliyetleri oluşturmalarına yönelik olarak özel fonlar oluşturulmalıdır.
- İnsan hakları ve demokratik ilkelere önem verilmelidir.
- Çevre konusunda özellikle zararlı atıkların taşınmasında gerekli özen gösterilmelidir (Commission of the European Communities, 1991).

Bu politikayla, mali protokoller dışında yatay iş birliği çerçevesinde bütçesi AB tarafından karşılanan ve Birliğe üye olmayan Akdeniz ülkelerine yönelik projeler oluşturulmuştur. MED Programları olarak adlandırılan projeler, iş birliğini ve sivil toplum arasındaki iletişimleri arttırmayı amaçlamaktadır. Bu programlar, iş birliği çerçevesinde AB üyesi ülkeleri ve üyelik dışı olan Akdeniz ülkelerini biraraya getiren programlardır. Üniversiteler arası işbirliği için MED - Campus, belediyeler arası işbirliğinde MED - Urbs, şirketler arasında MED – Invest, medya konusunda MED – Media, tekonoloji alanında Med – Techno ve göç konusunda ise MED – Migration ilgili kurumlar arası işbirliğini desteklemek amacıyla düzenlenmiştir (Kutlu, 1997, s. 4).

Küresel Akdeniz Politikasıyla veya daha önceki Akdeniz'e bakış açısı ile karşılaştırıldığında YAP'la, daha tutarlı adımlar atılmış ve bölgeye yapılan yardımlarda artış görülmüştür. Fakat bu yardımlarda ülkeler arası dengesizlik durumu dikkat çekmiştir ve ikili yapı terk edilememiştir. Aynı zamanda bu dönemde Tek Pazar'ın yürürlüğe girmesi, Körfez Savaşı'nın olumsuz etkileri, Birliğin daha çok Doğu Avrupa ülkelerine yönelmesi gibi etkenlerden dolayı bu politika pratikte çok fazla uygulama alanı bulamamıştır. Tek bir yapı altında iş birliği içeren bu politika, uygulamada çok fazla etki göstermese de kararları ve çerçevesi itibariyle eski politikalara göre ilerleme kaydetmiştir ve ileriki yıllarda Akdeniz için atılacak önemli adımlara bir basamak niteliğindedir.

2.2. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı (Partnership Euro – Mediterranean)

Soğuk Savaş'ın ardından güvenlik tehlikesi, milliyetçi ve etnik çatışma riskleri ve ekonomik zorluklar Birlik içerisinde de kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu sırada ciddi anlamda tutarsızlıklar içeren Akdeniz politikası ise ülkeler için tereddütler barındırmaya başlamıştır. Tam da bu süreçte Fransa, İtalya ve İspanya gibi Akdenizli ülkeler tarafından bu politikanın yenilik kazanması ve işlevselliğinin artırılması gerektiği yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda, eşit şartlar içermeyen ve içerisinde dengesizlikleri barındıran Akdeniz'e yönelik politikalar için eleştiriler gündeme gelmiştir.

Yenilenmiş Akdeniz Politikası yürürlükteyken ise, AB ve Akdeniz ülkeleri arasında iş birliği ve tam anlamıyla ortaklık içeren bir politikanın gerekliliği üzerinde fikirler beyan edilmiştir. Bu düşünce ilk kez 1992 yılında Avrupa Konseyi Hükümet ve Devlet Başkanları'nın katıldığı Lizbon Zirvesi'nde dile getirilmiştir. Haziran 1994 Korfu Zirvesi'nde ise Komisyon'dan Essen Zirvesi'nde alınacak kararların temeli için, Avrupa Birliği'nin Akdeniz politikasına ve gerçekleştirilebilecek inisiyatiflere yönelik bir değerlendirme yapması talep edilmiştir (EU (1994a) Corfu European Council Presidency Conclusions, 1994). Böylece Korfu Zirvesi'yle, Aralık 1994'te gerçekleşen Essen Zirvesi'ne destek sağlanmıştır. Komisyon'un hazırladığı rapor ile de Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın temelleri oluşmuştur. Komisyon değerlendirmesinde, Doğu ve Orta Avrupa arasında denge sağlanmasının gerekliliği

üzerine görüş bildirmiştir (EU (1994c) Essen European Council Presidency Conclusions, 1994).

Komisyon, Akdeniz bölgesinde istikrarın sağlanması için çözülmesi gereken sorunların olduğunu ve bu sorunların nasıl aşılacağını da gündeme getirmiştir. Komisyona göre, aşırı milliyetçilik ve dinciliğin azaltılması için insan hakları ve ifade özgürlüğünün desteklenmesi gerekmektedir. Yüksek yaşam standartları ve sürdürülebilir kalkınma için ise ekonomik reformların sağlanması gerekmektedir. Komisyon, yeni politikayı çok yönlü olarak kabul ederken, uzun vadede bir strateji önerisinde bulunmuştur. Yeni politikanın, istikrarlı ve güvenli bir alan kurulmasına imkan tanıması ve hızlı ekonomik gelişmelere yönelik bir yapı içermesi gerektiği belirtilmiştir. Toplumda gelir düzeyi farklılığının ekonomik refomlara uyum ile ortadan kaldırabileceği, iş imkanlarının ancak ekonomik reformlar ile artacağı ve bunların sağlıklı bir şekilde işlevsellik kazanmasının ise AB desteği ve ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında iş birliğiyle sağlanacağı belirtilmiştir. Komisyon bildirimlerinin detayları sonucunda ise siyasal istikrar ve ekonomik gelişme odaklı olan yeni politika 1994 Essen Zirvesi'nde ilan edilmiştir. Böylece Avrupa Konseyi, Akdeniz'in öncelikli ve önemli bir alan olduğunu kabul etmiştir (EU (1994c) Essen European Council Presidency Conclusions, 1994).

2.2.1. Barselona Bildirgesi

1994 Essen Zirvesi'nin ardından, Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın resmi kabul belgesi niteliğinde olan Barselona Bildirgesi imzalanmıştır. Barselona Bildirgesi, 27 – 28 Kasım 1995 tarihinde Avrupa – Akdeniz Konferansı'nda toplanan AB üye ülkeleri, AB Komisyonu, AB Konseyi ve on iki Akdeniz ülkesi (Fas, Cezayir, İsrail, Filistin, Kıbrıs, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye ve Ürdün) arasında imzalanmıştır ve böylece Barselona süreci başlamıştır. Konferans sonrası katılımcılar bildirinin nasıl uygulanacağına ilişkin bildiri çalışma programı imzalamışlardır (Noutcheva & Emerson, 2005, s. 1).

Barselona süreciyle Avrupa Birliği Akdeniz'in içerisinde; ortak değer, ortak çıkar ve ortak gelenekler barındıran bir bölge olduğunu kabul etmiştir. Böylece AB, önceki Akdeniz politikalarından farklı olarak Akdeniz'i ortak alan olarak

değerlendirmektedir. Bu bölge içerisinde yer alan her bir ülke, bölgedeki diğer ülkelerle aynı değer, çıkar ve geleneklere sahip olduğundan ülkeler arası eşitlik kabul görmektedir. Bu da Avrupa – Akdeniz politikasını önceki politikalardan ayıran önemli özelliklerden biridir. Çünkü önceki politikalarda Akdeniz ülkelerine yaklaşım hep ikili düzeyde kalarak gerçekleşmiştir.

Akdeniz bölgesi ortak değer, çıkar ve gelenekler ile kabul görürken aynı zamanda içerisinde ortak sorunlar da barındırmaktadır. Bu dönemde dünyada yaşanan gelişmeler, terörizm ve göç gibi konular ülkeleri karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliğine yöneltmektedir. Bir bütün olarak kabul edilen ve karşılıklı bağımlılık içeren bölge için politika oluşturan devletler de Barselona Süreci'yle barış, istikrar ve güvenlik alanı yaratmayı amaçlamaktadırlar.

Barselona Bildirgesi ile Avrupa – Akdeniz Ortaklığı için öngörülen hedef; barış, istikrar ve refah içeren güvenli bir ortak alan yaratmak ve bu alanı ülkeler arası karşılıklı etkileşim ve iş birliğiyle sağlamaktır. Yeni kabul gören ortak alan kavramı ve ortaklık anlayışı ile Barselona süreci üç ana hedefe odaklanmıştır. Bu hedeflerden ilki, siyasi ve güvenlik konularına ortaklık sağlamaktır. İkincisi, ekonomik ve mali konularda ve üçüncüsü ise sosyal, kültürel ve beşerî alanlarda ortaklık sağlamaktır (Biçer, 2003, s. 408).

2.2.1.1. Siyasi Ortaklık ve Güvenlik Konularında Ortaklık

Bu başlık altında, bölgesel ortaklık çerçevesinde iş birliği ortamı sağlanarak ortak bir barış ve istikrar alanının kurulması hedeflenmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmenin ise komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve ekonomik, siyasi reformların desteklenmesiyle sağlanacağı belirtilmiştir.

Barselona Bildirgesi'ni imzalayan üye devletler ve Birliğe üye olmayan 12 Akdeniz ülkesi ortak bir barış ve istikrar alanın kurulmasını hedeflemişlerdir. Katılımcı ülkeler, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne uygun hareket edeceklerini, aynı zamanda paralel olarak kendi sistemlerinde hukuk devleti olmanın gerekliliklerini yerine getireceklerini ve

demokrasi ortamını geliştireceklerini taahhüt etmişlerdir. (Biçer, 2003, s. 408). Bildirgeyle birlikte katılımcı ülkeler; ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kişilerin düşünme, yaşama, ifade ve din özgürlüğü gibi birçok konuda insan haklarına saygılı davranacaklarını ve bu hakların kullanımına imkân tanıyacaklarını belirtmişlerdir. Böylece toplum içerisindeki yaşanması muhtemel olan etnik çatışma ve yabancı düşmanlıklarının önüne geçilerek, toplumun refah ve güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Bildiri neticesinde; taraflara kendi sistemlerini seçme ve özgürce uygulama hakkı tanınmıştır. Böylece taraflar, uluslararası hukuk çerçevesinde üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirecek ve diğer taraf ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterecektir. Taraflar aynı zamanda aralarındaki konuları karşılıklı bağımlılık çerçevesinde barışçıl yollarla çözeceklerdir. Uluslararası belgeler ilişkilerde etkin rol oynayacak ve bu belgeler çerçevesinde terörizmle mücadele konusunda güç kullanmadan barışçıl yollarla başarı sağlanacaktır. Taraflar; örgütlü suçlar, uyuşturucu sorunu, silahların kullanımının yayılmasına karşı birlikte önlemler alacaklar ve bu önlemleri uygulayacaklardır. Tüm bu yükümlülükler; devletler arasında iş birliğini arttıracak, güvenli bir ortak alan yaratılacak, barış ve istikrarın hakim olduğu bir Akdeniz bölgesi inşa edilecektir (Biçer, 2003, s. 408).

Güvenlik, istikrar ve refahın hâkim olduğu bir bölge sağlanmasına yönelik olarak taraflar, Avrupa – Akdeniz Paktı kurulmasının da amaçlara yönelik önlem olabileceğine karar vermişlerdir. Fakat Pakt düşüncesi katılımcıların hukuka bağlı bir metni imzalama isteksizliklerinden dolayı Şart'a dönüşmüştür. Böylece 1999 yılında Avrupa – Akdeniz Barış ve İstikrar Şartı, Stuttgart Konferansı'nda belirlenmiştir. Avrupa – Akdeniz Barış ve İstikrar Şartı; güvenlik konularında iş birliğinin sağlanmasını ve böylece krizleri, gerginlikleri ortadan kaldırarak barış ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır (Eu (2000a) The Barcelona Process, Five Years on 1995–2000, European Commission, 2000). Hukuken değil siyasal olarak bağlayıcılık; insan hakları, demokrasi, hoşgörü ve karşılıklı anlayışın desteklenmesi; organize suçlar, terörizm ve kitle imha silahlarında silahsızlanma konularında iş birliğinin öngörülmesi maddeleri şartın temel unsurlarıdır (Eu(2001a), Communication from the

Commission, The European Union's Role in Promoting Human Rights and Democratization in third Countries, COM(2001) 252 final, 2001).

Kasım 2000'deki Marsilya Dördüncü Avrupa-Akdeniz Bakanlar Toplantısı'nda da Avrupa Birliği'nin yoğun ısrarlarına rağmen bu şart kabul edilmemiştir (EU (2000b) Marseille Fourth Euro-Mediterranean Conference Presidency Conclusions, 2000). Valensiya'daki beşinci toplantıda da bu konuya değinilmemiştir (EU (2002b) 5th Euro-Mediterranean Conference of Foreign Ministers Presidency Conclusions, 2002).

Barselona Bildirgesi'yle, Soğuk Savaş sonrası siyasi ve güvenlik alanlarında tehditler gündeme gelmiştir. Tehditlerin içeriği ise daha çok AB üyesi devletleri ilgilendiren hususlardır ve Barselona Bildirgesi'nde bu tehditlerin kaynağı olarak gösterilen ülkeler ile Birlik üyesi ülkeler arasında imzalanmıştır. AB, kendi güvenliğini sağlamak adına tehdit olarak gördüğü bölge ülkeleriyle bildiri metnini imzalamış olarak gözükmektedir. Böylece AB, birlik dışında doğrudan kendisinin çözemeyeceği sorunlar ve tehdit algıları için kendisine güvenli bir ortak alan yaratmayı amaçlamaktadır.

2.2.1.2. Ekonomik ve Mali Ortaklık

Barselona Bildirgesi katılımcıları, ortak bir refah alanının yaratılması için sürdürülebilir ve dengeli olarak ekonomik ve sosyal gelişmeye önem vermektedirler. Bu bağlamda; sürdürülebilir ekonomik ve sosyal gelişmelerin hızlandırılması, istihdam düzeyinin arttırılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgedeki ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi farklılıklarının azaltılması ve bölgesel iş birliğinin sağlanması hedefler arasındadır. Bu hedefler sonucunda ise; serbest bir ticaret bölgesinin kurulması, uygun ekonomik iş birliği ve ilgili alanlarda koordinasyon sağlanması ve Avrupa Birliği'nin sağladığı mali yardımlarda artış yapılmasına ve bunların sonucunda bir ekonomik ve mali ortaklık kurulmasına karar verilmiştir (Biçer, 2003, s. 409 - 410).

Barselona Bildirgesi hedefleri doğrultusunda ekonomik ve mali ortaklık sağlanması için en belirgin olanı Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulmasıdır. Bu hedef

için belirlenen tarih 2010 yılıdır. Serbest Ticaret Bölgesi'nin Avrupa – Akdeniz Ortaklığı ve birliğin gerçekleştirildiği serbest ticaret anlaşmaları ile kurulması belirlenmiştir. Bu hedef doğrultusunda; mamul ürünlerinin ticaretindeki tarife engelleri kademeli olarak kaldırılacaktır, tarım ürünleri ticareti taraflar arasında kademeli olarak serbestleşecektir, iş kurma hakkı dahil hizmet ticareti ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) anlaşmasına riayet edilerek kademeli olarak serbestleşecektir. Amaç ekonomik ve mali ortaklık sağlamak adına; yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, yatırımlar ve iş birliğiyle Serbest Ticaret Bölgesini aktif hale getirmektir. Bu amaca yönelik olarak menşe kuralları, belgelendirme, fikri ve sınai mülkiyet haklarının ve rekabetin korunması için uygun önlemlerin kabulü, piyasa ekonomilerine dayalı politikaların izlenmesi, özel sektörün teşvik ve gelişimi, teknoloji transferlerini arttıracak mekanizmaların teşviki gibi kararlar alınmıştır (Biçer, 2003, s. 410). Özel sektör, Akdeniz bölgesinin ekonomik olarak gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Sanayinin uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, işletmelerin dünya standartlarına uyarlanması ve kalite, testler ve akreditasyonun standartlarının yükseltilmesi konuları önem arz etmektedir. Bilim ve teknoloji alanında ilerleme sağlanması, sanayi faaliyetlerinin gelişimini doğrudan etkilemektedir ve bu sebeple Akdeniz ülkeleriyle Avrupa Birliği ülkeleri arasında ortak projeler geliştirilecek ve karşılıklı bilgi akışı sağlanacaktır (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

Sanayinin ve özelleştirmenin sınırlı düzeyde kaldığı kırsal kesimlerde; iş birliği teşvik edilecek, yasa dışı bitkilerin ekiminin sonlandırılmasından etkilenen bölgelere de destek olunacaktır. Aynı zamanda tarımda çeşitlilik sağlanarak çevre dostu üretim için teşvikler yapılacaktır. Ulaşım ise serbest piyasa ekonomisinin işlevselliği açısından önem arz etmektedir. Bölgede etkin olarak kullanılan deniz yolları karşılıklı ve verimli olarak kullanım açısından önemlidir. Deniz ve hava güvenliğinin arttırılması, kara bağlantılarının genişletilmesi, ulaşım ağlarının karşılıklı işlevselliği, trafik akışının yönetimi ve Akdeniz ulaşım yollarının Trans-Avrupa Ağına bağlanması, ekonomik ve mali ortaklığı etkileyen unsurlardır (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

Ekonomik ve mali ortaklığın sağlanması için, ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklılıklarının azaltılması ve yoksulluğun giderilmesi önemlidir. Bu sebeple Avrupa Birliği, ortaklarına mali yardımlar sağlamaktadır ve bu mali yardımların arttırılması gerekmektedir. Mali iş birliği için öngörülen hedeflerin geliştirilmesi adına MEDA Fonu oluşturulmuştur. MEDA (Mediterranean Economic Development Area) Fonu Avrupa – Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları ile belirlenmiştir (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995). Çalışmanın ilerleyen konu başlıklarında MEDA Fonu'ndan detaylı olarak bahsedilecektir.

2.2.1.3. Sosyal, Kültürel ve Beşerî Ortaklık

Sosyal, Kültürel ve Beşerî Ortaklık, toplumlar arasında iş birliğiyle yakınlaşmayı hedeflemektedir. Kültür, toplumsal gelenekler ile beşerî, bilimsel ve teknolojik diyalogların toplumlar arası yakınlaşmaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Tınar, 1998, s. 38). Aynı zamanda özgür ve verimli sivil toplum yaratılması ve karşılıklı anlayışın arttırılması amaçlanmaktadır.

Kültürler ve dinler arası sağlanan diyalog, gençlerin yabancı dil eğitimi, mübadele teşviki, sivil toplumun önemi, iş birliği araçlarının güçlendirilmesi, sosyal gelişmenin sağlanması, planlı nüfus artışı, göç politikaları, yasa dışı göç konusunda karşılıklı iş birliği, uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi ve uluslararası suçlarla mücadele, sosyal ve kültürel ortaklık için önem arz eden konulardır (Biçer, 2003, s. 412).

Belirtilen konu ve alanlarda ortaklık sağlamak adına konuların ayrıştırıldığı üç alanda programlar oluşturulmuştur. Bunlardan ilki; Avrupa - Akdeniz Kültürel Mirası Koruma Programı'dır (Euromed Heritage) ve bu program ile kültürel mirasların korunması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Avrupa – Akdeniz Görsel-İşitsel Programı (Euromed Audiovisual) ise ikinci programdır ve radyo, televizyon alanlarında görsel ve işitsel olarak iş birliğini destekler. Sonuncusu ise Avrupa-Akdeniz Gençlik Eylem Programı (Euromed Youth), bu program gençlere yöneliktir ve hem gençlerin toplumsal ve iş hayatına entegrasyonunu sağlarken hem de toplumların demokratikleşmesini amaçlamaktadır (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995). Tüm bu programlar ile halkların yakınlaşması, kültürel etkileşimin

sağlanması, farklı dillerin öğrenilmesi ve insana verilen değer ile entegrasyonların sağlanacağı sinyalleri verilmiştir.

Göç konusu Avrupa Birliği ülkelerinin üzerinde en çok durdukları konular arasındadır. Göç 1990'lı yıllar itibariyle bölgede çok fazla artmıştır ve AB için tehlike teşkil eden bir unsurdur. Avrupa'ya yönelik kaçak göç, AB ülkelerinin iç dinamiklerini bozmakta ve ırkçılığı arttırması sebebiyle önlem alınması gereken bir konu olarak nitelendirilmektedir. Yasa dışı göçün önlenmesi konusunda sadece AB'nin alacağı önlemler yeterli değildir, bu önlemlere ek olarak göç veren ülkelerde çalışmalar yapılmalıdır (Biçer, 2003, s. 413). Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde yapılacak bu çalışmalarla hem AB'ye olan yasa dışı göçlerin önüne geçilmeli ve güvenlik sağlanmalı hem de göç veren ülkelerde şartlar iyileştirilmeli, refah ortamı yaratılmalıdır. Bu sebeple yasa dışı göç konusuna ilişkin daha yakın iş birliği sağlanacağı öngörülmüştür. Aynı zamanda mesleki eğitim programları ile istihdam yaratılmasına katkı sağlanacak ve böylece göç veren ülkelerde iş birliği ile göç baskısı azaltılmaya çalışılacaktır (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

Göç veren ülkeler yasa dışı statüde bulunan uyruklarının ülkelerine kabulü için önlemler almayı kabul etmişlerdir. Bu bağlamda hem göç hem de terörizm konularında birlikte mücadele edilmesi konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Bildiriye taraf ülkeler için aynı zamanda uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, yolsuzluklar, uluslararası suçlar ortak mücadele edilmesi gereken konulardır ve ancak tarafların iş birliği ile çözüm sağlanacağına ilişkin fikir birliğine varmışlardır (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

Sosyal ve kültürel bir ortaklık yaratmak adına ilgili kurumların iletişim halinde olmaları önemlidir. Bu sebeple halka en yakın temasta bulunan belediyeler ve bölge yetkilileri ortak sorunları saptamak ve bilgi alışverişinde bulunmak adına her yıl bir defa toplanacaklardır ve bu toplantılar Avrupa Komisyonu tarafından organize edilecektir. Kültürler arası alışveriş ve yabancı dil öğreniminin önemine ilişkin ise uzmanlar toplantılar gerçekleştireceklerdir. Karşılıklı anlayışın hoşgörü ve sağduyu ile gerçekleşmesi adına ise dinsel kurumların temsilcileri, akademisyenler ve benzer ilgili kişiler arasında düzenli olarak toplantılar gerçekleşecektir. Bu süreçte medya organlarının birbiri ile iş birliği çerçevesinde yakın temasları kültürlerin

harmanlanmasına katkı sağlayacaktır ve medya ilgilileri arasında her yıl toplantı düzenlenecektir. Avrupa Birliği ise bu yakın ilişkileri MED – Media programı ile destekleyecektir (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

Bildiri tarafları arasında istihdam düzeyinin artırılmasına katkı sağlanmalı ve toplumun ihtiyaç sahibi kesimleri ve kadınlar için çalışmalar başlatılması gerekmektedir. Bu hususlarda önemli rol oynayan temsilciler düzenli aralıklarla toplanacak ve iş birliğiyle iyileştirmeler için görüş paylaşımı yapacaklardır. Sağlık alanında ise olası doğal afetlerin sonucunda, sağlık personelinin eğitilmesi ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde iş birliği çerçevesinde çalışmalar yürütülmesine karar verilmiştir (Barcelona Declaration and Work Programme, 1995).

2.2.2. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı Yapısı

Barselona Bildirgesi kararları çerçevesinde ele alınan konuları iş birliği ve ortak kararlar ile uygulamak adına ilgili birimlerin düzenli aralıklarla toplanması ve bilgi alışverişinde bulunması kararlaştırılmıştır. Böylece bildirgeyi imzalayan tüm katılımcılar sürecin takibini yapmak adına bakanlar düzeyinde belli bir takvim çerçevesinde toplanacaklardır. Bu sebeple, Avrupa – Akdeniz Ortaklığı kapsamında ilki 1997 Malta'da başlayan Avrupa - Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferans'ları başlatılmıştır (Uzun, 2003, s. 19 - 20).

Avrupa Birliği Troikası ve Akdenizli ülkelerden üst düzey birer temsilci katılımıyla "Barselona Süreci İçin Avrupa-Akdeniz Komitesi" kurulmasına Barselona Bildirgesi ile karar verilmiştir. Avrupa – Akdeniz Komitesi, Dışişleri Bakanları Konferanslarına hazırlık yapmakla görevlidir. Aynı zamanda komite, çalışma programlarını güncellemek ve Barselona sürecini takip eden argümanlar hazırlamak amacıyla toplanmaktadır (Uzun, 2003, s. 21). Komite; Barselona sürecinde hız kazanılması, anlaşma sonrası faaliyetlerin incelenmesi ve bir bütün olarak Barselona Süreci'nin değerlendirilmesi için bir merkezdir (EU (1999) Stuttgart Third Euro-Mediterranean Conference Conclusions, 1999). Komite, süreç yönetimine katkıda bulunmak adına üç ayda bir düzenli olarak toplanmayı planlamıştır.

Sürecin bir parçası da Avrupa – Akdeniz Ortaklık Anlaşmalarıdır. Avrupa – Akdeniz ortaklığının ikili düzeyde, daha önceden katılım öncesi anlaşmaları

imzalamış olan Kıbrıs, Malta ve Türkiye dışındaki Akdeniz ülkeleri ile Avrupa – Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları ile yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 1970'li yıllarda imzalanan iş birliği anlaşmalarının yerini alan ortaklık anlaşmaları, iş birliği anlaşmalarına göre ticari konularda daha geniş bir perspektife sahip olmayı amaçlamışlardır (Chammari & Stainer, s. 39 - 40).

Avrupa Akdeniz Ortaklığı Anlaşmalarının amacı; ortak konularda siyasi diyalogların başlatılması, serbest ticaret alanının kademeli olarak kurulması için ekonomik diyaloğun başlatılması, MEDA Programı aracılığıyla ortak tedbirler oluşturulması, toplum bütünleşme ve kadının toplumdaki rolü üzerine diyalog başlatılması ve toplumsal bütünleşme olarak belirlenmiştir (Chammari & Stainer, s. 41).

Avrupa – Akdeniz Ortaklığı Anlaşmalarının, imzalanmalarından sonra yürütülmesine ilişkin olarak Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Konsey, Dışişleri Bakanları, AB Komisyonu temsilcileri ve imzacı Akdenizli ortak ülke tarafından atanan bakanlardan, Ortaklık Komiteleri ise AB Konseyi ve Komisyonundan ve ilgili hükümetten üst düzey yetkililerden oluşmaktadır. Komite ise, Antlaşmanın yürütülmesinden sorumludur. Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesince alınan kararlar tarafları bağlamaktadır. Avrupa - Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları, Barselona Bildirgesi ve Çalışma Programı ile öngörülen ortaklık ve iş birliği projelerinin en etkin bir biçimde devam ettirilebilmesi, 2010 yılında kurulması planlanan serbest ticaret bölgesinin işlerliğe geçirilebilmesi için, AB ile ortak ülkeler arasındaki en önemli araçtır. Bu süre, hiç şüphesiz beklenenden çok daha uzun olmuş, hem katılımcıların hem de araştırmacıların ortaklığın geleceğine ilişkin karamsar yorumlar yapmalarına neden olmuştur (Uzun, 2003, s. 22 - 23).

Avrupa – Akdeniz ortaklığının finansman aracı ise MEDA'dır. MEDA programı Barselona sürecinin yürütülmesinde katkı sağlayan temel mali araçtır. Bu programın aktif bir şekilde yürütülmesinden Avrupa Birliği Komisyonu sorumludur. MEDA programı bildirgeye taraf ülkelerin ortak amaçları ve 2010 yılına kadar kurulması planlanan serbest ticaret bölgesi amacına hizmet etmektedir.

1995 yılında Cannes Zirvesi'nde kabul edilen MEDA programı, ekonomik toplumsal yapılarını yenilemeyi taahhüt eden ortakların gösterecekleri çabaları desteklemek ve ekonomik gelişim sonucunda ortaya çıkabilecek her türlü toplumsal ya da çevresel sonucu azaltmayı amaçlamaktadır (The MEDA Regulation, Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership, 1996). MEDA programı, 1995-1999 yılları arasında yürütülen MEDA I olarak başlamıştır ve ardından 2000 ve 2006 yılları arası için daha farklı bir yapılanmayla MEDA II oluşturulmuştur (Biçer, 2003, s. 411).

MEDA I, ekonomik ve mali ortaklık hedeflerini gerçekleştirmek için oluşturulmuştur ve 1995 – 1999 dönemini kapsamaktadır. Avrupa Birliği bu dönemde Akdenizli ortakları ile olan çalışmaları için 4.685 milyar ECU tahsis etmiştir. Tahsis edilen 4.685 milyar ECU'luk yardımın sadece 3,5 milyar Euro'luk kısmı kullanılmıştır. MEDA I kapsamında yapılan yardımların %90'ı ikili anlaşmalar çerçevesinde ülkelere verilirken kalan %10'luk kısım bölgesel faaliyetlere ayrılmıştır. Barselona süreci ortaklarının tümü, bu mali yardımdan yararlanabilmektedir. İkili anlaşmalarla ülkelere ve bölgesel faaliyetlere ayrılan bu fon öncelikli olarak sosyo – ekonomik dengenin güçlenmesi, bölgesel iş birliği ve ekonomik dönüşümün desteklenmesine odaklanmıştır. MEDA I ile; Fas, Tunus, Cezayir ve Ürdün'de yapısal uyum programları, Lübnan'da kamu yönetimi yenilenmesi, Fars'ta kırsal gelişim desteklenmiştir (Biçer, 2003, s. 411).

MEDA I fonunun ağır işleyişi, belirlenen sürenin tamamlanması ve bu süre zarfında öngörülen yardımların tümünün yerine getirilememesinin sonucunda 2000 – 2006 dönemini kapsayan MEDA II fonu oluşturulmuştur. MEDA II fonu kapsamında 5,3 milyar Euro'luk yardım öngörülmüştür. Aynı dönemde bu yardıma ek olarak Avrupa Yatırım Bankası 7,4 milyar Euro'luk Avrupa – Akdeniz ortaklığı için ödenek sağlamıştır. Bu bağlamda MEDA II rakamlarının, MEDA I rakamlarından fazla olduğu görülmektedir (Biçer, 2003, s. 411). Böylece bu fon ile MEDA I'den rakamsal olarak daha fazla bütçe sağlanarak uygulama kapasitelerinin arttırılması, uygulama sürecinin hızlanması ve programın süreçlerinin azaltılmasıyla ekonomik ve mali ortaklık amaçlarına ulaşmak hedeflenmektedir.

MEDA I ve MEDA II fonlarından yararlanmak için, AB Akdeniz ülkelerinin söz konusu fonlardan faydalanabilmeleri için demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağımlılık şartını getirmiştir (Noutcheva & Emerson, 2005, s. 1 - 3). MEDA I fonu ile daha çok Akdeniz Bölgesi kapsamında yer alan ülkelerin bağımsız projelerine katkı sağlanırken, MEDA II fonu ile daha çok bölgesel ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlanmıştır (Kahraman, 2008, s. 1737).

2.2.3. Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın Değerlendirilmesi

Avrupa – Akdeniz ortaklığı bölgeye yönelik gerçekleşen daha önceki politikalara nazaran ekonomik gelişmeleri siyasi ve sosyal alanlarla birleştirerek ortak alan sunması itibariyle daha önceki çalışmalardan farklı yaklaşıma sahiptir. Fakat bu ortaklıkta, daha önceki politikaların başarısızlıklarından dolayı eleştiriye tabi tutulmuştur.

Akdeniz ülkeleri tarafından sürece bakıldığında, bölgede ortak ve iş birliği içeren bir alandan ziyade bu politika, AB kararları ve AB ülkelerinin çıkarlarına uygun olması sebebi ile eleştirilmektedir. Böylece politika bir ortaklık olarak değil, AB inisiyatifi olarak görülmektedir. Avrupa Birliği'nin politikanın karar alma sürecinde etkin olması ve işleyişin şeffaflıktan uzak olması eleştiriler için açık kapı bırakmaktadır. Bu eleştirilere karşı AB tarafı, ortaklığın daha demokratik bir nitelik kazanması adına çalışmalara başlasa da halen giderilmesi gereken pek çok sorunun olduğu belirtilmelidir (Calleya , 2002).

Akdeniz, yapısı itibariyle bölgesel iş birliği gerektiren bir alan olsa da hedefleri gerçekleştirmek için hazırlanan yapı AB araçlarından yoksundur ve AB hedefleri ile yapılan çalışmalar arasında tutarlılık söz konusu değildir (Pace, 2004, s. 294 - 308).

Ortak alan içerisinde güvenliğin sağlanması özellikle Soğuk Savaş sonrası önemli politika amaçları arasındadır. Fakat güvenlik konusunda; Avrupa Birliği ve Akdenizli ülkeler iş birliği çerçevesinde güvenli alan yaratmaktan ziyade, AB Akdeniz'den Birliğe gelebilecek tehditleri önleme odaklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu da AB'nin Akdeniz'i tehdit unsuru olarak algıladığı ve Birliğin güvenliğinin öncelikli olduğunu göstermektedir. Politikanın güvenlik alanında gelişim göstermemesinin bir

diğer sebebi ise Ortadoğu'da yaşanan Arap – İsrail sorunudur. Akdeniz Ortadoğu'da petrolün AB'ye taşınmasında önemli rol oynamaktadır bu sebeple bölgede güvenliğin sağlanması önemlidir. Barselona Bildirgesi'ne taraf olan ülkeler, Akdeniz'de barış ve istikrar ortamı yaratmayı amaçlamış olsalar da sadece çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetiminde ilerleme sağlayabilmişlerdir fakat beklenilen hedefe ulaşılamamıştır (Kurtbağ, 2003, s. 88).

Barselona Bildirgesi'yle, 2010 yılına kadar Serbest Ticaret Bölgesi kurulması hedeflenmiştir. Bu konuya ilişkin Akdeniz ülkelerinin karşılaşacağı zorluklar ve çifte standartlarla ilgili bildirgeye yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Akdeniz bölgeleri ise 2010 yılına kadar gerçekleşmesi beklenen bu hedef için yabancı yatırımları almamakta ve bölgeye sunulan MEDA fonu yetersiz olarak görülmektedir (Kurtbağ, 2003, s. 91). Serbest Ticaret Bölgesi yaratılması ve bölgesel iş birliğinin sağlanmasının önündeki bir başka engel de, bölgedeki otoriter rejimlerin dışa açılmaya karşı gösterdikleri dirençten kaynaklıdır. Otoriter rejimler, serbest ticaretin ve yabancı sermaye akışının gereklerini, kendi varlıkları açısından tehlike olarak görmektedirler (Calleya , 2002).

Bildirgede sosyal ve kültürel ortaklık üzerinden insan hakları, demokrasi, göç ve eğitim gibi konulara verilen önem belirtilmiştir. Ancak belirtilen sosyal ve kültürel ortaklık alanında AB ısrarları, amaçların gerçekleşmesinde yeterli olmamıştır. Malların ve kişilerin serbest dolaşımı olmaksızın toplumlar arası etkileşimin artması kabul görmemiştir. Özellikle göçmenlere yönelik yaklaşımlar kültürel etkileşimin önüne geçmiştir (Kurtbağ, 2003, s. 91).

Avrupa – Akdeniz politikası, AB ülkeleri ve on iki Akdeniz ülkesi arasında gerçekleşmiştir. Birliğe üye ülkeler ortak özellikler gösterse de on iki Akdeniz ülkesinin yapıları ve özellikleri birbirinden farklıdır. Ortak alan yaratmak isteyen ve ortaklık amaçlayan bu politika on iki ülkenin özel durumlarını dikkate almayarak politikada başarısızlığa sebep olmuştur. Ülkelerin özel durumları dikkate alınmazken bir yandan da ülkeler için eşit değil farklılık içeren kayırmalar gözlemlenmiştir. Akdenizli ülkeler için gerçekleşmesi beklenen amaçlara yönelik hazırlanan reformlar ise bir dayatma olarak görülmüştür. İlaveten ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliği sağlanması beklenirken ülkelerin birbirine güvensizlikleri

hissedilmiş ve bu sebeple çalışmalarda yeterli özveri sağlanmamıştır (Marchetti, 2005, s. 3).

Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın hedeflerine ulaşmadaki başarısızlığının ardından Akdeniz için yeni kararlar alınmaya devam edilmiş ve bu kararlar Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında Avrupa Komşuluk Politikası detayları verilecek, ayrıca Avrupa Birliği ve komşuları ile olan ilişkileri karşılıklı bağımlılık çerçevesinde incelenecektir.

2.3. Avrupa Komşuluk Politikasının Gerekçesi

Soğuk Savaş'ın ardından ve çok kutuplu dünya düzenine geçiş ile birlikte tüm dünyada değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde bölgeselleşme önem kazanmış, hükümet dışı aktörlerin önemi artmış, güç ve güvenlik kavramlarında değişimler gözlemlenmiştir. Yeni dünya düzeniyle askeri güç etkisini yitirirken, yerini ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda hâkim olanın güçlü sayıldığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Tüm bu değişimlerden Avrupa ülkeleri de fazlasıyla etkilenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası güvenlik algısında meydana gelen değişimlerle AB, Birliği koruyacak bir güvenlik şeridi için çalışmalarına hız vermiştir. AB'nin bu kararı almasında; kitle imha silahlarının yayılması, terör, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, göç ve mülteci sorunu gibi Avrupa'yı çevreleyen sorunlar etkili olmuştur. AB'nin yaşadığı genişlemeler sonucunda ise sınırları genişlemiş ve bu belirtilen sorunların hepsi ile de karşı karşıya kalmıştır. AB Komisyonu, genişlemelerle beraber Birlik içinde ve sınırların ötesindeki farklılıkların ne gibi sorunlar yaratabileceğini sorgulamaya başlamıştır. Komşularla ilişkilerde çevre, kamu sağlığı, örgütlü suçların önlenmesi ve bu konulara karşı olan yaklaşımlar tehdit olarak algılanmaktadır ve sınır güvenliği sağlamakta gereken çaba gösterilmelidir düşüncesi var olmuştur (Smith, 2005, s. 758). Yeni sınır komşuları ile ilişkilerin ılımlı düzeyde tutulması ise güvenlik halkası oluşturmak için önemli bir etken olarak görülmüştür.

Avrupa Birliği enerji tüketiminde dünyada ilk sıralarda yer almaktadır ve bu tüketimine rağmen yeterli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip değildir. Avrupa Birliği içerisinde yeterli petrol ve doğalgaz kaynağının bulunmamasıyla bölge ülkeleri ithalatçı ülke pozisyonlarına devam etmektedirler. Avrupa Birliği ise bölgesinde

yeterli kaynaklara sahip olmadığından ve artan ülke sayısıyla birlikte enerji konusunda ağır bir yük altına girmektedir. Böylece AB'nin enerji ithalatında karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ve maliyetlere katlanarak enerji alanında zengin ülkelerle iş birliği çerçevesinde ilişkilerini yönetmesi gerekmektedir.

Enerji konusunda zengin ülkelerle, iş birliğiyle ilişkilerin geliştirilmesi Avrupa Komşuluk Politikası'nın değindiği konular arasındadır. Enerjinin ithalatı konusunda komşu ülkeler ve özellikle Ortadoğu bölgesi önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda enerjinin taşınması konusunda Akdeniz bölgesi Avrupa Birliği için büyük önem arz etmektedir. AB'nin bölgesel anlamda enerji alanında verimli bir bölgeye sahip olmaması Birliğin gelecekte de enerji konusunda sıkıntılar yaşayacağına işaret etmektedir. Bu sebeple AB, komşuları ile oluşturduğu politika içerisine enerji konusunda ortaklığı yerleştirmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası, daha önce başarısızlığa uğrayan Akdeniz'e yönelik politikaların ardından bu bölgeyi de kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Fakat politika kapsamı Akdeniz ülkeleriyle sınırlı kalmamış ve içerisindeki ülke sayısı artmıştır. AB'nin yaşadığı genişlemelerin ardından ise Birlik üye sayısı artarken aynı zamanda Birliğin alanı, komşular, tehditler ve ihtiyaçlarda da artış gözlemlenmiştir. Özetle; böyle bir süreçte güvenlik ve enerji konuları başta olmak üzere komşularla ilişkilerin iş birliği çerçevesinde yürütülmesine katkı sağlayacak bir komşuluk politikasına gereksinim duyulmuştur.

2.4. Avrupa Komşuluk Politikasının Gelişimi, İçeriği ve Amaçları

Avrupa Birliği, bölgesel bir güç olarak başladığı yolculukta küresel bir güç olarak dünya sahnesinde aktif olarak rol almaya çalışırken yaşadığı genişlemeler ile gücüne güç katmak istemektedir. Genişlemelerin ardından büyük bir coğrafi alana sahip olurken, avantajlarla birlikte tehdit unsurları ile de karşı karşıya kalmaktadır. Genişlemelerin ardından komşu sayısı artan AB; birçok konuda güvenlik sağlamak ve enerji gibi dışa bağımlı olduğu konularda garantili çalışmalar yürütmek adına üyelik öngörmeyen fakat karşılıklı bağımlılık ile ilişkileri düzenleyen yeni bir politika oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) iyi

komşuluk ilişkilerinin; AB'ye üyelik öngörülmeden dostluk, iş birliği ve karşılıklı kâr amacı güden çalışmalar ile sağlanması üzerine oluşturulmuştur.

Avrupa Komşuluk Politikası ile ilgili süreç, Yüksek Temsilci Javier Solana ve Komisyoner Christopher Patten tarafından Konsey'e 7 Ağustos 2002 tarihinde 'Daha Geniş Avrupa' adında mektup gönderilmesi ile başlamıştır. İlgili mektup ile, Doğu genişlemesinin ardından komşularla ilişkileri düzenlemek için ne tür bir politika oluşturulacağı üzerinde Komisyon'a tavsiyelerde bulunulmuştur. Tavsiyeler içerisindeki önemli konular şu şekildedir:

- Oluşacak olan politikanın coğrafi kapsamı,
- Doğu genişlemesi ardından yeni komşularla ilişkilerin nasıl olacağı,
- Yeni politika ile ilgili ne amaçlandığı,
- Verilerle somut değerlendirmeler yapılması gerektiği,
- Oluşacak politika içerisinde yeni anlaşmalar ve sözleşmeler olup olmayacağı (Patten & Solana, 2002).

Patten ve Solana mektubunun ardından aynı yıl Kopenhag Zirvesi'nde Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldovya ve Rusya için politikalar oluşturulması olumlu karşılanmıştır fakat diğer komşular da değerlendirmeye alınmıştır. Kasım 2002'de Avrupa Konseyi, söz konusu fikri güneydeki üye ülkelerin ısrarı neticesinde Akdeniz ülkelerini de dahil ederek onaylamıştır (Berber, 2009, s. 57). Barselona sürecini yaşayan Akdeniz ülkeleri, Doğu komşular ve Batı Balkanlar üzerinde çalışmalar ilerlemiştir.

2002 yılında Komşuluk Politikası ile ilgili bir diğer önemli gelişme ise dönemin Komisyon başkanı Romana Prodi'nin, "Barış, Güvenlik ve İstikrar: Uluslararası Diyalog ve AB'nin Rolü" isimli konferansta yaptığı konuşmadır. Prodi bu konuşmasında, Fas'tan Rusya'ya kadar komşu ülkelerle dost halkası oluşturulması gerektiğini ve komşu ülkelere üyelikten az, iş birliğinden fazla bir ortaklık sunulması gerektiğini belirtmiştir (Prodi, 2002).

2002 yılında yaşanan gelişmelerin ardından Mart 2003 tarihinde, "Daha Geniş Avrupa - Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve"

adında belge yayınlanmıştır. Doğu genişlemesi ile AB'nin nüfusunun artacağı, geniş bir coğrafyaya sahip olacağı ve böylece AB'nin birçok tehdit ve sorunla karşı karşıya kalacağı belirtilmiştir. (Commission of the European Communities, 2003). Bu belgeyle aynı zamanda komşu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıkların, çatışmaların ve kurumsal eksikliklerin giderildiği bir politika hedeflenmektedir (Hatipoğlu, 2004 - 2005, s. 96 - 97). Aralık 2003'te ise "Avrupa Güvenlik Stratejisi" kabul edilmiştir ve Birliğin güvenliği için komşu ülkelerle sağlanacak güven ve istikrarın önemi vurgulanmıştır (European Security Strategy - A secure Europe in a better world, 2003). Aynı zamanda Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi'yle, komşu ülkelerde güvenlik inşa etmenin AB'nin önemli stratejik hedeflerinden biri olduğuna değinilmiştir. Aynı dönemde hazırlanan AB Anayasası taslağının 1-57. maddesinde de Birliğin komşularıyla "refah ve iyi komşuluk alanının oluşturulması" için özel ilişkiler geliştirmesi ve onlarla belirli konularda anlaşmalar imzalanması gerektiği belirtilmiştir (Smith, 2005, s. 760).

12 Mayıs 2004 tarihinde, Avrupa Komşuluk Politikasının ana belgesi olarak kabul gören "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" yayınlanmıştır. Strateji Belgesi, Doğu genişlemesinin ardından AB sınırlarının değiştiği ve böylelikle Birliğin hem yeni fırsatlar hem de yeni tehditlere açık hale geldiği konusuna değinmiştir. Avrupa Komşuluk Strateji Belgesi, Avrupa Güvenlik Stratejisi'ne uyumlu bir politikadır. Bu belge; politikanın nasıl uygulanacağı, iş birliğinin nasıl gelişeceği ve mali yardımların nasıl sağlanacağına değinmesi sebebi ile önem taşımaktadır (Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004).

AB'nin komşu ülkeleri tanımlamasının içerisine Rusya, 2003 yılındaki 'Daha Geniş Avrupa – Komşuluk, Doğu ve Güney Komşularla İlişkiler için Yeni Çerçeve' belgesi ile dahil olsa da Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'nde Rusya ile ilişkilerin ortak alan oluşturularak stratejik iş birliği şeklinde oluşmasına karar verilmiştir (Smith, 2005, s. 762). Yine Geniş Avrupa – Komşuluk, Doğu ve Güney Komşularla İlişkiler için Yeni Çerçeve belgesi kapsamında Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a coğrafi uzaklık ve güvenlik sebebi ile yer verilmezken, Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'nde Komisyon bu ülkelerin de ortaklığa dahil edilmesi konusunda Konsey'e öneride

bulunmuştur (Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004). Güney Kafkasya bölgesi, AB için enerji kaynakları sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Özellikle enerji konusunda dış ülkelere bağımlı olan Avrupa Birliği, bölgeden gelecek enerji kaynaklarına ve bu enerji kaynaklarının komşu ülkeler üzerinden güvenli bir şekilde ulaşımının sağlanmasına önem vermektedir. Fakat Güney Kafkasya ülkelerinde görülen güvenlik sorunları, çatışmalar ve savaşlar, AB için tehlike arz etmektedir. AB bu ülkelerden karşılıklı bağımlılık çerçevesine güvenlik ve enerji temin ederken, bölge ülkelerde de demokrasi, güvenlik ve ekonomik gelişme gibi konularda ilerleme beklemektedir. Güney Kafkasya ülkelerinin sürece dahil olmasıyla ilgili de Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'nde, bu ülkelere ilişkileri geliştirmek adına fırsat verilmesi önerisinde bulunulmuştur (Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004).

Avrupa Parlamentosu 2004 yılında, Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi ile ilgili kararda politika detaylarına ilişkin ön şartların; hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel haklara saygı, pazar ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetişim olduğuna dikkat çekmiştir (European Parliament Resolution on the European Neighbourhood Policy (2004/2166(INI)), 2004). Aynı yıl 14 Haziran 2004'te ise, AB Komisyonu'nun Strateji raporunda önerdiği üzere Güney Kafkasya ülkelerinin Komşuluk politikasına dahil edilmesi kararı alınmıştır.

Avrupa Komşuluk Politikası; Birliğe üyelik perspektifi bulunmayan ve Birliğe denizden, karadan komşu olan yakın çevredeki ülkeleri kapsamaktır. Bu ülkeler Doğu'da Belarus, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dır. Güneydeki ülkeler ise Cezayir, Fas, Filistin, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus, Ürdün'dür (Samur, 2006, s. 170).

Avrupa Komşuluk Politikası temel hedefleri komşu ülkelerde istikrar, güvenlik ve refahın güçlenmesine katkı sağlamaktır (Commission of The European Communities, 2004). Ortak değerlere hizmet eden politika, aynı zamanda iyi komşuluk ilişkileri, sürdürülebilir kalkınma, pazar ekonomisi, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişim gibi etkenler üzerine kurulmuştur (Samur, 2006, s. 171).

Genişleme mantığı ile yapılandırılan fakat komşu ülkelere üyelik yerine imtiyazlı ortaklık sunan Avrupa Komşuluk Politikasının amaçları şu şekildedir:

- Genişlemelerin ardından bölgedeki negatif etkileri gidermek,
- Avrupa bölgesi dışındaki ülkeleri, AB normlarına yakınlaştırmak,
- Ekonomik entegrasyona dayalı bir ortak alan yaratmak,
- Karşılıklı üretimin arttırılması ve ekonomik büyüme sağlamak,
- Siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğünün sağlamak,
- Terörizm ve kaynakları, kitle imha silahlarının yayılması ve silah kaçakçılığı gibi ortak güvenlik tehditlerini önlemek,
- Kültürel iş birliği, fikir alışverişi ve karşılıklı etkileşimleri arttırmak,
- Sınırlar arası iş birliğiyle çatışmaları önlemek ve güvenlik alanı yaratmak,
- Ülkeleri demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarına saygıya teşvik etmek,
- Ulaşım, haberleşme, enerji gibi birçok alanda iş birliği sağlamak (Biçer, 2003, s. 118 - 119).

Avrupa Komşuluk Politikası, ilgili komşu ülke ve AB arasında daha önceden oluşturulmuş olan ortaklık ve iş birliği anlaşmaları veya Avrupa – Akdeniz Ortaklığı ile imzalanan anlaşmalar üzerine kurulmuştur. Böylece Avrupa Komşuluk Politikası, 2004 yılı öncesindeki komşuluk ilişkilerini yok saymayan ve bu ilişkileri daha da geliştirerek ortak bir noktada toplayan politikadır. Aynı zamanda klasik dış politika uygulamaları dışına çıkan AKP, ülkelerle ilişkilerini tek bir noktada toplayarak reformlara daha fazla destek sağlayan bir politika olmuştur. Bu politika, komşularına üyelik vadetmese de onlara cazip bir şekilde AB politikalarında yer alma hakkı tanımaktadır. AB Komşuluk Politikasının ortaklık ülkelerine sunabileceği teşviklerden bazıları şu şekildedir:

- Yasal mevzuata uyum sağlanması şartı ile AB iç pazarından pay alma imkânı,
- AB programlarına katılım sağlanması,
- Teknik ve mali yardımlar sağlanması,
- Ülkelerde yabancı yatırımların artması,
- Asayiş ve yargı alanında EUROPOL ve EUROJUST gibi AB kurumları ile iş birliği sağlanması,

- Avrupa Araştırma Alanı'nın ülkelere açılması (Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004).

Avrupa Komşuluk Politikası, ekonomik bütünleşmeyle komşu ülkelerin AB pazarında yer almasına imkân tanımaktadır. Bu imkân dışında da ülkelerde demokrasi refah, insan haklarında gelişme sağlanması ve terörizmin önlenmesi gibi konularda etkin rol oynamaktadır. Aynı zamanda da komşu ülkelere yukarıda belirtilen teşviklerle çeşitli imkanlar sağlamaktadır. AB ise bu politika çerçevesinde kendi enerji akışında sürdürülebilirlik sağlama, sınır kontrollerini gerçekleştirme, bölge güvenliğini sağlama ve yasa dışı göç gibi konuları kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Böylece karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iki tarafta eşit olmayan faydalar ortaya çıkmakta ve aynı zamanda taraflar eşit olmayan maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadırlar. Enerji konusunda zengin olan bir ülke AB'ye karşı gerektiğinde pazarlık gücünü elinde bulundurabilirken, Avrupa Birliği ise mali konularda birçok komşu ülkeye karşı elinde pazarlık gücü bulundurmaktadır. Değişen dünya sistemiyle birlikte hükümet dışı aktörlerin önemi artarken karşımıza çıkan AB ve beraberinde yer alan Avrupa Komşuluk Politikası bu bağlamda en iyi karşılıklı bağımlılık teorisiyle açıklanmaktadır. Çünkü güç kullanımına karşı çıkan bu teori, iş birliğini önermektedir. Avrupa Komşuluk Politikası ise iş birliğini temel alan bir politikadır ve ülkelerle ilişkileri çerçevesinde tarafların birbirlerine bağlılığını sağlamaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikası ile Birlik üyeleri ve komşu ülkelerin ilişkilerinde öne çıkan özellikler ise şu şekilde özetlenebilir:

- AKP, 2004 yılı öncesinde AB'nin komşuları ile olan politikaları yok saymaz aksine onları tek çatı altında toplamaktadır.
- Politika içerisinde yer alan her ülke ile, kısa veya uzun vadeli, ülkeye göre değişiklik gösteren ve ülkelerin uygulayabileceği düzeyde istikrar, refah ve güvenlik için reformlar oluşturulur.
- Politika içerisinde; demokrasi, insan hakları, serbest pazar ekonomisi, sürdürebilir kalkınma ve hukukun üstünlüğü gibi temel amaçlar yer almaktadır.
- Avrupa Birliği, komşu ülkelere tam üyelikten az fakat ortaklık anlaşmasından üst seviyede ilişki öngörür (Caritas Europa, 2012, s. 2 - 3).

- AKP ile ilişkiler ikili düzeyde karşılıklı bağımlılık çerçevesinde yürütülür.
- AKP, iş birliği içeren bir politikadır.
- Komşu ülkeler ülke şartlarını AB müktesebatına uyumlu hale getireceklerdir.
- AKP ile AB'ye üyelik öngörülmez (Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Suthern Neighbours, 2003).

Avrupa Komşuluk Politikası tüm bu özelliklere ve ülkelere sağladığı imkanlara rağmen yine de eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerden ilki, ülkelerin politikanın maliyetlerine katlanmasına rağmen, ülkelerin AB'ye üye olmasına imkân tanınmamasıdır. Diğer bir eleştiri ise politikaya taraf olan on altı ülkenin farklı özelliklere sahip olmasına rağmen ülkelerin tek bir politikada birleştirilmesidir. Son eleştiri ise bu politikada AB çıkarlarının daha hâkim olduğu üzerinedir (Mikayilov, 2019, s. 81 - 83).

Avrupa Komşuluk Politikasının farklı özelliklere sahip ülkelerin tek bir çatı altında birleştirilmesine yönelik olarak aldığı eleştiriler neticesinde, Komşuluk Politikası çerçevesinde Güney komşular için 2008 yılında Barselona Süreci "Akdeniz için Birlik" adıyla revize edilerek tekrardan uygulamaya sunulmuştur (Commission of the European Communities, Barcelona Process: Union for the Mediterranean, 2008). Doğu komşular için ise "Doğu Ortaklığı" başlatılmıştır ve içerisine Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldovya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan dahil edilmiştir (Commission of the European Communities, Eastern Partnership, 2008). Komisyon ise Komşuluk Politikasını güçlendirmek adına çeşitli belgeler ortaya çıkarmıştır. Bunlar; 2007 yılında "Güçlü Avrupa Komşuluk Politikası", 2010 yılında "Avrupa Komşuluk Politikasını Değerlendirme", 2011 yılında "Güney Akdeniz Ülkeleri ile Göç, Hareketlilik ve Güvenlik Diyaloğu" ve son olarak 2013 yılında "Avrupa Komşuluk Politikası, Daha Güçlü Ortaklık için Çalışmak" isimli belgelerdir (Mikayilov, 2019, s. 86 - 87). Bu belgelerin hepsi politikanın ortaya çıktığı 2004 yılından sonra değişen şartlara göre ve ülkelerden gelen geri dönüşlere göre gereklilik olarak, politikayı işlevsel bir şekilde hayatta tutmak adına ortaya sunulmuştur.

Avrupa Komisyonu, Mayıs 2011 tarihinde Komşuluk Politikasını güçlendirmek adına "Değişen Komşuluğa Karşı Yeni Yanıt" adında bir bildiri yayınlamıştır. Bildirinin içeriği; Avrupa Birliği ve komşu ülkeler arasında ilişkileri güçlendirmek,

sınır ötesi bağlantıları yönetmek, sağlıklı demokrasiler yaratmak ve sürdürülebilir ekonomiyi sağlamlaştırmaktır. Aynı zamanda Komisyon ve üye ülkelerin komşu ülkelerle daha sıkı bir şekilde iş birliği gerçekleştirmesine değinilmiştir. Bildiriyle amaçlanan ise; komşu ülkelere daha fazla destek olmak, Güney ve Doğu komşularla olan ortaklıkları güçlendirmek ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. (Commission of the European Communities, 2011, s. 1 - 2). Gelen eleştirilerin ardından 2011 yılında ilk defa kapsamlı olarak AKP revize edilmiştir. Bu revize ile yenilenen politika daha fazla teşvik sunmayı ve daha fazla demokrasi vurgusu yapmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu revizeyle sivil toplum kuruluşlarının daha fazla desteklenmesi kararlaştırılmıştır. (Mikayilov, 2019, s. 81 - 90).

2015 yılına gelindiğinde Avrupa Komşuluk Politikasının yenilenen özellikleri açıklanmıştır. Yeni Avrupa Komşuluk Politikası ile Komisyon, öncesinde olduğu gibi yine demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi konulara değinmiştir fakat bu sefer bu konular için ekstra çaba gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Komisyon'un vurgulamış olduğu konular içerisinde öne çıkan başlıklar şu şekildedir:

- Avrupa Komşuluk Politikasına üye devletin katkıları daha fazla olmalıdır.
- Ülkeler ilgili politikaya karşı daha fazla özen göstermelidirler.
- Bu politika hem AB üyesi ülkelere hem de komşu ülkelerin çıkarlarına uygun olmalıdır.
- Politika içerisinde yer alan her ülkenin farklı istekleri vardır ve ilişkiler bu duruma göre şekillenmelidir.
- Bu politika ile ortaklık sağlanarak önceliklere daha az odaklanılması gerekmektedir (Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy, 2015, s. 4).

Yeni Komşuluk Politikasıyla mali istikrar sağlanması, büyüme ve ekonomik gelişmesinin arttırılması için daha fazla eylem planının hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Komisyon, ticari hayatın daha iyiye gitmesine teşvik olarak reformlara ve KOBİ'lere destek sağlayacağını belirtmiştir. Ekonomik anlamda ortaklık sağlamak için yatırımları çoğaltmak, yabancı yatırımları arttırmak ve komşu ülkelerle AB ülkeleri arasındaki ticari faaliyetleri etkileşim içerisinde gerçekleştirmek gerekmektedir. Yeni Komşuluk Politikası ile ekonomiyi geliştirmek ve sorunlara hızlı

çözüm bulmak adına finansal kaynakların daha esnek kullanılması gerektiği de belirtilmektedir (Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy, 2015).

Güvenlik, Komşuluk Politikasının ortaya çıkışından beri her zaman en önemli konular arasında yer almıştır. Sınır güvenliği, terörizm, organize suçlar gibi konularda iş birliği gerçekleştirmek, bölge güvenliğini sağlamak, AKP içerisindeki en önemli etkenlerindendir. Yeni Avrupa Komşuluk Politikası da güvenlik alanında reformlara, organize ve siber suçlarla mücadeleye, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (ODGP) ile iş birliğine ve terörle mücadele gibi kritik konulara değinerek bu konuların önemi vurgulamakta ve bu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Enerji güvenliği ise kritik konular arasında yer almaktadır (Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy, 2015). Enerji güvenliğini sağlayıp ardından sağlıklı bir şekilde enerji koridoru oluşması politika içerisindeki ülkelerin ekonomilerine de ciddi katkı sağlamaktadır. Böylece konular arasındaki bağlantıların her şekilde iş birliği içerisinde, iyi düzeyde tutulmasının politikayı olumlu bir sonuca götürmekle sonuçlanacağı düşünülmektedir.

Göç konusu, AB'nin komşuları ile olan ilişkilerinde her dönem etkin rol oynayan bir konudur. Özellikle son yıllarda Avrupa'ya hızla yönelen göç hareketliliğinde Suriye Krizi önemli rol oynamaktadır. Avrupa Komisyonu, Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde göç konusunda değinmiştir. Yasa dışı göç konusunun AB için tehlike arz etmesiyle; komşularla iş birliğinin ve mali yardım desteklerinin arttırılarak, göçün temel sebeplerinin araştırılarak, yasal göçü kolaylaştırarak ortaya çıkan ve çıkması muhtemel olan yasa dışı göçlerin risk ve tehlikelerinin önüne geçilmek istenmektedir (Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy, 2015).

Yeni Avrupa Komşuluk Politikasıyla gençlerin toplumdaki rolüne fazlaca önem verilmektedir. Gençlerin mesleki eğitimlerinin arttırılması, gençlere yönelik teşviklerin sağlanması, gençler için bir platform kurulması ve AB programlarından gençlerin fazlaca yararlanması beklenmektedir (Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy, 2015).

Yeni Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu komşularla olan Doğu Ortaklığı'nın ve Güney komşularla olan Akdeniz için Birlik ortaklığının da bu politika çerçevesinde devam edeceğine de değinmektedir. Bölgesel anlamda ayrılan bu iki ortaklığın daha fazla iş birliği gerektirdiğini ve geliştirilmesi için çalışmalarla desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Yeni Avrupa Komşuluk Politikasıyla Avrupa Birliği, daha önceki dönemlerde komşularına yönelik oluşturduğu politikalardan aldığı geri dönüşlerle revizeler gerçekleştirerek politikayı canlı ve karşılıklı fayda sağlayan şekilde tutmayı amaçlamaktadır. Böylece komşularda kesin dönüşüm reformları sağlamak yerine, bu ülkelerde istikrar ve fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda 2004 yılında oluşan politikaya gelen eleştirileri dikkate alan Avrupa Birliği, komşu ülkelerinin farklılıklarını kabul ederek ülkeleri farklarıyla ele almaya çalışmaktadır.

2.5. Avrupa Komşuluk Politikasını İlkeleri

Avrupa Komşuluk Politikası, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliği temel alınarak politikaya taraf ülkeler için iyileştirmeler sunmaktadır. Bu politika ilk olarak iş birliği temeline dayanırken, AB ve komşu ülkeler arasında ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayan ilkeler de içermektedir. Bu ilkeler ilk olarak 2004 yılında sunulan strateji belgesi ile koşulluluk, ortak sahiplenme, farklılaştırma olarak belirlenmiştir (Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004). Daha sonraki yıllarda politikada revizeler gerçekleşmesi sebebiyle bu ilkeler; koşulluluk, ortak sahiplenme, siyasi farklılaştırma, hesap verebilirlik, sivil toplum ortaklığı ve kadının toplumdaki rolü üzerine odaklanmak olarak belirlenmiştir (Commission of the European Communities, A New Response to a Changing Neighbouhood, 2011, s. 2).

2.5.1. Koşulluluk

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında koşulluluk, komşu ülkelerin politika ve uygulamalarını AB'ye entegre etmek amacıyla kullanılmaktadır. AB, belirlenen konulardaki hedef alanlar için komşu ülkelere koşullu olarak destek sağlamaktadır. Bu bağlamda koşulluluk, komşu ülkelerde sağlanmak istenen kültürel, ekonomik ve siyasi reformlar sonucunda ülkelere Avrupa Birliği tarafından sağlanan destekleri ifade

etmekte ve bunların nasıl sağlanacağını ortaya koymaktadır (Noutcheva & Emerson, 2005, s. 13). Komşu ülkeler ve AB arasında oluşturulan eylem planlarında komşu ülkeler, belirtilen reformları gerçekleştirme oranına göre Avrupa Birliği'nden destek alabileceklerdir. Reformların gerçekleşme oranına göre, bu politika ile AB'nin kendilerine vadetmiş olduğu AB pazarından pay alma, mali yardımlar ve AB programlarına katılma gibi konulardan faydalanabileceklerdir (Kelley, 2006, s. 35).

Avrupa Birliği kapsamında komşu ülkelerle sağlanan koşulluluk ilkesi pratikte üç şekilde uygulanmaktadır: (Noutcheva & Emerson, 2005, s. 14 - 15)

1. **Normal Sektörel Politik Koşulluluk:** Normal sektörel politik koşulluluk ile, Avrupa Birliği ilgili ülkelere tek başına destek sağlamamaktadır. Hedeflere ulaşma yolunda oluşan reformların gerçeklemesinde ve ardından sağlanan teşviklerde Avrupa Birliği tek başına destek sağlamak yerine IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi dış aktörlerle ortak hareket etmektedir. Daha çok ticaret politikalarına odaklanan normal sektörel politik koşulluluk, makro ekonomik bir yapı, büyük mali ve teknik destekler içermektedir.

2. **Olumsuz Koşulluluk:** Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında komşu ülkelerde uygulanan yapının olumsuz bulunması üzerine ilgili ülkeye yaptırım uygulanması olumsuz koşulluluk içermektedir. Genelde savaş, terör, kaçakçılık, silah kullanımı gibi konularda uygulanmaktadır. Tarihte Libya'nın terörist eylemler içerisinde yer alması ve aynı zamanda kitle imha silahları barındırması konusunda Avrupa Birliği, olumsuz koşulluluk ilkesini kullanmıştır.

3. **Olumlu Koşulluluk:** Olumsuz koşullulukla karşılaştırıldığında daha esnek bir ilkedir. Komşu ülkelere ortak hedefler öngörülerek, çok boyutlu bir yapılanma sunulmaktadır. Komşu ülkelere reformlarla değişim yaşanması ve AB'ye uyum sağlanması beklenmektedir. Bu beklentileri komşu ülkelerin karşılaması için mali destekler sunulmaktadır.

2.5.2. Ortak Sahiplenme

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği, komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliği öngörürken, bu ülkeler politika amaçlarına ulaşmak için gerçekleşmesi gereken reformlarla karşı karşıya kalmaktadır. Reformların gerçekleşmesine odaklanan politikayla birlikte AB ve komşu ülkeler arasında ülkeden ülkeye farklılık gösteren eylem planları hazırlanmaktadır. Bu eylem planları; ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları veya ekonomik konularda gelişme sağlamasına ve AB'ye uyumlarına yönelik olarak hazırlanmaktadır. Hazırlanan eylem planları içerisinde yer alan konuların komşu ülkeler tarafından benimsenmesi ise sahiplenme içermektedir. Her ülke için farklı hazırlanan fakat politikanın temel amaçlarında ortak paydada buluşan bu eylem planlarının, ülkeler tarafından benimsenmesi ortak sahiplenmeyi ifade etmektedir (Kutlu E. , 2015, s. 34).

2.5.3. Siyasi Farklılaştırma

Siyasi farklılaştırma ile her bir ülke farklı kabul edilerek, gerçekleştirebileceği düzeyde reformlara tabi tutulmaktadır. AB ve komşu ülkeler arasında oluşturulan eylem planları ise ikili ilişkiler üzerine kurulmuştur. Eylem planları her bir ülke için ayrı olarak hazırlanmakta ve ülkenin özellikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Eylem planları aynı zamanda tarafların karşılıklı bağımlılık çerçevesindeki ihtiyaçlarına göre oluşturulmaktadır. Bu şekilde ülkeler reformları gerçekleştirme aşamalarında ne kadar istekli olduklarını göstereceklerdir. Böylece komşu ülkelerle sağlanan ortaklıklar farklı gelişim düzeylerinde şekillenecektir. Ülkelerin farklılıklarının kabul edilip reformların bu yönde hazırlanması ise Avrupa Komşuluk Politikasının siyasi farklılaştırma ilkesine işaret etmektedir (Kutlu E. , 2015, s. 34).

2.5.4. Karşılıklı Hesap Verebilirlik

Avrupa Komşuluk Politikası ile komşu ülkeler politika amaçlarının gerçekleşmesi için reformlara tabi tutulurken bu reformların gerçekleşme düzeyleri Birlik tarafından takip edilmektedir. Kaydedilen ilerlemeleri değerlendirmek ve politika amaçlarından sapmayı önlemek adına iki taraflı olarak zaman zaman görüşmeler gerçekleşmektedir. Görüşmeler dışında Avrupa Birliği resmi evraklarla

sürece ışık tutmaktadır. Aynı zamanda politika araçlarından olan ilerleme raporları ile reform süreci değerlendirilmekte, şeffaf ve açık olarak yayınlanmaktadır. Bu sebeple politikanın ilkelerinden biri şeffaf, açık ve somut verilerle süreci ışık tutan karşılıklı hesap verebilirliktir (Comission of the European Communities, Delivering on a New European Neighbourhood Policy, 2015, s. 6).

2.5.5. Sivil Toplum Ortaklığı

Komşu ülkelerin reformları gerçekleştirme süreçlerinin, karşılıklı hesap verebilirlik ilkesiyle şeffaf ve açık bir şekilde yürütülmesi amaçlanmaktadır. Karşılıklı hesap verebilirlik halklar için de geçerli olmalıdır ve bu konuda sivil toplum çalışmalarının etkisi çok fazla olmaktadır. Sivil toplum ortaklığı ilkesiyle AB ve komşu ülkelerin sivil toplum çalışmalarının ortaklaşa ilerlemesi hedeflenmektedir.

Olumsuz koşulluluk çerçevesinde komşu ülkelerde terör, kaçakçılık, kitle imha silahlarının kullanılması gibi konular sonrasında AB tarafından ilgili ülkeye yaptırımlar uygulanabilmektedir. Bu yaptırımlar sonucunda komşu ülkelerden AB'ye olumsuz dönüşler gelmekte ve iş birliği süreci sonlanma noktasına kadar gelmektedir. Böyle bir durum sonucunda olumsuz ilişkilerden taraf olmayan AB, ülkeler arası sivil toplum faaliyetleri ile uzlaşmaktan yana tavır sergilemektedir. Bu bağlamda AB, sivil toplum faaliyetlerinin ülkelerde arttırılarak kültürel ve sosyal alanlarda ilişkilerin gelişmesini desteklemektedir (Comission of the European Communities, Delivering on a New European Neighbourhood Policy, 2015, s. 5).

2.6. Avrupa Komşuluk Politikasının Araçları

Avrupa Komşuluk Politikası araçları, politikanın nasıl ilerleyeceğine ışık tutarken politika hedeflerinin gerçeklemesinde rol oynayan reformlar üzerinde etkilidirler. AKP araçları, uygulama ve finansal araçlar olmak üzere iki gruba ayrılabilmektedir.

2.6.1. Uygulama Araçları

Avrupa Komşuluk Politikasının uygulama araçları; ülke raporları, eylem planları ve ilerleme raporları olmak üzere üç başlık ile incelenmektedir. Uygulama araçları siyasi belgeler ile oluşturulmaktadır.

2.6.1.1. Ülke Raporları

Avrupa Komşuluk Politikası araçlarından ülke raporları, Avrupa Birliği Komisyon'u tarafından hazırlanmaktadır. Komisyon, Birliğe üye olmayan komşu ülke için Avrupa Komşuluk Politikasının uygulanması çerçevesinde ilk olarak ülke raporu hazırlamaktadır. Ülke raporlarında ilk olarak komşu ülkenin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri ele alınmaktadır. İlaveten ülke raporları, ilgili ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumu üzerine incelemeleri yansıtmaktadır ve bu incelemelerin ardından sürecin nasıl ve ne zaman istenilen hedefe geleceğini ortaya koymaktadır. Böylece AB tarafından ülkelerin dış politikası, mali hususları, yönetim şekli ve insan hakları gibi birçok konuda değerlendirme yapılmaktadır. Ülke raporları, diğer Avrupa Komşuluk Politikası aracı olan eylem planlarının uygulanmasında gerekli olan bir önceki adımdır.

İlk eylem planları; Moldovya, Ukrayna, Filistin, İsrail, Tunus, Ürdün ve Fas için 2004 yılında yayınlanmıştır. 2005 yılında ise Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Lübnan ve Mısır için ülke raporları yayınlamıştır (Lebanese Republic Country Strategy Paper 2007 – 2013 and National Indicative Programme). Ülke raporları Cezayir, Libya, Suriye ve Beyaz Rusya için yayınlanmamıştır.

2.6.1.2. Eylem Planları

Avrupa Komşuluk Politikasının istenilen hedeflere ulaşmasında büyük rol oynayan eylem planları, AKP araçları arasında ülke raporlarının hazırlanmasından sonra işlevsellik kazanmaktadır. Eylem planları, Avrupa Komşuluk Politikası içerisinde yer alan her komşu ülke için ayrı olarak hazırlanmaktadır. Eylem planlarının içeriği ise ülkeden ülkeye değişmektedir ve ülkelerin özelliklerine göre hazırlanan siyasi içerikli belgelerdir. AKP kapsamında, komşu ülkelerden politikanın amaçlarına

ulaşmak için birçok konuda belirli reformlar gerçekleştirmeleri beklenmektedir ve bu reformlar eylem planlarında belirtilmektedir. AB ve komşu ülke arasında oluşturulan iki taraflı bu belgeler, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iki tarafın pazarlık güçleriyle oluşarak ekonomik, siyasi ve sosyal konuları içermektedir. Kısa ve orta vadeli dönemlerde uygulanacak olan reformları içeren bu belgeler, AB ve komşu ülkelerin çıkarları neticesinde alınan kararlar ile oluşmaktadır ve taraflara yarar sağlaması beklenmektedir (Kutlu E. , 2015, s. 22).

Eylem planları içerisindeki reform uygulamalarını gerçekleştiremeyen komşu ülkelerin, AKP ilkeleri arasındaki olumsuz koşulluluk ile yani yaptırımlar ile karşılaşmaları söz konusu değildir. Eylem planlarının gerçekleşmesi komşu ülkelerin AB ile olan ilişkileri ve politikayı uygulamadaki istekleri gibi etkenlere göre değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda her ülkeye göre içeriği farklılık gösteren eylem planları, içerikte yer alan reformların uygulanma sürelerinin farklı olmaması sebebiyle de reformların hayata geçip geçmeme durumları ülkeden ülkeye değişmektedir (Ayvaz, 2009, s. 73)

Her ülke için ayrı olarak hazırlanan eylem planlarının içerikleri farklı olsa da genel olarak aynı başlıklar üzerine oluşturulmaktadırlar. Hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, azınlık hakları, sivil toplum, mali yardımlar, ekonomik bütünleşme, yatırımlar, ulaşım, enerji, eğitim ve göç gibi alanlar, Avrupa Komşuluk Politikası içerisinde de belirgin olan konulardır (Kutlu E. , 2015, s. 22).

Eylem planlarında yer alan reformları komşu ülkelerin gerçekleştirmesi dahilinde AB tarafından bu ülkelere teşvikler sunulmaktadır. Bu teşvikler, AKP amaçlarına ulaşmada ve reformların hayata geçmesini sağlamak amacıyla ülkeleri zinde tutmak amaçlıdır. Avrupa Birliği iç pazarına giriş, mali destek sağlanması, ekonomik ve politik konulardaki iş birliğinde artış ve AB programlarına katılım, komşu ülkelere eylem planlarıyla sunulan teşvikler arasındadır (Kelley, 2006, s. 37).

Eylem planları, AB ve komşu ülkeler arasında imzalanan Ortaklık Anlaşmaları ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları temellerine dayanan tamamlayıcı bir unsurdur. Komisyon tarafından ülkeler için 3 veya 5 yıllık periyotlarla reformlar içeren planlar

oluşturulmaktadır (Hatipoğlu, 2004 - 2005, s. 226). Avrupa Komşuluk Politikasına dahil olan 16 ülkeden 12'siyle eylem planları uygulanmaktadır. Bu 12 ülke; Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Filistin ve Tunus'tur. Beyaz Rusya, Cezayir, Libya ve Suriye'yle ise oluşturulmuş bir eylem planı bulunmamaktadır (Mikayilov, 2019, s. 71).

Komşu ülkelerle AB arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen eylem planları, 3 aşamalı bir süreçle gerçekleşmektedir. İlk olarak komşu ülke ve AB arasında politika hedeflerine ulaşmak amacıyla iletişim sağlanarak, değerlendirmeler yapılarak diyalog kurulmaktadır. İkinci olarak; iş birliği ve ortaklık konseyleri düzeyinde olup Konsey onayı alabilecek çalışma programları oluşturulmalıdır. Bu çalışma programları rapor niteliğindedir ve AB ve komşu ülke arasındaki ortak çıkarlar, amaçlar ve reform hareketlerine göre hazırlanmaktadır. Son olarak ise; komşu ülkelerin gerçekleştirmeleri öngörülen reformlardaki ilerleme düzeylerini değerlendirmek amacıyla yıllık ilerleme raporları hazırlanmaktadır (Hatipoğlu, 2004 - 2005, s. 226).

Eylem planları içerisindeki ortak konular arasında öncelikli konular yer almaktadır. Bu konular; reformlar, siyasi diyalog, AB iç pazarına giriş gibi ticari konular, hukuk, enerji, ulaşım, eğitim ve çevre gibi konuları içermektedir. Eylem planları ile hedeflenen; komşu ülkelerle diyalog ve iş birliğinin geliştirilmesi, sınır güvenliği, göç, insan ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi, terörizmin ortadan kaldırılması, sınır güvenliğinin sağlanması, demokrasinin sağlanması, insan haklarına verilen önemin artırılması ve sivil toplum faaliyetlerinin etkin hale getirilmesi gibi konulardır (Smith, 2005, s. 764).

2.6.1.3. İlerleme Raporları

Avrupa Komşuluk Politikası araçlarından olan ilerleme raporları, eylem planlarından sonra gündeme gelmektedir. İlerleme raporları, eylem planları içeriğinde yer alan reformların ülkeler tarafından uygulanmasını takip edip ardından değerlendiren raporlardır. Eylem planları gibi ülkeler için ayrı ayrı hazırlanan ilerleme raporları her yıl düzenli olarak yayınlanmaktadır. İlerleme raporları, ilk olarak 2006

yılında yayınlanmıştır ve eylem planları oluşmayan dört ülke (Libya, Cezayir, Beyaz Rusya ve Rusya) için ilerleme raporları yayınlanmamıştır.

2.6.2. Finansal Araçlar

Avrupa Komşuluk Politikasının karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ülkelerde uygulanmasında kullanılan araçlar içerisinde uygulama araçları dışında finansal araçlar da mevcuttur. Finansal araçlar, komşu ülkelere teknik ve finansal konularda sağlanan mali yardımları içermektedir.

Avrupa Komşuluk Politikasının istenilen düzeyde işleyişine katkı sunan finansal araçlar, çeşitli mali yardım programlarıyla uygulanmıştır ve günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir. AKP öncesi ve 2007 yılına kadar TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States), Doğu Avrupa ülkelerine yönelik oluşturulmuştur. Akdeniz ülkelerine yönelik olarak 1995-1999 dönemi MEDA (Mediterranean Economic Development Area) ve 2000-2006 dönemi arası MEDA II programları oluşturulmuştur. Batı Balkan ülkeleri için CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) ve demokrasi, insan hakları alanındaki ortak çalışmalar için ise EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights) programları oluşturulmuştur. İlerleyen yıllarda ise bu mali yardım programlarının tek çatı altında toplanması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple 2007-2013 tarihlerini kapsayan Avrupa Komşuluk Politikası Ortaklık Aracı ve 2014-2020 yıllarını kapsayacak şekilde ise Avrupa Komşuluk Aracı oluşturulmuştur (Kutlu E. , 2018, s. 173).

TACIS programından politika kapsamında Doğu Avrupa ülkeleri yararlanmıştır ve belirtilen dönem için ülkelere 500 milyon Euro kredi verilmiştir (Berber, 2009, s. 69). TACIS programı, bir yandan ülkelerde demokrasi ve insan hakları gibi sosyal konulara odaklanırken, bir yandan da ekonomik konularda gelişme sağlamak adına mali yardımları içermektedir. Avrupa Birliği ülkeleri ve Birlik üyesi olmayan komşu Akdeniz ülkeleriyle ekonomik, sosyal ve siyasi konularda iş birliği gerçekleştirmek adına MEDA programı oluşturulmuştur. Bu program ikiye ayrılırken MEDA I, 4.685 milyar Euro'luk yardım bütçesi ve MEDA II ise 5,3 milyar Euro'luk yardım bütçesi

öngörmüştür (Biçer, 2003, s. 411). Batı Balkan ülkeleri için CARDS, bu ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal istikrar sağlamak amacıyla 2002-2006 yılları arasında sunulmuştur. EIDHR programı ise komşu ülkelerdeki ortak hedefler doğrultusunda bu bölgelerde demokrasi ve insan hakları çalışmalarının arttırılması üzerine mali yardımlar sağlanmasına odaklanmaktadır.

29 Eylül 2004 tarihinde Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı'nı Düzenleyen Genel Hükümler başlıklı bir belge yayınlamıştır. Bu belge Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (AKOA)'nın düzenlemesi için bilgiler içermektedir ve detayında tüm finansal araçların tek bir çatı altında toplanması gerektiği belirtilmiştir. AKOA içerisinde yer alacak ülkeler ise AKP'de yer alan 16 komşu ülke ve Rusya olarak belirtilmiştir (Mikayilov, 2019, s. 77).

1 Ocak 2007 itibariyle AKOA ile, komşu ülkelerle iş birliği çerçevesinde reformların uygulanmasını sağlamak ve bu ülkelerin AB müktesebatına uyumlu hale gelmesini sağlamak amaçlanmaktadır. AKOA çerçevesinde 2007-2013 yılları arasında ülkelere sağlanmak üzere 12 milyar Euro'luk mali yardım öngörülmüştür. Mali yardımın %95'i ülkelere yönelik programlara ayrılırken kalan %5'lik kısım iş birliği programlarına ayrılmaktadır. Bu bağlamda, Filistin ülkeler içerisinde en büyük mali yardım payına sahip ülke konumundadır (Mikayilov, 2019, s. 77 - 78).

2007-2013 yılları arasını kapsayan AKOA, devam eden süreçte yeniden şekillenerek yerini Avrupa Komşuluk Aracı'na bırakmıştır. Avrupa Komşuluk Politikasının mali boyutu ise 2014-2020 yılları dönemi için Avrupa Komşuluk Aracı (AKA) ile sağlanmaktadır. AKA ile sağlanan mali yardımlar ile komşularla ilişkilerin daha etkin olması ve ilişkilerin iyi yönetişim çerçevesinde yürütülmesi beklenmektedir. Komşu ülkelere sağlanan mali desteklerin daha hızlı ve aktif kullanılması gerektiğini ifade eden ve aynı zamanda teşviklerin komşu ülkelerde gerçekleştirilen reformlar sonucunda verilmesi konularına önemle değinen bir politika aracıdır. Avrupa Komşuluk Politikasının 2014-2020 dönemi için 15,4 milyar Euro'luk mali yardım kapasitesi belirlenmiştir. Mali yardım kapasitesinin %80'i ülkeler ve AB arası ikili programlara, %35'i çok taraflı programlara ve %5'i sınırlara yönelik iş birliği konulara ayrılmak üzere belirlenmiştir (Regulation (EU) No 232/2014 of The European Parliament and of teh Council, Establishing a European Neigbourhood

Instrument, 2014, s. 299). Böylece AKA önceki araç olan AKOA'dan fazla bütçeye sahip bir yapıya kavuşmaktadır.

AB'nin komşularıyla olan ilişkilerinde iş birliğini güçlendirmekte araç olan AKA belirli programlar ile desteklenmektedir. Bu programlar:

- Komşu ülkelerle yürütülen ikili programlar,
- Grup şeklinde veya tüm komşu ülkelerin yer aldığı bölgesel programlar,
- Üye ülkeler ve komşu ülkeler arasında sınır ötesi iş birliği programları (Regulation (EU) No 232/2014 of The European Parliament and of teh Council, Establishing a European Neigbourhood Instrument, 2014).

2014-2020 yılını kapsayan AKA, farklı ülke vatandaşları arasında ilişkilerin gelişmesini öngörmekte ve bu sebeple sivil toplum faaliyetleri, gençlik programları ve eğitim programlarına fazlaca önem vermektedir. Programlarla desteklenen ve politika kapsamında ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynayan AKA'nın eylem planları içerisindeki reformların uygulanması ve politika amaçları içerisinde belirli öncelikler vardır. Bu öncelikler:

- Sivil toplum faaliyetlerini geliştirmek,
- Enerji alanında iş birliği sağlamak,
- Öğrenci değişim programları ile ülkeler arası iletişimi arttırmak,
- Aşamalı olarak ekonomik entegrasyon sağlamak,
- Komşu ülkelerde demokrasiyi geliştirmek,
- İnsan hakları ve hukuk kurallarına uyma hususunda komşu ülkeleri teşvik etmek,
- Kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmak (Regulation (EU) No 232/2014 of The European Parliament and of teh Council, Establishing a European Neigbourhood Instrument, 2014, s. 41).

Avrupa Komşuluk Aracı ile eylem planları çerçevesinde gerçekleşen reformlara göre ülkelere teşvikler sunulmaktadır. Bu teşvikler de Avrupa Komşuluk Politikası amaçlarını gerçekleştirmeye yöneliktir ve AKA ile hedefler ortak paydada buluşmaktadır. AKA hedefleri şu şekildedir:

- Güvenlik konusunda teşviklerde bulunmak ve terörizm, silah kullanımı ve çatışmaları önlemek,
- Bölgesel ve sınır ötesi iş birliğini arttırmak,
- Ekonomik teşviklerle fakirliği azaltmak ve ülkelerin kalkınmasına katkı sağlamak,
- İnsan ilişkilerinde iletişimi arttırmak,
- İnsan hakları, hukukun üstünlüğü, iyi yönetişim ve sivil toplum faaliyetlerine teşvikte bulunmak,
- Dış piyasa yatırımlarını arttırmak ve AB iç pazarına girişi mümkün kılmak (European Union, 2014).

Özetle, Avrupa Komşuluk Politikasının başlangıcından bugüne kadar komşu ülkeler finansal araçlarla desteklenmiştir. Mali yardım programlarının isimleri zamanla değişiklik gösterse de hepsi aynı amaca hizmet etmek için oluşturulmuştur. Bu programlarla asıl hedeflenen, komşu ülkelerin reformları gerçekleştirme süreçlerinde onlara destek olmak ve bu ülkelerin iyileştirme çalışmalarına devam etmelerini sağlamaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın ardından İki Kutuplu Sistem sona ererken dünyayı etkisi altına alan değişimler görülmeye başlamıştır. Askeri güç yerine siyasi diyalogların, sivil toplumun, uluslararası örgütlerin ve iş birliğinin önem kazandığı yeni düzen ile birlikte Avrupa Birliği de yeni adımlar atmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gelen süreçte Birlik, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'ya yönelmiştir. Avrupa Birliği'nin, Güney Kafkasya'ya yönelik çalışmalarında Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Avrupa Komşuluk Politikasının içerisindeki bu ülkelerden Azerbaycan, detaylı olarak incelenecektir.

3.1. Avrupa Komşuluk Politikası Öncesi Avrupa Birliği – Azerbaycan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla, AB için Azerbaycan önem arz eden ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'da görülen siyasal boşluk AB'yi bu bölgeye ve bölge içerisinde Azerbaycan'la ilişkiler kurmaya yöneltmiştir. Azerbaycan'ın coğrafi konumu ise Hazar Denizi'ne kıyısı olması, Ortadoğu'yla temasları ve ilerde AB'ye doğrudan komşu olabilme ihtimaliyle önem arz etmektedir. Enerji konusunda bölgesinde yeterli kaynakları bulundurmayan AB, petrol ve doğalgaz gibi enerji ihtiyacının çoğunu Birlik dışındaki ülkelerden ithal etmektedir. Bu da enerji alanında zengin kaynaklara sahip olan Azerbaycan'ın, AB için önem kazanmasındaki etkenlerden biridir. Azerbaycan sadece enerji kaynaklarına sahip olmakla kalmamakta aynı zamanda enerjinin AB'ye transferi sırasında önemli bir konumda yer almaktadır (Demir, 2003, s. 363 - 364).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede hakimiyet kurmak isteyen Avrupa Birliği, Azerbaycan ve diğer ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu yönelimde AB'nin güvenlik kaygısı ve Azerbaycan'ın enerji

kaynakları ve coğrafi konumu gibi konular etkili olmuştur. Azerbaycan ise AB'nin bölgeye yönelmesine olumlu karşılık vermiştir. Azerbaycan'ın bu tutumunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünyada ekonomi, insan hakları, demokrasi ve uluslararası örgütlerin önem kazanması ve ardından gelen süreç etkili olmuştur. Yeni bağımsızlık kazanan ve Sovyetler Birliği'nin olumsuz etkileriyle karşı karşıya kalan Azerbaycan, değişen dünya sistemine uyum sağlamak adına Avrupa Birliği'yle yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır. Çünkü Avrupa Birliği bu dönemde, yeni dünya sisteminin içerdiği demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve pazar ekonomisi gibi kavramları en iyi şekilde uygulamaya aktararak Azerbaycan gibi birçok ülkenin yanında yer alma yönünde bir politika izlemeyi hedeflemişti (Merdan, 2019, s. 347 - 348). Bu bağlamda AB ve Azerbaycan arasında yakınlaşma dönemi karşılıklı temenniler çerçevesinde başlatılmıştır.

Azerbaycan ve AB arasındaki etkileşim ilk olarak, Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak tanınmasıyla 1991 yılında başlamıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017). İkili ilişkiler sürecinde diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992 yılında başlamıştır. Azerbaycan 1992 yılında Avrupa Konseyi'ne "özel davetli konuk statüsü" için başvuruda bulunmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta ateşkes ilan edilmesi de AB tarafından olumlu karşılanmış ve böylece AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Mikayilov, 2019, s. 118). Komşuluk politikası öncesi iki taraf arasındaki ilişkilere ekonomik ve hukuki bağlamda yaklaşmak mümkün olmaktadır.

3.1.1. Ekonomik İlişkiler (TACIS, TRASECA ve INOGATE)

Avrupa Komşuluk Politikası öncesi Azerbaycan ile ekonomik ilişkilerde süreç, teknik ve mali yardım programları üzerinden ilerlemiştir. TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of the Independent States - Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım) programının temel amacı, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin pazar ekonomisine geçişini sağlamak ve demokratik toplumlar oluşmasına katkı sağlamaktır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması neticesinde, bu programla 1991-1999 yıllarını kapsayacak şekilde Azerbaycan'daki faaliyetlerin hayata geçirilmesi için AB tarafından 4,2 milyar Euro bütçe belirlenmiştir (The European Commission's Tacis Programme 1991-2006, "A Success Story", 2008).

TACIS programı ile yardımlar, yeni bağımsızlık kazanan ülkelere ekonomik anlamda ciddi katkılar sağlamıştır. Avrupa Komşuluk Politikasına kadar TACIS, aynı zamanda bölgeye ve Azerbaycan'a yönelik en önemli mali kaynak olarak nitelendirilmiştir. Bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan ilk yıllarda, savaş sonrası oluşan yıkımlar ve Dağlık Karabağ sorunundan kaynaklı olarak göç eden halka yönelik yardımlar almıştır. Zamanla Azerbaycan'a yönelik olan yardımların kapsamı genişlemiştir (Abbaslı, 2018, s. 74). TACIS ile 1991 yılında Azerbaycan'da odaklanması kararlaştırılan konular ise şu şekildedir:

- Kamu ve özel sektörde gelişim
- Ulaşım, enerji projeleri
- Özellikle savaş sonrası göçmelere yönelik gıda dağıtımı
- Finansal hizmetler (TACIS Annual report from the Commission 1991 and 1992, 1993).

1992 yılında TACIS ile 12,5 milyon Euro Azerbaycan'a mali yardım sağlanmıştır. Bu yardım girişimciliği desteklemek, gıda üretim ve dağılımı, ulaşım, enerji ve güvenlik gibi birçok konuyu kapsayan şekilde kullanılmak üzere sağlanmıştır (TACIS Annual report from the Commission 1991 and 1992, 1993). TACIS programı ile ilerleyen yıllarda yardımlar daha çok ekonomik anlamda enerji ve özel sektörün gelişimine odaklanmıştır. Aynı zamanda sosyal konular içerisinde ise insan hakları ve demokrasinin Azerbaycan'da geliştirilmesi önemli konular arasında yer almaktadır.

TACIS programının Azerbaycan'a sağladığı yardımlar, yeni bağımsızlığını kazanmış, ekonomik anlamda kötü durumda olan ve Sovyetler Birliği'nin olumsuz izlerini silmek isteyen Azerbaycan için önem teşkil etmiştir. Dağlık Karabağ sorunu neticesinde ortaya çıkan göçmen sorunu ülkeyi ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir ve TACIS programı yardımları ile halka gıda yardımları yapılarak Azerbaycan halkına büyük katkılar sağlanmıştır (Mikayilov, 2019, s. 133).

TRACECA (Transport Corridor Europe – Caucasus - Asia / Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaştırma Koridoru) TACIS dışında Azerbaycan – AB ilişkilerinde önemli olan programlardan biridir. Bu program 1993 yılında Brüksel'de 8 ülke (Ermenistan,

Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) katılımıyla aktif olarak başlamıştır. Kafkasya'da ulaştırma, ekonomi ve siyasi bağları güçlendirmek için oluşturulmuş bir programdır. Programın asıl amacı bu 8 ülkeyle iş birliğini attırmak ve ülkelerin AB pazarına katılımını sağlamaktır (Türkiye Dış İşleri Bakanlığı) TRACECA programı ile değinilen önemli konular şu şekildedir:

- Katılımcı ülkeler arasında iş birliği sağlamak,
- Ulaştırma ve ticaret konusunda bölgedeki eksikleri belirlemek,
- AB tarafından sağlanan yardımların çerçevesini belirlemek,
- Avrupa, Orta Asya ve Kafkaslar arasında ulaştırma ağı oluşturmak,
- Ülkeler arasında yük taşımacılığı sektörünü geliştirmek (Üzümcü & Akdeniz, 2014, s. 178).

İş birliği ve ekonomik ilişkilerin beraberinde aynı zamanda İpek Yolu'nun eski önemini kazanması da amaçlar arasında yer almaktadır. Bu konuda 1998 yılında Bakü'de bir konferans da gerçekleşmiştir. Bu konferans ile ulaşım ağlarına verilen önem bir kez daha ortaya koyulmuştur. TRACECA programı kapsamında Azerbaycan ile birçok proje ve yatırım gerçekleştirilmiş ve Azerbaycan 100 milyon Euro'dan fazla bir paya sahip olmuştur (Ovalı, 2208, s. 161).

INOGATE (Interstate Oil and Gas to Europe - Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) ise AB ve Azerbaycan arasındaki bir başka önemli mali yardım programıdır. Bu program petrol ve doğalgaz konularını düzenleyen niteliktedir. Programdan yararlanan ülkelere, petrol ve doğalgaz konularında yeniden yapılanma ve mevcut sistem içerisinde revizeler yapılması için yardımlar sağlanmaktadır. Böylece programı oluşturan ve sözleşmeye taraf olan 15 ülke, 1999 yılında petrol ve doğalgaz nakli konularında iş birliği içerisinde çalışmalar yürütmeyi kabul etmişlerdir (Hüseynov, 2000, s. 47).

INOGATE programı çerçevesinde Azerbaycan'a bütçeden önemli bir pay ayrılmış ve Azerbaycan kaynaklarına verilen önem belirtilmiştir. Böylelikle, 1999 yılında Azerbaycan'daki enerji konusu üzerine düzenlemeler tamamlanmıştır (Hüseynov, 2000, s. 49).

3.1.2. Hukuki İlişkiler (Ortaklık ve İş birliği Anlaşması)

Azerbaycan ve Avrupa Birliği ilişkilerinin temelinde Avrupa Komşuluk Politikası öncesi imzalanan Ortaklık ve İş birliği Anlaşması yer almaktadır. Ortaklık ve İş birliği Anlaşması 22 Nisan 1996 yılında Lüksemburg'da imzalanmıştır ve Temmuz 1999'da yürürlüğe girmiştir. Böylece ilişkilerin iş birliği çerçevesinde gerçekleşme süreci başlamıştır. Anlaşma; insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, enerji, ulaşım, güvenlik ve kültür gibi birçok konuda AB ve Azerbaycan arasında karşılıklı bağımlılık çerçevesinde iş birliğini öngörmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan normlarının AB müktesebatına uyumlu hale getirilmesi bu anlaşmada da önemle vurgulanmaktadır (EU- Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement, 1996).

Anlaşmanın birinci maddesi aynı zamanda anlaşmanın amaçlarını da ortaya koymaktadır. Buna göre Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın amaçları şu şekildedir:

- AB ve Azerbaycan arasında politik diyaloğu arttırmak,
- Azerbaycan'ın pazar ekonomisine geçişini sağlamak ve ülkede demokrasiyi ileri seviyelere taşımak adına destekler sağlamak,
- İkili ilişkilerde ekonominin gelişmesini sağlamak,
- Ekonomik, sosyal, bilimsel, teknolojik ve kültürel konularda hukuki alt yapı oluşturmak (EU- Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement, 1996).

Ortaklık ve İş birliği çerçevesinde ikili ilişkilerin daha kapsamlı ve iş birliği içerisinde ilerlemesini sağlamak adına; İş birliği Konseyi, İş birliği Komitesi, Parlamenter İş birliği Komitesi ve enerji, ulaşım, ekonomi, çevre, eğitim gibi konularda ise alt komiteler oluşturulmuştur. İş birliği Konseyi, iki taraf arasında oluşan anlaşmazlıkları irdelemekte ve iki tarafa da tavsiyeler sunabilmektedir. Yılda bir kez Azerbaycan bakanları ve AB Konsey üyeleri toplanır ve ikili ilişkilerde değerlendirmelerde bulunurlar. İş birliği Komitesi, iş birliği konseyinin çalışmalarını takip etmek için kurulmuştur. Parlamenter İş birliği Komitesi ise, ikili ilişkilerde ilgili konumunda bulunan kişilerin istedikleri zaman toplanarak fikir alışverişinde bulunabileceklerini öngörmektedir (Merdan, 2019, s. 343 - 344).

Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından AB'nin sunmuş olduğu mali yardımların etkin kullanımı tartışma konusu olmuştur. Haziran 1999'da Avrupa Komisyonu "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" konusunda Avrupa Konseyi'ne rapor sunmuştur. Raporda; insan hakları, demokrasi ve Pazar ekonomisine geçiş sürecinin yavaş ilerlediği belirtilmiştir. Yavaşlama sebebinin ise ülkedeki etnik çatışmalar olduğu belirtilmiştir. Bu durum da AB ve Azerbaycan arasında ilişkilerin olumsuz seyrine sebep olmuştur. Fakat 2001 senesinde Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olmasıyla birlikte ilişkiler tekrar olumlu seyirde hareketlenmiştir (Abbaslı, 2018, s. 76 -77).

Tartışmalı konular dışında Ortaklık ve İş birliği Anlaşması, Azerbaycan'a yabancı yatırımların artmasını sağlamıştır. İş dünyasında anlaşmaların etkileri olumlu olarak görülürken ekonomi alanında kurumsallaşmalarda hızlı etkileşim görülmüştür. AB, aynı zaman Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne katılımı için de yardımlar sağlamış; bu durum da ikili ilişkilerin olumlu seyretmesinde önemli bir etken olmuştur (Merdan, 2019, s. 342).

Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın ardından AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı ile güçlendirilmiştir.

3.2. Avrupa Komşuluk Politikası Sonrası Avrupa Birliği – Azerbaycan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Azerbaycan ve AB arasındaki ilişkiler, AB'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıması itibariyle başlamıştır. Ardından AB, Azerbaycan'a yönelik teknik ve mali destek programları ile Azerbaycan'daki ekonomik, siyasi ve sosyal reformları desteklemeye başlamıştır. 1996 yılında ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla Ortaklık ve İş birliği Anlaşması imzalanmış ve 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma; insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, enerji ve ulaşım gibi birçok konuda iki tarafın karşılıklı iş birliğini öngörmektedir.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın ardından gelen süreçte; 2001 yılında AB Güney Kafkasya bölgesinin önemli bir bölge olduğunu belirtirken; dönem başkanı İsveç bölgedeki çatışmalara istinaden Kafkasya'nın daha fazla ihmal edilmemesi

gerektiğini belirten söylemler dile getirmiştir (Lunch, 2003, s. 183). Aynı yıl AB, Azerbaycan'a ilişkin yönelimini belirterek, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Dartan & Hatipoğlu, 2001, s. 90). AB'nin bu dönemdeki stratejisi Dağlık Karabağ'daki mülteci sorunu, çatışmaların önlenmesi ve Ermenistan ve Azerbaycan arasında konunun barışçıl yolarla çözülmesine odaklanmıştır.

Avrupa Komşuluk Politikasının gerekliliğinin vurgulandığı ve oluşumunun gündeme geldiği yıllarda Güney Kafkasya ülkeleri bu politika söylemleri içerisinde yer almamıştır. 2003 yılında Geniş Avrupa Komşuluğu: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkiler için Çerçeve belgesinde Akdenizli ülkelerle birlikte Rusya, Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya'ya yer verilirken, Kafkas ülkeleri komşu ülkeler arasında belirtilmemiştir. Ardından bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması, coğrafi konumu, enerji ve ulaşım gibi konularda önemli konumda olması sebebiyle Kafkaslar Avrupa Komşuluk Politikasına dahil edilmiştir (Oktay, 2015, s. 89).

Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına dahil edilmesinde enerji kaynakları önemli niteliktedir. Enerji anlamında dışa bağımlı olan AB, Azerbaycan'la geliştireceği ortaklık neticesinde Rusya'ya karşı olan enerji bağımlılığına alternatifler üretmek istemektedir. Enerji taşımacılığında coğrafi konumu itibariyle önem arz eden Azerbaycan aynı zamanda Hazar Denizi'ne kıyısı olması sebebiyle de üzerine politikalar oluşabilecek ve iş birliğiyle iyi ilişkiler kurulabilecek bir ülkedir. Azerbaycan'la ilişkilerde askeri konularda ortaklık kurulmazken AKP ile ekonomik, siyasi ve sosyal konularda iş birliği sağlanmıştır. Bu yapının kurulmasında Azerbaycan hükümetinin hevesi ve politikaya katılmadaki ılımlı tavırları etkili olmuştur. Güvenlik anlamında bölgesindeki riskleri azaltmak isteyen AB, Azerbaycan'da kurulacak olan gelişmiş demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü olan bir yapının birçok anlamda kendi bölgesine fayda sağlamasını beklemektir. Aynı zamanda bölgedeki çatışmaların azalması özellikle AB'nin sınır güvenliğini derinden etkileyecek bir konudur (Abbaslı, 2018, s. 77 - 80).

Azerbaycan ise Avrupa Komşuluk Politikası ile, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AB'nin aktif olarak yer almasını bekleyerek politikada yer almaktadır. Aynı zamanda yeni bağımsızlığını kazanan bir devlet olarak uluslararası siyasette

etkin olarak yer almaya çalışan Azerbaycan, AB desteği ile bu durumu gerçekleştirmek ve SSCB'nin dağılmasının ardından Batılı tarzda bir hükümet inşa etmek istemektedir. Bu bağlamda AB ile gerçekleşecek iş birliğiyle ülkede sağlanan demokrasi, insan hakları ve hukuk alanındaki gelişmeler hem AB'ye hem de Azerbaycan'a katkı sağlayacak niteliktedir. Ekonomik anlamda ise sağlanan mali yardımlar, yabancı yatırımların ülkeye girişi ve Azerbaycan'ın AB pazarına açılması ülkenin kalkınmasına önemli katkılar sağlayacak niteliktedir (Oktay, 2015, s. 89 - 91).

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ikili ilişkilere bakıldığında karşılıklı bağımlılık teorisinin etkin olduğu görülmektedir. Taraflar arasında karşılıklı çıkarların görüldüğü bu politik yaklaşım iki tarafa da derecesi eşit olmayan yararlar sağlamaktadır. Taraflar iş birliği çerçevesindeki ilişkiler ile aynı zamanda maliyetlere katlanmak durumunda da kalmaktadırlar. AB Azerbaycan'dan enerji konusunda verimlilik sağlamayı beklerken, Azerbaycan ise AB pazarına giriş ve bölgedeki siyasi konularda AB'nin etkin rol oynamasını beklemektedir. AB, politika çerçevesinde olumlu sonuçlar beklediği enerji ve güvenlik gibi konulara karşılık mali yardımlar sağlayarak aynı zamanda da maliyetlere katlanmaktadır. Azerbaycan ise eylem planları çerçevesindeki reformları sağlamaya çabalarken bu konuda katlanması gereken çeşitli maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ikili ilişkilere bakıldığında, Avrupa Komşuluk Politikası beraberinde tarafların farklı konularda ellerinde pazarlık gücü bulundurduğu görülmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde insan hakları, yasa dışı göç, çatışmaların önlenmesi, sivil toplum faaliyetlerinin arttırılması, eğitim, ulaşım, enerji ve güvenlik alanlarda iş birliğiyle gelişim sağlanması beklenmektedir. Azerbaycan ise eylem planları çerçevesinde bu konularda gelişim sağlamak adına çalışmalar yürütmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası sonrası Azerbaycan ve AB ilişkileri ise ekonomik ve hukuki ilişkiler olarak alt konu başlıklarında incelenecektir.

3.2.1. Ekonomik İlişkiler

Avrupa Komşuluk Politikası öncesinde de TACIS, INOGATE, TRACECA gibi mali yardımlar alan Azerbaycan, AKP'ye dahil olduktan sonra da AB'den mali yardımlar almaya devam etmiştir.

1 Ocak 2007 itibariyle AB, TACIS' in de mali yardım programlarını tek çatı altında toplamak adına Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı'nı (AKOA) oluşturmuştur. AKOA, Avrupa Komşuluk Politikasında işlevselliğin devam etmesi adına politikaya taraf olan ülkelere eylem planlarının gerçekleşmesi için finansman sağlamaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası öncesinde var olan yardım programlarını tek çatı altında toplayan ve daha kapsamlı olan AKOA, politikaya taraf olan ülkelerde insan haklarının, sürdürebilir ekonomi ve demokrasinin gelişmesini amaçlamaktadır. Azerbaycan da bu mali yardımdan yararlanan ülkeler arasında yer almaktadır (Cabbarova, 2019, s. 110).

AKOA ile belirtilen insan haklarının, demokrasinin ve ekonominin gelişmesini amaçlayan ve eylem planlarında yer alan konular; Azerbaycan için daha çok piyasa ekonomisini, güvenliği ve demokratik yönetimin sağlanmasını kapsamaktadır (European Neinghbourhood and Partnershıp - Azerbaijan, Country Strategy Paper 2007 - 2013). Eylem planları ile de Azerbaycan'ın reform gerçekleştirmesi gereken konular daha detaylı olarak belirtilmiştir. Ulusal Gösterge Programı (UGP-National Indicative Programme) ise, eylem planları çerçevesinde çalışmalarını detaylı olarak sunmuştur. Programda demokrasi, iyi yönetim, sosyal ve ekonomik reformlara yer verilmiştir. Demokrasi ve iyi yönetimle; kamu yönetimi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, eğitim ve sivil toplum faaliyetlerinin gelişmesinde iş birliği yapılması öngörülmüştür. Sosyal ve ekonomik reformlarla ise; sektörel bazda ekonomide düzenlemeler, yoksulluğun azaltılması ve ortak ticari faaliyetlerin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda enerji, ulaşım ve çevre konularında iş birliğine değinilmiş ve Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine yer verilmiştir (Cabbarova, 2019, s. 110). Tüm bu konularda iş birliğiyle verimli çalışmalar yürütmek ve Azerbaycan'ın eylem planlarındaki reformları sağlaması adına Azerbaycan'a AKOA kapsamında 200 milyon Euro üzerinde mali yardım desteği sağlanmıştır (European Neinghbourhood and Partnershıp Instrument - Azerbaijan, Natıonal Indıcatıve Programme 2007 - 2010).

2007 yılında uygulanmaya başlanan AKOA, 2013 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir ve 2013 yılı itibariyle Avrupa Komşuluk Aracı'na (AKA) dönüştürülmüştür. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde daha kapsamlı bir mali politika aracı olarak nitelendirilen AKA, aynı zamanda Doğu Ortaklığı'nın hedeflerine ulaşmasına da katkı sağlamaktadır. AKA ile; komşu ülkelerde sivil toplumun önem kazanması, enerji alanında iş birliği, ekonomik entegrasyonun sağlanması, demokrasi ve insan haklarının gelişmesi, hukukun üstünlüğü ve güvenliğin sağlanması öncelikli konular arasındadır (Regulation (EU) No 232/2014 of The European Parliament and of teh Council, Establishing a European Neigbourhood Instrument, 2014, s. 41).

Azerbaycan'ın da yararlanmış olduğu AKA genel olarak, Azerbaycan normlarının mümkün olduğunca AB'ye uygun olmasını ve yakınlaşmasını amaçlamaktadır. 2013 – 2020 yıllarını kapsayan AKA çerçevesinde Azerbaycan'a yaklaşık 170 milyon Euro'luk yardım yapılması öngörülmüştür. AKA dışında ise; öğrenciler için Trans European Mobility Programme for University Studies (TEMPUS) Programı, gıda konusunda Gıda Güvenliği Programı, bölgede görülen çatışmalar huşunda barışçıl çözümler ve refah ortamının sağlanması için Çatışma Bölgelerinin Rehabilitasyonu Programı gibi yardım programları da Azerbaycan'a sağlanan destek programları arasında yer almaktadır (Merdan, 2019, s. 345).

3.2.2. Hukuki İlişkiler

Azerbaycan ve AB arasındaki hukuki ilişkiler, Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına dahil olmasının ardından reformları içeren Eylem Planı, Eylem Planı'ndaki gelişmeleri değerlendiren İlerleme Raporları ve ardından süre gelen Ortaklık Anlaşması ve Doğu Ortaklığı gibi hukuki gelişmelerle devam etmektedir.

3.2.2.1. Azerbaycan Ülke Raporu

Ülke Raporları, komşu ülkenin mevcut durumu hakkında bilgiler veren bir içeriğe sahiptir. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki amaçlar doğrultusunda, ülkelerin insan hakları, hukukun üstünlüğü, ekonomik durumları ve özgürlükleri gibi konularda mevcut durumları değerlendirilmektedir.

Azerbaycan Ülke Raporu'nda, ilk olarak mali desteklerden bahsedilmektedir ve ardından siyasi ve sosyal konulara değinilmektedir. Raporda, ülke seçimleri uluslararası standartlardan geri kalmış olarak nitelendirilmekte ve Azerbaycan yasalarında eksikler olduğu belirtilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin uygulanması konusunda sıkıntılar olduğu ifade edilerek gazetecilerin ve muhalif partilerin çalışmalarının kısıtlanması ve bu alandaki kişilerin tutuklu olması örnek gösterilmektedir. Avrupa Birliği, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında sivil toplum kuruşlarına büyük önem vermektedir ve Azerbaycan'da yeni sivil toplum kuruluşlarının oluşmasındaki zorluklar olumsuz olarak yansımaktadır. Raporda Azerbaycan için büyük önem arz eden Dağlık Karabağ konusunda, sadece tarihsel sürece değinilmektedir (Özgürbüz, 2012, s. 88 -91).

Ülke Raporu'nun yayınlanmasının ardından bu raporda değinilen konulara ilişkin olarak 2006 yılında, Ülke Raporu'nda yer alan konulara yönelik reformları içeren Azerbaycan Eylem Planı oluşturulmuştur.

3.2.2.2. Azerbaycan Eylem Planı

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Eylem Planları her ülkenin özellikleri dikkate alınarak ülkeler için özel olarak hazırlanmaktır. Eylem Planları 3 – 5 yıllık periyotlar için hazırlanırken ikili ilişkileri geliştirmek adına yapılması gereken reform hareketlerini içermektedir.

Azerbaycan normlarının AB normları ile uyumlu hale gelmesini amaçlayan Eylem Planı, iş birliğinin hedeflerini de ortaya koyan ve ekonomik, siyasi ve sosyal konularda reformların detaylarını içeren bir yapıdadır. Azerbaycan ile AB arasında ilişkiler daha önce Ortaklık ve İş birliği Anlaşması ile yürütülürken, Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına dahil olmasının ardından Eylem Planı'nın ilişkilerde etkin olduğu görülmektedir. Azerbaycan için Eylem Planı, AB ve Azerbaycan arasında 2006 yılında Azerbaycan-AB İş birliği Konseyi'nde Brüksel'de imzalanmıştır (Shıkhalızada, 2020, s. 53).

Eylem Planı'nın içeriğinde geniş çapta iş birliği ve ekonomik entegrasyon öngörülmektedir. Aynı zamanda Eylem Planı ile; ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler kurmak, sınır ötesi iş birliği ve çatışmaların önlenmesi gibi konularda taraflara ortak

sorumluluk yüklenmektedir. İlişkilerin değerlendirilmesinde, Azerbaycan Eylem Planı içerisindeki reformları gerçekleştirme düzeyi etkili olmaktadır. Azerbaycan'ın ülke standartlarını ve normlarını AB'ye yakınlaştırıp uyum sağlamasıyla ilişkilerin olumlu seyredeceği öngörülmektedir. Bu sebeple ekonomik entegrasyon, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ve fakirliği azaltacak çalışmalarla yürütülecektir. Eylem Planı'nın Azerbaycan'da işleyişine katkı sunmak adına AB'nin Güney Kafkasya Özel Temsilcisi de ilgili makamların çalışmalarına yardımcı olacaktır (Oktay, 2015, s. 91 - 92).

Eylem Planı oluşturulmasının ardından Komisyon, Azerbaycan'ın Eylem Planı'nda yer alan reformları gerçekleştirmesini beklemektedir. Bu beklenti çerçevesinde Azerbaycan için Eylem Planı içerisindeki öncelikli alanlar belirtilmiştir. Azerbaycan Eylem Planı içerisindeki öncelikli alanlar şu şekildedir:

- İşbirliğini arttırmak,
- Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümüne katkı sağlamak,
- Adil ve şeffaf seçimlerle beraber demokrasiyi geliştirmek,
- Ekonomik yapının AB ile uyumlaştırılması,
- Ekonomik kalkınmayı desteklemek, fakirliği azaltmak ve ekonomi alanında işbirliğini sağlamak
- Gümrüklerin işlevselliğinin sağlanması,
- Enerji iş birliğinde ilişkilerin güçlendirmek,
- Güvenlik, adalet ve özgürlük alanlarında iş birliği sağlamak,
- Yatırımlar geliştirmek ve rüşvete karşı mücadeleyi teşvik etmek,
- Hukukun üstünlüğünü sağlamak ve insan haklarını güçlendirmek (EU - Azerbaijan Action Plan, 2006).

Eylem Planı içerisindeki öncelikli alanlarda yapılacak tüm çalışmalar ikili ilişkilerin seyrini olumlu yönde etkileyecek ve karşılıklı yarar sağlayacaktır. Eylem Planı içerisindeki reformların uygulanmasında AB tarafından Azerbaycan'a teşvikler de sunulmaktadır. Bu teşvikler şu şekilde belirtilmiştir:

- Azerbaycan'ın AB pazarına girişini sağlamak,

- AB ve Azerbaycan'ı önemli ölçüde etkileyen güvenlik konularında iş birliği sağlamak,
- Dağlık Karabağ sorunun çözümü için AB'nin yükümlülük altına girmesi ve çatışma sonrası bölgede iyileştirme çalışmalarında bulunmak,
- Tarife dışı engellerin azaltılması ve ekonomik ilişkilerde derinleşme,
- Azerbaycan'a AB tarafından mali yardımlar sağlanması,
- AB standartlarının Azerbaycan'da uygulanması için eğitim programları oluşturulması,
- AB ve Azerbaycan vatandaşları için kolay hareketlilik sağlamak,
- AB Komisyon Temsilciliği'nin Azerbaycan'da açılmasını sağlamak (European Comission, 2006).

AB ve Azerbaycan arasında oluşan Eylem Planı'nın seyrini AB – Azerbaycan Ortaklık Konseyi takip etmektedir. Eylem Planı'nın uygulanmasını ve gelişimini takip etmek ve değerlendirmek için de her yıl İlerleme Raporları oluşturulmaktadır.

3.2.2.3. Azerbaycan İlerleme Raporları

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde her ülke için ayrı olarak hazırlanan Eylem Planı'nın içerisindeki reformların gerçekleşme düzeyine göre takip etmek üzere her yıl İlerleme Raporu hazırlanmaktadır. İlerleme Raporu çerçevesinde Azerbaycan hükümetinin gerçekleştirme sorumluluğunda olduğu reformlar değerlendirilmekte ve Eylem Planı'nda yer alan reformlara göre de gelecek yılın hedefleri tekrardan belirtilmektedir.

Azerbaycan İlerleme Raporları'nda genel olarak demokratikleşme ve insan hakları konularında yeterli gelişme sağlanmamasına değinilmektedir. Sivil toplum hareketleri, seçim kanunu ve baskılar raporlara olumsuz olarak yansıyan diğer konular arasındadır. Enerji ve doğalgaz kaynaklarında iş birliği konusu ise raporlarda yer alan olumlu gelişmeler içerisindedir. Dağlık Karabağ sorununa ise 2020 yılına kadar olan İlerleme Raporlarında barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği üzerine değerlendirme yapılmıştır (Mikayilov, 2019, s. 144).

İlerleme Raporlarının birkaç tanesi detaylı incelendiğinde de yukarıda bahsedilen konuların dikkat çektiği görülmektedir. 2012 yılı İlerleme Raporu,

örgütlenme özgürlüğünün yeterli olmadığına ve insan hakları, basın özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı konularına ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Ekonomik konularda reformlar olumlu karşılanırken Rekabet Kanunu'nun kabul edilmemesi eleştirilmiştir. Rekabet Kanunu'nun kabul edilmesi gerektiği ise Azerbaycan'ın 2013 yılında gerçekleştirmesi gereken reformlar arasında belirtilmiştir. Enerji, ulaşım, araştırma gibi konularda ise Komisyon olumlu görüş bildirmiştir. Dağlık Karabağ konusunda ise bir gelişme olmadığı vurgulanarak, sorunun barışçıl yollarla çözümüne tekrardan değinilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2012 and recommendations for action, 2013).

2013 yılı Azerbaycan İlerleme Raporu'na göre, Azerbaycan ve AB ilişkilerinin yoğun bir diyalog içerisinde olduğu söylenebilmektedir. Bu rapor 2012 yılıyla birçok konuda benzerlik göstermektedir. Demokrasi ve insan hakları konusunda ilerlemeler yine olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Sivil toplum çalışmalarının kısıtlanması, toplanma hakkının engellenmesi ve muhalefete uygulanan davranışlar eleştiri konusu olmuş ve olumsuz olarak karşılanmıştır. 2013 yılında Azerbaycan'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi bu konulara daha çok değinilmesine sebep olmuştur. Seçim dönemi içerisinde muhalif partilere yönelik engelleyici davranışlar, özgürlüklerin yok sayılması sebebiyle ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyecek şekilde nitelendirilmiştir. Ekonomi konusuna ise bir önceki raporda olduğu gibi olumlu sonuçlar yansımıştır (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and recommendations for action, 2014).

Daha önce belirtildiği gibi İlerleme Raporları Azerbaycan'la ilgili olarak aynı konular üzerine vurgu yapmaktadır. Art arta oluşan raporlara değinildiğinde 2012 ve 2013 yılı raporlarının aynı içeriklere sahip oldukları görülmektedir. Son olarak 2014 yılı İlerleme Raporu ise yine insan hakları ve demokratikleşme konularında yeterli gelişmenin olmadığını vurgulamaktadır. Azerbaycan'da 2014 yılında yürürlüğe giren sivil toplum kuruluşlarına yönelik kanun ise sivil toplum faaliyetlerinde zorluklar yaratması sebebiyle olumsuz karşılanmıştır. Ekonomik konular daha önceki raporlarda olduğu gibi olumlu olarak değerlendirilmiştir. Dağlık Karabağ konusunda gelişme olmadığı belirtilmiştir. 2014 yılında hukuki anlamda bakıldığında, ikili ilişkiler çerçevesinde Geri Kabul Anlaşması ve Vize Kolaylaştırma Anlaşması kabul edilmiş

ve yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaların yürürlüğe girmesi ise olumlu gelişmeler arasında yer almaktadır (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and recommendations for actions, 2015).

3.2.2.4. Doğu Ortaklığı

Avrupa Birliği içerisinde üye ülkeler arasında gerçekleşen görüşmelerde, İsveç ve Polonya 2008 yılında Doğu Ortaklığı projesinin oluşması gerektiğine dair görüş bildirmişlerdir. 2008 yılında ilgili konu, Komisyon tarafından Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi'ne sunulmuştur. Ortaklık kapsamındaki ülkeler, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler olarak belirlenmiştir. Böylece politika kapsamına Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Doğu Avrupa bölgesinde Belarus, Moldova ve Ukrayna ülkeleri Doğu Ortaklığı'na dahil edilmiştir. Ermenistan, Doğu Ortaklığı'nın sadece sosyal konularına katılım sağlamaktadır ve diğer konularda aktif olarak yer almaması ise Rusya ile olan stratejik müttefik ilişkileri sebebiyledir (Hamzaoğlu, 2020, s. 506 - 507).

2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında savaşa sebebiyet veren Güney Osetya sorununun ardından Avrupa Birliği, Güney Kafkasya'daki durumu kendi çıkarları için tehlike olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda Doğu Ortaklığı'nın Güney Kafkasya boyutunu oluşturmada çalışmalar hız kazanmıştır (Lapczynski, 2009, s. 150).

2009 yılında ise Komisyon'un bildirdiği Doğu Ortaklığı detayları Prag'da Doğu Ortaklığı Zirvesi ile değerlendirilmiştir. Zirvede ortaklığın amaçları, hedefleri ve kapsamı belirlenmiş ve Ortak Bildiri kabul edilerek Doğu Ortaklığı süreci resmi olarak başlamıştır. Ortaklıkla hedeflenen, bölgede iş birliği çerçevesinde siyasi, sosyal, ekonomik ve uluslararası konularda istikrar sağlamaktır. Hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, pazar ekonomisi gibi konular Avrupa Komşuluk Politikasında olduğu gibi öncelikli konular arasında yer almaktadır (Comission for European Communities, 2008).

Ortaklık kapsamında, her iki yılda bir AB ve ilgili ülkelerin temsilcilerin toplanıp bilgi alışverişinde bulunmaları gerektiği belirtilmektedir. Doğu Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikasında olduğu gibi ortaklığa dahil olan ülkelerin AB müktesebatına uyumunu gerekli kılmaktadır. Taraflara Dünya Ticaret Örgütü'ne üye

olmak şartıyla vize serbestliği, enerji ve ticaret konularında iş birliği öngörülmektedir. Doğu Ortaklığı'yla sağlanmak istenen asıl yapı, birçok konuda iş birliği çerçevesinde ortak alanları yaratılarak, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bağımsızlık kazanan ülkelerle AB ülkeleri arasında iyi ilişkiler kurulmasıdır (Communication From the Commission to he European Parliament ant the Council, 'Eastern Partnership', 2008).

Avrupa Birliği ve Doğu Ortaklığı içerisinde yer alan ülkeler arasındaki ilişkilerin çerçevesi ikili ilişkiler ve çok taraflı ilişkiler olarak iki alana ayrılmaktadır. Doğu Ortaklığı'nın ikili ayağında, Eylem Planlarında olduğu gibi her ülke için ayrı bir yapılanma oluşmaktadır. Taraf ülkelerin reformları gerçekleştirme oranlarına göre ise Ortaklık Anlaşmalarının imzalanması öngörülmektedir. Ülkelere sunulan teşvikler içerisinde, ülkelerin AB ekonomisine aşamalı olarak entegrasyonun sağlanması da uygun görülmektedir. Güvenlik önemli konular arasındadır ve sınır güvenliğinin sağlanması ülkeler ve AB için karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ortak konu ilan edilirken kişilerin serbest dolaşımı da önem arz eden diğer bir konu olarak belirtilmiştir. Doğu Ortaklığı'nın çok taraflı ayağı ise, ülkelerin başarı süreçlerini birbirlerine aktararak ortak hareket etme duygusunu aşılamayı amaçlamaktadır. Çok taraflılık, ülkeler arasında gerçekleşen değerlendirme toplantıları ve sivil toplum ortaklıkları ile sağlanmaya çalışılmaktadır (Mikayilov, 2019, s. 95 - 102).

Doğu Ortaklığı, Azerbaycan ve AB arasında ilişkilerin kapsamının arttırılması ve iş birliğinin sürdürebilir olmasını amaçlamaktadır. İlişkiler, demokrasinin ve insan haklarının Azerbaycan'da gelişmesine ve hukuk alanında AB'ye uyum sağlanan bir yapı kurulmasına yöneliktir. Azerbaycan ise ortaklığa karşı olan isteği ve çıkarları neticesinde 2011 yılında hukuk kuralları, mevzuat ve yasalarda AB normlarına uygun gelişimi amaçlayarak ulusal faaliyet programı oluşturmuştur. Azerbaycan Hükümeti aynı zamanda da sivil toplum alanındaki gelişmelere de olanak tanımaya başlamıştır (Hamzaoğlu, 2020, s. 508 - 509).

Doğu Ortaklığı, enerji alanında iş birliği sağlanmasına önemle değinmektedir. AB, Azerbaycan doğal kaynaklarına yüksek oranda ihtiyaç duyarken bu sebeple Doğu Ortaklığı'na verdiği önemi de arttırmaktadır. Azerbaycan ise sahip olduğu doğal kaynakların Doğu Ortaklığı ile güvenli bir şekilde Avrupa pazarına girişinden yanadır.

Bu bağlamda Doğu Ortaklığı, Azerbaycan ve AB arasında karşılıklı bağımlılık esasına dayanmaktadır.

Doğu Ortaklığı kapsamında, Azerbaycan ve AB arasındaki ikili temaslarda artış görülmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2011 yılında Brüksel'e ziyaret gerçekleştirmiş ve AB Konseyi Başkanı Herman van Rompuy ile bir görüşme sağlamıştır. 2011 – 2012 yıllarında AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, Dış Politika Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Stefan Füle Bakü'ye resmi ziyarette bulunmuşlardır (Kobzova & Alieva, 2012, s. 3). Aynı zamanda 2011 yılında ikili ilişkilerdeki önemli gelişmelerin biri; enerji alanında Güney Gaz Koridoru için deklarasyon imzalanmasıdır.

Azerbaycan ve AB arasında Doğu Ortaklığı'nın ardından 2010 yılı itibariyle Ortaklık Anlaşması için görüşmeler başlamıştır fakat Ortaklık Anlaşması için henüz net bir sonuç elde edilmemiştir.

3.2.2.5. Ortaklık Anlaşması Süreci

2004 yılında Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına ve 2009 yılında ise Doğu Ortaklığı'na dahil edilmesiyle birlikte daha önceki Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın üzerine birçok köklü değişimin gerçekleştiği görülmektedir. Bu sebeple Avrupa Birliği tarafından, ikili ilişkilere yeni bir ivme kazandıracak olan hukuki anlaşma konusu gündeme gelmiştir ve 2010 yılında Azerbaycan'a Ortaklık Anlaşması önerisinde bulunulmuştur.

Ortaklık Anlaşması, ikili ilişkilerde daha sıkı siyasi ilişkiler ve ekonomik iş birliği öngörmesine rağmen Azerbaycan anlaşma fikrine sıcak bakmamaktadır. Azerbaycan'ın bu konuda ki ilk görüşü toprak bütünlüğünün tanınmadığı gerekçesidir. Ekonomik anlamda ise DTÖ'ye üye olmayan Azerbaycan, DTÖ'ye üye olmadan anlaşmasının ekonomik anlamda Azerbaycan hükümetine yarar sağlayacağını düşünmemektedir. Genel çerçeveden bakıldığında ise; Azerbaycan hükümeti anlaşmanın AB tarafından oluşturulduğunu, daha çok AB çıkarlarına hizmet ettiğini ve bu sebeple Azerbaycan çıkarlarına hizmet etmeyen anlaşmaya gerek bulunmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak ise Azerbaycan'ın AB'ye yaklaşımının olumsuz olduğu görülmektedir (Cabbarova, 2019, s. 120).

Azerbaycan'ın Ortaklık Anlaşması'na olumsuz bakmasının ardından Stratejik Ortaklık Anlaşması gündeme gelmiştir. Azerbaycan, 2015 yılında Ortaklık Anlaşması'na alternatif bir oluşum olarak Stratejik Ortaklık Anlaşması'nı önermiştir. Bu anlaşma Azerbaycan çıkarlarını da yansıtırken ekonomi, enerji, iyi yönetişim, kurumların güçlendirilmesi, insan hakları, sivil toplum gibi konulara da değinmektedir. Sonuca bakıldığında ise, Stratejik Ortaklık Anlaşması ile ilgili birçok görüşme gerçekleşse de herhangi bir anlaşmanın imzalanmadığı görülmektedir (Cabbarova, 2019, s. 122 - 126).

3.3. Avrupa Komşuluk Politikası Kapsamında AB ve Azerbaycan Arasında Öne Çıkan Konular

Avrupa Komşuluk Politikasının ardından Azerbaycan ve AB arasında, politikanın amaçlarına uygun olarak, reformlar içeren Eylem Planı hazırlanmıştır. Eylem Planı'nın içerisindeki öncelikli konular arasında; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, enerji alanında iş birliği ve Dağlık Karabağ sorunu gibi önemli konular yer almaktadır.

İkili ilişkilere bakıldığında, öne çıkan ve gündemi daha fazla meşgul eden 3 konu yer almaktadır. Bunlardan ilki demokrasi konusudur ve Avrupa Birliği Azerbaycan'da demokrasinin gelişmesi gerektiğine dair her fırsatta söylemlerde bulunmaktadır ve belgeler, güncel olaylar ile söz konusu durumu öne çıkarmaktadır. Azerbaycan ise bu konuya değinmek ve reformlara uyum sağlamaktan kaçınmaktadır. Bu bağlamda demokrasi konusu, AB tarafından dayatılması ve Azerbaycan'ın günümüze kadar olan süreçte demokrasi anlamında gelişme göstermemesi sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Dağlık Karabağ konusu ise, Azerbaycan tarafından daha çok öne sürülen bir konudur. Azerbaycan hükümeti Dağlık Karabağ konusunda AB'nin uluslararası arenada yanında olmasını ve sorunun çözümünde aktif rol oynamasını beklemektedir. AB ise bu konuda çekimser kalmaktadır ve 2020 yılında yaşanan gelişmelerde ise konuyu Azerbaycan'ın kendi imkanları dahilinde çözüme kavuşturduğu görülmektedir. Son olarak ise enerji konusu, karşılıklı bağımlılık hususunda bu üç konu içerisinde en verim sağlayan konudur. Demokrasi ve Dağlık Karabağ konularını, taraflardan birinin daha çok öne sürdüğü görülürken enerji konusunda durum bu şekilde değildir. İkili ilişkilerde ekonomi anlamında verim sağlanırken enerji konusunda da iş birliği ve

karşılıklı yarar görünmektedir. Dolayısıyla enerji konusu iş birliğinin uygulanması sebebiyle öne çıkan konular arasındadır.

3.3.1. Demokrasi

Azerbaycan'da demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi ve Azerbaycan'ın AB normlarına uygun olarak demokratik bir ülke haline gelmesi gerektiği, ikili ilişkiler içerisinde yıllardır gündem olan bir konu olarak değerlendirilmektedir. Ortaklık ve İş birliği Anlaşması ile gündeme gelen demokrasi konusu Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı ile görüşülmeye devam etmektedir. Demokrasi konusu, Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı'nın öncelikli konuları arasında yer almaktadır. Özellikle AKP'den sonra Eylem Planı içerisinde gelişim gösterilmesi gereken konular içerisinde yer alan demokrasinin, Azerbaycan'da istenilen düzeye gelmesi için ilgili gelişmeler mali yardımlarla da desteklenmektedir.

Demokrasi konusunda AB, Azerbaycan'ın birçok konuda gelişme göstermesi gerektiğine dair söylemlerde bulunmakta ve resmî belgeler ile de söylemlerini desteklemektedir. Fakat Azerbaycan hükümeti bu konuda AB'ye katılmamakta ve aksi söylemlerde bulunmaktadır. 2014 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev "Azerbaycan'da özgürlüklere saygı duyulduğunu ve bu özgürlükler içerisine basın özgürlüğünün ve toplanma özgürlüğünün dahil olduğunu belirtmiştir" (Azerbaijan President İlham Aliyev addresses PACE, 2014). AB tarafındaki demokrasiye bakış açısı ve uluslararası kurumlar ise İlham Aliyev'in söylemlerinin tersini yansıtmaktadır.

İlham Aliyev'in konuşması ile aynı yıl Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi'ne göre Azerbaycan 175 devlet arasında 126. sırada yer almıştır. Azerbaycan bu sıralama ile, Doğu Ortaklığı içerisinde sadece Ukrayna'dan daha iyi durumdadır ve Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Ermenistan ve Gürcistan'dan ise daha geri bir sıralamaya sahiptir (Implementation of the European Neighbourhood Policy Statistics, 2014). Azerbaycan'ın bu sıralamadaki yeri, demokrasi konusunda durumun Azerbaycan'ın iddia ettiği bir yapıda olmadığını göstermektedir.

Yolsuzlukla mücadele konusunda Azerbaycan'ın gerekli önlemler aldığı da görülmektedir. Özellikle 2004 yılı itibariyle resmi çalışmalar başlamıştır. 2004 yılında

yolsuzluğun önlenmesine ilişkin olarak "Azerbaycan Cumhuriyet Kanunu" kabul edilmiştir ve ardından "Yolsuzlukla Mücadele Hakkında Devlet Programı" oluşturulmuştur. Böylece; yolsuzluğun tanımı yapılmış, yolsuzluğun önlenmesi gerektiği belirtilmiş ve süreç yasal düzene koyulmuştur (İşler & Kutluay Tutar, 2020, s. 36). Fakat yolsuzluğun azalmasında bir çözüm sağlamamıştır, yasalar pratiğe dökülmemiştir ve uluslararası veriler de bu duruma ışık tutmaktadır.

Basın özgürlüğü, AB tarafından Azerbaycan'ın demokrasi alanında eleştiriler aldığı bir başka konudur. Uluslararası raporlarda Azerbaycan'daki basın özgürlüğü sıralamalarda olumsuz gidişat sergilemektedir. 2014 Azerbaycan İlerleme Raporu'nda demokrasi alanında bir gelişme kaydedilmediği belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and recommendations for actions, 2015). 2015 yılı Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesine göre de Azerbaycan 180 ülke içerisinde 162. sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın 162. sırada olmasıyla basın özgürlüğünün durumu ülkede kötü olarak nitelendirilirken aynı zamanda bağımsız medya kurumları, insan hakları savunucularının ve gazetecilerin ülkede tutuklu olması veya ülkeyi terk etmelerine de değinilmiştir. 2019 yılında ise Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesinde, 180 ülke arasından Azerbaycan 166. sırada yer alırken 2020 yılında 168. sıraya gerilemiştir (Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, 2020). Fakat bu uluslararası göstergelere rağmen Kasım 2020 tarihinde İlham Aliyev verdiği bir röportajda "Azerbaycan'da özgür siyasi faaliyet, özgür medya ve konuşma özgürlüğü var" sözleriyle Azerbaycan'a basın özgürlüğü alanında yapılan eleştirilere ülkesinde basın özgürlüğü olduğunu iddia ederek cevap vermiştir (SonDakika.com, 2020).

Seçim özgürlüğü, Azerbaycan'ın uluslararası alanda yine geri planda kaldığı bir konudur ve demokratik anlamda olumsuz olarak değerlendirilmektedir. 2014 yılı Azerbaycan İlerleme Raporu'nda Azerbaycan'ın seçim standartlarını uluslararası seviyeye uygun hale getirmesi gerektiği belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and recommendations for actions, 2015). Freedom House verilerine göre de Azerbaycan 2015 yılında Doğu Ortaklığı içerisinde Beyaz Rusya ile birlikte en kötü iki ülke olarak belirlenmiştir. Freedom House son yıllardaki verilerinde de Azerbaycan'ı özgür olmayan bir ülke

olarak nitelendirmektedir (Fredoom House , 2020). 2018 seçimlerinde Azerbaycan'da İlham Aliyev'in 4. kez Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ise Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), seçimlerde ciddi usulsüzlükler yapıldığını belirtmiştir. AGİT bu söylemine gerekçe olarak, sandıkların önceden doldurulduğu ve seçimin birçok kuralının göz ardı edildiğini belirtmektedir (BBC News, 2018).

Uluslararası veriler ve AB raporlarına bakıldığında, Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı'nın amaçları arasında yer alan demokrasinin gelişmesi konusuna veriler ışığında Azerbaycan'da uyum sağlanmadığı görülmektedir. Fakat Azerbaycan hükümeti bu konuda, Eylem Planı içerisinde yer alan reformlara uymak yerine Azerbaycan'da demokrasinin, insan haklarının ve özgürlüğün sağlandığını belirterek yeterli gelişme göstermemektedir. Bu durum da AKP kapsamında ikili ilişkilerde demokrasinin önce çıkan konular arasında yer almasını sağlamaktadır.

3.3.2. Dağlık Karabağ

Dağlık Karabağ konusu, Azerbaycan ve AB arasındaki ilişkilerde öne çıkan konular arasında yer almaktadır. 1988 yılında başlayan bölgedeki çatışmalar ve devamında gelen süreçte; Azerbaycan toprak bütünlüğünü korumayı amaçlarken, Ermenistan ise toprak sınırlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. İki devlet arasında çatışmalara sebebiyet veren konu uluslararası arenayı da etkiler hale gelmiştir ve uluslararası örgütlerle bölgesel aktörler de konuya kayıtsız kalmayarak sürece dahil olmuşlardır. Uluslararası örgütler ve bölgesel aktörler çatışmalara karşı çıkıp konunun askeri güç kullanılmadan çözümüne taraf olsalar da 2020 yılında Dağlık Karabağ'ın statüsünün askeri çatışmalar neticesinde değiştiği görülmektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı öncesine dayanan konu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması itibariyle uluslararası arenada daha fazla yer almaya başlamıştır. AB için Güney Kafkasya politikalarında önem arz eden Dağlık Karabağ sorunu, aynı zamanda Birliğin güvenliği içinde AB'nin kayıtsız kalmaması gereken konular arasında nitelendirilmektedir. Avrupa Birliği, Dağlık Karabağ konusunda; askeri güç kullanımı ve çatışmaları önlemeyi, savaş

söylemlerini ortadan kaldırmayı ve müzakerelerin devam etmesi gerektiğini belirtmektedir (Simão , 2010, s. 17).

1992 yılında Minsk şehrinde Dağlık Karabağ sorununun, barışçıl yollarla çözümünün sağlanması için AGİT Minsk Grubu oluşturulmuştur. AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaları önleyerek, sorunun barışçıl çözümüne katkı sağlamak üzere oluşturulmuş bir siyasi yapılanma şeklidir (Klever, 2013, s. 5). 6 Aralık 1994 tarihinde AGİT'in Budapeşte Zirvesi'nde çatışmaları önlemek amacıyla dönemin eş başkanları olarak ABD, Rusya ve Fransa'nın yer aldığı Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu çalışmalarına bakıldığında, Dağlık Karabağ ile çeşitli önerileri bulunsa da konuyla ilgili olarak çalışmalarının başarıyla sonuçlanmadığı görülmektedir (Mikayilov, 2019, s. 172).

Minsk Grubu ve çalışmaları; silahları çatışmaların durdurulması ve anlaşmaların sağlanması, barış sürecinin sağlanması ve Minsk Grubu'nun toplanarak çatışmalarının çözümü için görüşmeler sağlaması üzerine oluşan bir yapıdır. BM, Minsk Grubu'nun bu yapısını desteklemektedir ve AB ise soruna doğrudan müdahale etmek yerine sürece AGİT Minsk Grubu çerçevesinde dahil olmaktadır (Cierco & Freire, 2005, s. 75). AB, güç kullanımına karşı çıkarak Dağlık Karabağ konusunu bölgesel güvenlik çerçevesinde ele almaktadır. Konunun devam eden sürecinde AB'nin hiçbir anlaşmaya aracılık etmediği de görülmektedir ve konuya sadece destek olmak amaçlı yaklaşarak, askeri güç kullanımının önlenmesine Minsk Grubu çerçevesinde dahil olmaktadır (Cabbarova, 2019, s. 134).

1994 yılında Dağlık Karabağ sorununda iki taraf arasında ateşkes sağlanmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında Sözleşme Hattı kurularak sınırlar konusunda ateşkes sözleşmesi ile anlaşmaya varılmıştır (Klever, 2013, s. 4).

2001 yılında Minsk Grubu önerilerinden ön plana çıkan üç çözüm planı, Haydar Aliyev'in talebi üzerine basında yer almıştır. "Paket Çözüm", "Aşamalı Çözüm" ve "Ortak Devlet" şeklinde belirlenen planlar uzun süre gizli tutulmuşlardır. Üç plan içerisinde de ekonomik konular ön plana çıkarılmıştır ve bölgenin kalkınması, yabancı yatırımın artması ve bölgede refahın yükseltilmesi konularına değinilmiştir. Fakat bu

çözüm planlarından iki tanesi Ermenistan ve bir tanesini de Azerbaycan'ın kabul etmemesi sebebiyle işleme alınmamışlardır (Arslanlı, 2016, s. 99).

2004 yılında Azerbaycan'ın AKP'ye dahil olmasına kadar AB'nin bölgeye olan yaklaşımı teknik ve mali yardımlarla sınırlı kalmıştır. Yardımlarla bölgede amaçlanan, ise savaş sebebiyle oluşan sosyal ve ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve güvenlik alanında yasa dışı göçün önlemesidir. 2003 yılında da AB, Güney Kafkasya'ya bölgedeki etnik sorunların ve çatışmaların çözümü için özel temsilci atamıştır ve bu durum da AB'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümü için atmış olduğu adımlardan biri olarak değerlendirilebilmektedir. AKP kapsamına Azerbaycan ve Ermenistan'ın dahil edilmesinin ardından Dağlık Karabağ konusunun uluslararası yankıları AB için önem arz etmektedir. AKP kapsamında Azerbaycan'ın AB'den destek beklemiş olduğu öncelikli konu Dağlık Karabağ konusudur. Azerbaycan hükümeti tüm toplantılarda ve söylemlerinde sorunun barışçıl yollarla çözülmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasının gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan, AB'den Dağlık Karabağ konusunun barışçıl yollarla çözümünde, AB'nin aktif rol almasını beklemektedir. AB ise sorunun AGİT çerçevesinde ve AB özel temsilcisi aracılığıyla çözülmesinden yana bir tutum sergilemiştir (Mikayilov, 2019, s. 174 - 175). AKP içerisinde AB ve Azerbaycan arasında önemli bir yer edinen Dağlık Karabağ konusu, Azerbaycan Eylem Planı ve Azerbaycan İlerleme Raporları içerisinde de yer almaktadır. Bu bağlamda Dağlık Karabağ konusu Azerbaycan ve AB arasında tarafların birbirlerinden beklentilerinin olduğu ve karşılıklı bağımlılık içeren bir konu olarak nitelendirilmektedir.

Minsk Grubu'nun çatışmaların önlenmesi ve bölgede barışçıl yollarla sağlanacak bir düzen kurulması için öneride bulunduğu planlardan biri de Madrid Prensipleri olarak adlandırılmaktadır. 2007 yılında Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Elmar Mamedyarov ve Ermenistan Dış İşleri Bakanı Vardar Oskanya'nın görüşmesinin ardından ilgili plan kamuoyuna açıklanmıştır (Mikayilov, 2019, s. 177). Azerbaycan ve Ermenistan Madrid Zirvesi'nde toprak bütünlüğü, askeri güç kullanmak ve self – determinasyon konularında mutabakat sağlamışlardır (Mahmadov, 2017, s. 102). Madrid Zirvesi'nde ele alınan konular taraflar için olumsuz bulunması sebebiyle olumlu bir sonuç sağlamamıştır. Madrid Zirvesi'nde ele alınan konular şu şekildedir:

- Ermenistan, Dağlık Karabağ harici işgal etmiş olduğu köylerden geri çekilecektir,
- Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü tanımlanacaktır,
- Göçmenlerin kendi topraklarına dönmesi sağlanacaktır,
- Ermenistan ve Azerbaycan arasında iletişim kanalları oluşturulacaktır,
- Bölgede uluslararası barış güçleri etkin olacaktır (Caşın & Kısacık, 2017 , s. 80 - 81).

Avrupa Birliği tarafından "Dağlık Karabağ Sorununun Barışçıl Çözümü için Avrupa Ortaklığı (EPNK)" projesi sorunun çözümünün barışçıl yollarla sağlanmasında atılan önemli adımlardandır. Projenin amacı, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi ve çatışmalar sonrasında bölgede rehabilitasyon çalışmalarının yürütülmesidir. EPNK ile odaklanılan konular; medya, çatışmalardan etkilenen gruplar ve kamu politikasıdır (European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh, EPNK Phase 1 - Project Summary).

2011 yılında Rusya'nın Kazan şehrinde Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Madrid Prensipleri üzerinde görüşler beyan edilmiş ve AGİT Minsk Grubu Eş başkanı Deavulle`de sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine tekrar değinmiştir. 2014 yılında da Fransa'nın arabuluculuğu ile iki taraf bir araya gelmiştir. Fransa bu görüşmede sorunun kalıcı çözümü için uluslararası hukuk kurallarına uyulması gerektiğini belirtmiştir (Arslanlı, 2016, s. 125 - 127).

2016 yılında ise uluslararası örgütler ve bölgesel aktörler açısından istenmeyen gelişmeler yaşanmış ve iki taraf arasında askeri gücün kullanıldığı Dört Gün Savaşı meydana gelmiştir. Böylece ateşkes sonrası ilk defa bölgede askeri güç kullanılmıştır ve savaş sonucu birçok kayıplar verilmiştir. Rusya'nın devreye girmesiyle de Azerbaycan ve Ermenistan Genelkurmay başkanlarının katıldığı Rusya görüşmesinde ateşkes kararı almıştır. Savaşın ardından Dağlık Karabağ konusu ile ilgili; hala sıcak çatışma alanı olduğu, gerektiğinde Azerbaycan'ın silahlı mücadeleden çekinmediği, Ermenistan'ın Rusya'dan beklediği desteğin yeterli olmadığı ve Azerbaycan ordusunun güçlü psikolojik yapısının bölgede var olduğu ortaya çıkmaktadır

(Mikayilov, 2019, s. 180). Yaşanan olay AGİT Minsk Grubu'nun yeniden konuda etkin olmasına sebep olmuştur. Rusya'nın ateşkeste etkin olma süreci sonucunda da Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bir koridor çizilmesi öngörülmüş ve Dağlık Karabağ'ın nihai statüsüne sonra karar verilmesi belirlenmiştir (Mahmadov, 2017, s. 105).

Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ise konuyla ilgili yapmış olduğu açıklamada; çatışmalardan endişe duyduklarını ve can kayıplarına ilişkin üzüntüsünü dile getirirken, AGİT Minsk Grubu'nu desteklediklerini ve ateşkese uyulması gerektiğini belirtmiştir (European Unınon External Actıon Servıce, 2016).

Dağlık Karabağ konusunda AGİT Minsk Grubu'nun ve AB'nin soruna müdahale etme kapasitesinin kısıtlı kaldığı görülmektedir. Azerbaycan hükümeti sorunun çözümüne barışçıl yollarla yaklaşırken, bu konuda AB'den destek sağlamak için çeşitli siyasi diyaloglar gerçekleştirmiştir. 2019 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov Brüksel'de AB-Doğu Ortaklığı Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmıştır. Konuyla ilgili Memmedyarov, AB'nin AKP hedeflerine ulaşması için Dağlık Karabağ sorununun ve işgalinin sona ermesi gerektiğini de toplantıda yeniden belirtmiştir (Avrasya İncelemeleri Merkezi Center For Eurasıan Studıes, 2019).

2020 yılında Dağlık Karabağ için taraflar askeri güç kullanarak tekrardan çatışmalar ile gündeme gelmişlerdir. 27 Eylül 2020 tarihinde Dağlık Karabağ Savaşı Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmalarla başlamıştır. Savaş esnasında iki tarafın da balistik füzeler kullandığı ve sosyal medya üzerinden çok fazla propaganda yaptığı görülmektedir (Mevlütoğlu, 2020). Haftalarca yaşanan çatışmalar iki taraflı olarak çok sayıda askeri ve sivil kayıplara sebebiyet vermiştir. Savaşın ardından Azerbaycan hükümeti askeri kayıp sayısının 2.783 ve Ermenistan ise 2.425 olduğunu bildirmiştir. Savaşta yaşanan sivil kayıpların ise her iki taraftan da en az 143 kişi olduğu belirtilmiştir (BBC News, 2020).

Dağlık Karabağ'daki çatışmaların neticesinde Dağlık Karabağ'ın en büyük ikinci şehri olan Şuşa'nın Azerbaycan kontrolüne geçmesinin ardından, Rusya'nın arabuluculuğuyla Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan başbakanı

Nikol Paşinyan arasında ateşkes imzalanmıştır. Böylece 10 Kasım 2020 itibariyle çatışmalar durdurulmuş tarafların bulundukları pozisyonları korumaları kararı alınmıştır. Azerbaycan, ateşkes anlaşmasıyla hem Dağlık Karabağ içinde ilerlediği alanlarda kontrolü sağlamış hem de Ermenistan'ın yedi bölgeden çekilme talebini kabul ettirmiştir ve böylece savaştan kazanç sağlayan taraf olmuştur (BBC News, 2020). Ateşkes anlaşmasının detayı, kalıcı barışın nasıl sağlanacağı konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir ve bu durum taraflar için şüphe yaratmaktadır. İlaveten ateşkese göre bölge Rus güçleri tarafından koruma altına alınacaktır ve Rus askerleri tarafların ateşkese uyum süreçlerini denetleyeceklerdir (Euronews, 2020).

AB'nin 2020 yılında bölgede yaşanan gelişmelere yaklaşımı, daha önce olduğu gibi AGİT Minsk Grubu'nu desteklemektir. Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, Dağlık Karabağ Savaşı'na ilişkin olarak, AGİT Minsk Grubu Eş Başkanlarını desteklediklerini ve medya haberleri ile bölgesel aktörlerin çatışmaya çekilmeye çalışıldığını belirterek sosyal medyadaki propaganda hareketlerine de tepki göstermiştir (Euronews, 2020). Josep Borrell aynı zamanda dış güçleri Dağlık Karabağ krizine müdahale etmemeleri için uyarmıştır (Dw.com, 2020).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ateşkesin ardından AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ sorununun çözümünde herhangi bir rol oynamadığını ve Minsk Grubu'nun ateşkes hakkında fikirler üretse de sonuçların olumlu olmadığını belirtmiştir (Rehimov, 2020).

Sonuç olarak, Avrupa Birliği Güney Kafkasya politikasında önemli konuma sahip olan Dağlık Karabağ sorununa doğrudan katılmak yerine dolaylı yollardan konunun çözümünde yer almaya çalışmaktadır. Azerbaycan ise AKP çerçevesinde AB'den en fazla destek beklediği konudan olumlu dönüşler göremediği için ve sağladığı zaferi askeri güç ile etmiş olması sebebiyle son zamanlarda AB ve AGİT Minsk Grubu'na karşı olumsuz yaklaşım sergilemektedir. 2020 yılında Azerbaycan'ın bölgede elde etmiş olduğu zafer ise ilerleyen yıllarda AB ve Azerbaycan politikası içerisinde gündemini koruyacak niteliktedir.

3.3.3. Enerji

Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinde zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerden biri olması sebebiyle önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın enerji kaynakları, ekonomik konular içerisinde ve ülke gelirlerinde ilk sıralarda yer almaktadır. Aynı zamanda enerji kaynakları, Azerbaycan'ın güvenliğinde ve jeopolitik konumunda önem arz eden konular arasındadır (Mahmadov, 2017, s. 74). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ekonomi faktörü, dış politikasında karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ilerleyen konular arasında ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın dış politikasında ekonomi alanında dış faktörlerle iş birliği sağlaması, AB pazarına açılmak ve uluslararası alanda kendine yer edinebilmesi için önem arz etmektedir. Azerbaycan`ın enerji alanında doğal kaynaklar açısından zengin olması ve Batı ülkelerinde enerjiye olan ihtiyaçlarının karşılanması, Azerbaycan'ı Batılı ülkeler için önemli bir devlet haline getirmektedir (Adalet, 2007, s. 37).

AB, petrol ve doğalgaz gibi enerji alanlarında bölgesinin ihtiyaçlarını, yüksek oranda ithalat ile sağlayan bir yapıdadır. Ortadoğu ve Rusya enerji kaynaklarına olan bağlılığını azaltmak isteyen AB, alternatif enerji kaynakları arayışına yönelmektedir. AB'nin enerji kaynaklarına ve enerji kaynaklarının ulaşımında güvenli güzergahlara olan ihtiyacı, Hazar Havzası ve Azerbaycan'ın AB için önemini yükseltmektedir (Demir, 2003, s. 380). Stratejik enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan ve özellikle Hazar Havzası, Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından jeopolitik öneme sahip olan alternatif bir bölgedir. Bu bölge, aynı zamanda Avrupa Birliği'nin enerji bakımından Rusya'ya olan bağımlılığının çeşitlenmesi için de alternatif taşıma güzergahı özelliğini de bulundurmaktadır (Mehmedli, 2017, s. 206).

Azerbaycan hükümeti bağımsızlığını kazanmasının ardından elinde bulunan enerji kaynaklarını aktif şekilde kullanmak üzere politikalar oluşturmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan hükümeti, güvenliğini sağlamak, uluslararası arenada güçlü konuma gelmek ve bağımsızlığını güçlendirmek adına çalışmalar yürütmektedir. Yabancı yatırımların Azerbaycan'da aktif olması, Azerbaycan'ın ekonomik anlamda iyileşmesi ve dış politikasında aktif sürece girmesi gibi birçok konuda ülkeyi güçlendiren önemli bir faktördür. 1994 yılında British Petroleum Company (BP)

önderliğindeki bir grup yabancı petrol şirketi, Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi) ile iş birliği çerçevesinde anlaşma imzalamıştır (Babalı, 2005, s. 30). Böylece Azerbaycan hükümeti enerji kaynaklarını kullanarak yabancı ülkelerle iletişimini arttırmaya başlamıştır.

Azerbaycan AB'nin enerji tedariki ve enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli ülke konumundadır ve bu konuda 20 Eylül 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" ile resmi gelişme sağlanmıştır. Anlaşma'nın imzalanması ile Azerbaycan hükümeti, elinde bulundurmuş olduğu petrol ve doğalgazı Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı (BTC) ve Bakü – Tiflis – Erzurum Boru Hattı (BTE) ile Avrupa'ya ulaştırmayı kabul ederek böylece hem kendi hem de AB enerji güvenliğini sağlamaya taraf olmaktadır (Mehmedli, 2017, s. 213).

2004 yılında Azerbaycan'ın AKP kapsamında yer alması, iki tarafın da enerji konusunda birbirlerinden beklentileri olduğunu göstermektedir. AB, enerji konusunda Azerbaycan kaynaklarının AB'ye aktarımının ve bu aktarımın güvenli ulaşım yolları ile enerji güvenliğini sağlayarak gerçekleşmesini beklemektedir. Aynı zamanda enerji konusunda dışa bağımlı olan AB, kendine alternatif enerji kanalları yaratarak yine bu noktada enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. Azerbaycan ise enerji konusunda AKP ile; Avrupa pazarına açılmayı, enerji güvenliğini sağlamayı ve uluslararası alanda aktif bir yapıya sahip olmayı beklemektedir (Merdan, 2019, s. 346 - 347). İkili ilişkilerde enerji, AKP kapsamında Eylem Planı içerisinde ve Doğu Ortaklığı kapsamında sıkça değinilen konular arasında yer almaktadır. Aynı zamanda enerji, iş birliğinin sağlanması ve karşılıklı bağımlılığın iyi şekilde yönetilmesi gibi etkenlerden dolayı önemli bir konu olarak nitelendirilmektedir.

2004 yılında AB ile Karadeniz, Kafkas ülkeleri ve onlara komşu olan ülkeler arasında Azerbaycan'ın da dahil olduğu Bakü Girişimi başlatılmıştır. Bakü Girişimi ile amaçlanan, Bakü Girişimi'nde yer alan ülkelerin enerji alanında AB ile bütünleşmesine katkı sağlamaktır. Aynı zamanda enerji kaynaklarının güvenli nakli ve alt yapının iyileştirilmesine değinilmektedir (Uçkan Dağdemir, 2007). AB ve Azerbaycan arasında 2006 yılında "Enerji Alanında Stratejik Ortaklığa Dair Anlaşma Memorandumu" imzalanarak enerji alanında iş birliği sağlamak amacıyla adım atılmıştır. Memorandum ile belirlenen hedefler şu şekildedir:

- Enerji konusunda Azerbaycan yasalarını AB müktesebatına uyumlu hale getirmek,
- Hazar Havzası ve Azerbaycan'dan AB'ye güvenli enerji akışını sağlamak,
- Teknoloji alanında uzmanlaşmış kişiler için uzman değişim programları oluşturmak,
- Kyoto Protokolü kapsamında enerji talep yönetimi sistemi oluşturarak enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji ve iklim değişikliği çerçevesinde önlemler almak (Mehmedli, 2017, s. 212).

AB ülkelerinin, Birlik dışına olan enerji bağımlılığı son yıllarda %54 civarındadır ve AB petrol, doğalgaz ve diğer yakıtların ihtiyacının yaklaşık üçte birini Rusya'dan ithal etmektedir (Güneş & Arslan, s. 41). Toplam enerji ihtiyacının %43'ünü Rusya'dan tedarik eden AB'nin enerji ithalatındaki %27'lik oranı ise doğalgaz oluşturmaktadır. Bu bağlamda Rusya, enerji konusunda AB'nin yüksek oranda bağlı olduğu bir ülkedir (Kutlu E. , 2015, s. 116). Ukrayna'nın AB'den yana tutum sergilemesinden sonra Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan kriz ise AB'ye en büyük enerji ithalatı sağladığı ülke olan Rusya'yı enerji konusunda değerlendirmesine imkân tanımıştır. Rusya, Ukrayna Krizi ile hem ekonomik yaptırımlar uygulamış hem de ülke de şiddetli çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeden sonra Doğu Ortaklığı içerisinde yer alan ülkeler ve AB için oluşan tehditler neticesinde ülkeler yeni arayışlara yönelmiştir. Ukrayna Krizi'nden sonra AB ise enerji konusunda Rusya'ya olan bağlılığını azaltacak yeni alternatif enerji yolları aramaya başlamıştır (Kutlu E. , 2018, s. 178). Azerbaycan bu yeni alternatifler içerisindeki ülkeler arasında yer almaktadır. 2018 yılı Avrupa Birliği verilerinde; %29,8 oranla Rusya petrol ithalatında ilk sırada yer alırken, Azerbaycan %4,6 oranla 8. sırada yer almaktadır. Rusya ve Azerbaycan arasında ki diğer alternatif ülkeler arasında Irak, Suudi Arabistan, Libya, Norveç, Kazakistan gibi ülkeler yer almaktadır. AB'nin doğalgaz ithalatında da Rusya %40,1 oranla ilk sırada yer alırken, Norveç, Cezayir ve Katar gibi ülkelerden sonra Azerbaycan doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak için başvurulan diğer ülkeler içerisinde yer almaktadır. (https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html, 2018).

2015 yılında Avrupa Komisyonu, Enerji Birliği başlıklı bir bildiri yayınlamıştır. Yeni enerji politikası ile enerjinin arz güvenliği, iç pazar, enerji verimliliği, emisyonun azaltılması ve yenilikçi bir yağı hedeflenmektedir (A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy, 2015). Avrupa'nın yeni enerji politikasında açıkça Rusya'ya olan bağlılığı azaltmaya değinilmese de hedefler arasındaki arz güvenliğiyle enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesine değinilmektedir. Bu bağlamda AB için kısa vadede en garantili çözüm olarak Azerbaycan'la olan ilişkilerin geliştirilmesi ve böylece enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Güney Gaz Koridoru (SGC) ise Azerbaycan'la olan iş birliğiyle AB'nin enerji arzını çeşitlendirmek için temel hedef olarak nitelendirilmektedir (Mikayilov, 2019, s. 157).

Azerbaycan ve AB arasında enerji alanında ilişkilerde BTC, BTE, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP) enerjinin Avrupa'ya nakli konusunda önem arz eden projelerdir. BTC, BTE, TAP ve TANAP dışında ise enerjinin güvenli ulaşım yollarıyla AB'ye aktarımını sağlayan Bakü – Tiflis – Kars Demiryolu Projesi de önem arz eden projeler arasındadır (Cabbarova, 2019, s. 142). Güney Gaz Koridoru ise enerji arzını çeşitlendirmek amaçlı oluşturulmuş ve Azerbaycan'daki Şah Deniz 2 projesi ile çıkarılan gazın AB'ye taşınmasını hedeflemektedir. SGC aynı zamanda BTE, TANAP ve TAP projelerini de içerisine alan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu bağlamda yeni boru hattı projeleri ve Azerbaycan'la mevcut enerji iş birliğinin güçlendirilmesiyle AB, enerji arzı alternatifindeki politikalarını sürdürmektedir (Mikayilov, 2019, s. 157).

AB, Azerbaycan'ın %36,7 oranla ticaret hacmindeki en büyük ortağıdır. AB, Azerbaycan'ın ihracatında %51, ithalatında ise %16 pay ile Azerbaycan'ın en büyük ihracat ve ikinci en büyük ithalat ortağıdır. AB'ye gerçekleşen ihracat oranlarında ise ilk sırada yakıtlar yer almaktadır (European Comıssıon, 2020).

Sonuç olarak, ikili ilişkilerin enerji konusunda karşılıklı bağımlılık ve iş birliği çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. Aynı zamanda enerji alanında iş birliği, AKP kapsamında tarafların çift yönü yarar sağladığı konu olarak ön plana çıkmaktadır. İkili ilişkilerde AB bölgesine enerji temin ederken ve enerji güvenliği sağlarken,

Azerbaycan ise Avrupa pazarında enerji alanındaki yerini ve ekonomisini güçlendirmektedir.

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin bölgesel ve ekonomik bir örgüt olarak başlayan oluşum süreci zamanla siyasi içeriğinin etkinlik kazanması ve dünyada yaşanan gelişmeler ile birlikte değişime uğramıştır. Bölgesel çalışmalarını küresel düzeye taşımayı amaçlayan AB, ulus üstü entegrasyon hareketi olarak bölge dışı faaliyetlerine de önem vermeye başlamıştır. Genişleme politikasının ardından yaşanan yorgunluklar ve Birliğe getirmiş olduğu sorumluluklarla, AB'nin amaçlarına uygun olacak şekilde 2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikası oluşturulmuştur. Avrupa Komşuluk Politikası, komşu ülkelere üyelik perspektifi sunmadan AB ve komşu ülkeler arasında ilişkilerin iş birliği çerçevesinde iki tarafa da yarar sağlayacak şekilde ilerlemesine olanak sağlamaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikasını açıklamaya yardımcı olacak en iyi teorilerden biri karşılıklı bağımlılık teorisidir. Karşılıklı bağımlılık teorisi, Soğuk Savaş'ın ardından çok kutuplu dünya düzenine geçişle önem kazanmıştır ve uluslararası ve bölgesel örgütlere önem vermektedir. Askeri güç, savaş ve terör olaylarına karşı çıkan bu teori, ikili ilişkilerde iş birliğinin önemine değinerek taraflar arasında fayda maliyet analizlerine yer vermektedir. Devleti tek aktör olarak kabul etmeyen karşılıklı bağımlılık teorisi, sivil toplum faaliyetleri, iletişim kanalları ve örgütler olmak üzere hükümet dışı aktörlere de önem vermektedir. Bu bağlamda, karşılıklı bağımlılık teorisi örgütlere verdiği önem ve AKP'nin oluştuğu Soğuk Savaş sonrası zaman dilimi itibariyle AB'nin oluşumu olan AKP'yi açıklamada öne çıkan bir teoridir. AKP de karşılıklı bağımlılık teorisi gibi iş birliğine önem vermektedir, tarafların birbirlerinden beklentileri vardır ve en önemlisi politikanın taraflara karşılıklı yarar sağlaması beklenmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası, ikili ilişkilerde askeri güç kullanımına karşı çıkarken aynı zamanda komşu ülkelerde demokrasi ve sivil toplum faaliyetlerine önem vermektedir. Bu teori ve politika arasındaki ortak noktalar sebebiyle, çalışmanın ilk bölümünde AKP'yi daha iyi anlamak adına karşılıklı bağımlılık teorisinin detaylarına yer verilmiştir.

2004 yılı öncesinde oluşan komşuluk ilişkileri tek çatı altında toplayan ve Kafkasya gibi yeni bölgeleri içerisine dahil eden Avrupa Komşuluk Politikası, komşu ülkeleri Birliğe üye yapmadan bu ülkelerle iyi ilişkiler kurma amacına hizmet

etmektedir. AKP ile Avrupa Birliği, sınırlarını genişletmeden bölgesel güvenliğini sağlamak, istikrarını arttırmak ve Birliğin etkinlik alanını genişletmek istemektedir. Politika kapsamında komşu ülkelere finansal yardımlar sağlayan AB bu ülkelerde demokrasi, hukuk ve insan haklarının gelişmesine katkı sağlarken bu şekilde komşu ülkeleri AB normlarına uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. Üye ülkeler ise kendilerine sağlanan mali yardımlar neticesinde, Eylem Planları içerisinde yer alan reformları yerine getirerek AB pazarına açılma gibi olanaklara sahip olmaktadırlar. Avrupa Komşuluk Politikası ile komşu ülkelerde yapılan iyileştirmeler AB'nin güvenlik ve ekonomi gibi alanlarına olumlu etkiler göstermektedir. Böylece politika kapsamında, komşu ülkelerde yaşanan olumlu gelişmeler hem ülkenin kendi siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarını olumlu etkilerken hem de bu ülkelerden AB'ye olumlu etkiler yansımaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikası içerisinde 16 ülke bulunmaktadır ve Azerbaycan bu ülkeler arasında yer almaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği ve Azerbaycan'ın karşılıklı bağımlılık çerçevesinde birbirlerinden beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentilerin detaylarına Eylem Planı içerisinde ve İlerleme Raporlarında yer verilmektedir. İkili ilişkilerde öne çıkan konular arasında ilk olarak demokrasi gelmektedir. Demokrasi konusunda AB, Azerbaycan'ın bu alanda gelişim göstermesini ve ülkede sivil toplum faaliyetlerine, adil seçimlere ve özgürlüklere olanak sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Fakat Azerbaycan bu konuda AB'nin demokrasi konusundaki söylemlerine karşı çıkarak yeterli gelişimi göstermemektedir. İlerleme raporlarında sıkça yer verilen demokrasi konusunda AB'nin AKP kapsamında beklentisini karşılanmamakta ve Azerbaycan bu konuda gelişim göstermemesi sebebiyle sıkça eleştirilmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu, AKP kapsamında Azerbaycan'ın bu politikaya taraf olmasında etkisi olan ve hatta politikadan olumlu geri dönüş beklediği en önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu içerisinde diğer ülke konumunda bulunan Ermenistan da AKP'ye üye ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda politika süresince Azerbaycan, sorunun çözümünde AB'nin aktif rol almasını beklemiştir. AB ise bu konuya çekimser kalarak sonunun çözümünde AGİT Minsk Grubu'nu destekleyen söylemlerden başka harekette bulunmamaktadır. 2020 yılında askeri güç kullanımı sonucunda sağlanan gelişmelere bakıldığında, Dağlık

Karabağ sorunun AKP kapsamında ele alınmasında istenilen başarının elde edilemediği görülmektedir. Böylece ekonomik anlamda olumlu verilere sahip olan Azerbaycan'ın AKP'den olan en büyük beklentisinin siyasi bir konunun çözüme kavuşması olduğu görülürken, 2020 yılında Azerbaycan'ın bu beklentiden olumlu sonuç alamadığı ve bu soruna kendisinin askeri yöntemlerle çözüm aradığı görülmektedir. Bu bağlamda AKP'nin Azerbaycan açısından tam anlamıyla beklentileri karşılamadığı anlaşılmaktadır.

İkili ilişkilerde diğer bir konu ise enerji alanında iş birliğidir. AB, enerji alanında dışa bağımlı bir oluşumdur ve bu alandaki ihtiyaçlarının çoğunu Birlik dışından tedarik etmektedir. AB'nin enerji alanında ilk sırada yer alan ithalat ortağı ise Rusya'dır. AB bu bağlamda, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak, güvenli enerji taşımacılığı sağlamak ve Hazar Havzası'nda etkin olan Azerbaycan'ın coğrafi konumunun öneminden faydalanmak amacıyla Azerbaycan'la AKP kapsamında olumlu ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Azerbaycan ise elinde bulunan enerji kaynaklarını uluslararası pazara taşımak ve SSCB'den kalan olumsuz izleri Batı'ya uyumlu hale gelerek gidermeyi amaçlamaktadır. Enerji konusu ikili ilişkilerde anlaşmaya varılan ve sürekli gelişen bir alandır. Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde enerji konusunda tarafların birbirlerine eşit olmayan şekilde fayda sağladıkları ve beklentilerinin karşılandığı görülmektedir.

AKP kapsamında AB ve Azerbaycan ilişkileri, sosyal ve siyasi alanlarda sekteye uğrasa da ekonomi alanında taraflara yarar sağlamaktadır. Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan bu politikadan istediğini elde edemezken, AB ise demokrasi alanında Azerbaycan'dan olumlu karşılık alamamaktadır. Fakat enerji konusunda AB'ye enerji güvenliği, enerji tedarikinde çeşitlilik sağlayan AKP, Azerbaycan'a ise ekonomik anlamda büyük katkılar sağlamaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında, yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan için AKP, uluslararası arenaya açılma ve kabul görürlüğünü arttırma olanağı sağlamıştır. Aynı zamanda Azerbaycan'da AKP kapsamında görülen yenilikçi reform hareketleri ülkeye katkılar sağlarken, Azerbaycan'dan AB'ye gelebilecek olası tehlike arz eden konuların da önüne geçmektedir. AKP kapsamında aynı zamanda halkların birbiriyle olan iletişimi sağlanmaktadır ve birçok konuda Azerbaycan'a teşvikler verilmektedir. Dağlık

Karabağ konusunda AKP ile istediğine ulaşamayan Azerbaycan diğer konularda tamamen olumsuz sonuçlar almış değildir. AB ise bölgede yürütmüş olduğu çalışmalar neticesinde enerji alanında yararlar sağlarken aynı zamanda Azerbaycan ile yürütülen komşuluk ilişkisi Birliğin güvenliğine ve istikrarına katkı sağlamaktadır.

Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde Avrupa Komşuluk Politikası, Azerbaycan örneğinde olduğu gibi her konuda taraflara yarar sağlama özelliği gösterememektedir. Bu durum AKP içerisinde yer alan 16 ülkenin farklı özelliklere sahip olması ve her birinin aynı amaçlar altında birleştirilmesinin hedeflenmesinden kaynaklanmaktadır. Politikaya bakıldığında ülkelerde sekteye uğrayan konular olsa da mali yardımlarla beraber genel olarak ikili ilişkilere fayda sağladığı görülmektedir. Komşu ülkelerdeki reform hareketlerinin de her ülkede farklı zaman dilimlerinde işlevsellik kazanacağı düşüldüğünde, AKP'nin uzun vadede olumlu etkilerinin görüleceği söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Alibani, R. (1996). "Collective Political Co-operation in the Mediterranean" Security Challenges in the Mediterranean Region. Londra: Frank Cass.

Arı, T. (2013). Uluslarası İlişkiler Teorileri. Bursa: Mkm Yayıncılık.

Arslanlı, A. (2016). Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Ankara : Berikan Yayınevi.

Biçer, S. (2003). "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci". B. Dedeoğlu. Dünden Bugüne Avrupa Birliği. İstanbul: Boyut Kitapları, s. 397 – 418.

C.Morse, E. (1976). Interdependence in World Affairs. New York: The Free Press.

Caşın , M., & Kısacık, S. (2017). Kafkasya`da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Barış Sarkacı. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Chan, S. (1984). İnternational Relations in Perspective . New York: Macmillan Publishing Company.

Demir, A. F. (2003). "AB'nin Güney Kafkasya Politikaları". B. Dedeoğlu. Dünden Bugüne Avrupa Birliği. İstanbul: Boyut Kitapları, s. 363 - 395.

Griffiths, M. (2009). Fifty Key Thinkers in International Relations. Oxon: Routledge.

Held, D., & McGrew, A. (2014). Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması. Büyük Küreselleşme Tartışması. içinde Ankara: Phoenix Yayınevi.

Karauçak Oğuz, Ş. (1991). Avrupa Topluluğu'nun Akdeniz Politikası. İstanbul: İKV Vakfı Yayınları.

Karluk, R. (2005). Avrupa Birligi ve Türkiye. İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R. (2014). Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar. İstanbul: Beta Yayınları.

Keohane, R. (2002). Power and Governance in A Partially Globalized World. New York: Routledge.

Keohane, R., & Nye, J. (1977). PowerandInterdepence: World Politics in Transition. PowerandInterdepence. Boston: Little Brown Company.

Keohane, R., & Nye, J. (2014). "Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve ne olmuş yani ?). D. Held, & A. McGrew. Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Lister, M. (1997). The European Union and the South: Relations with Developing. New York: Routledge.

Mikayilov, İ. (2019). Avrupa Komşuluk Politikası ve Avrupalılaşma : Azerbaycan Örneği. Ankara: Astana Yayınları.

Richardson, J. L. (2008). The Ethics of Neoliberal Institutionalism,. New York: The Oxford University Press.

Robertson, D. (1976). The Community's Mediterranean Policy in a World Context, The EEC and the Mediterranean Countries. Cambridge: Cambridge Press.

Sancaktar, Y. D. (2013). Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar. İstanbul: Beta Yayınları .

Slantchev, B. (2011). Military Threats: The Cost of Coercion and the Priceof Peace. Cambridge: Cambridge University of Press.

Sönmezoğlu, F., Güneş, H., & Keleşoğlu, E. (2013). Uluslararası ilişkilere Giriş. İstanbul: Der Yayınları.

Waites, N., & Stavdiris , S. (1999). The European Union and MediterraneanStates", The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean. Londra: MacMillian –New York: St.Martin's.

MAKALELER, DİĞER BASILI YAYINLAR

Abbaslı, G. (2018). Avrupa Komşuluk Politikası Bağlamında Azerbaycan Avrupa Birliği İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Adalet, İ. (2007). Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. Avrasya Etüdleri, 51(01), 95 -122.

Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. Ankara Üniversitesi SBT Dergisi, 51(01), 95-99.

Ayvaz, M. (2009). Avrupa Komşuluk Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Babalı, T. (2005). Implications Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project. Perceptions Winter, 10(4), 29 - 60.

Başçıl, H. (2013). Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Avrupa Birliği - Çİn Halk Cumhuriyeti İlişkileri 1975 - 2010. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Berber, S. (2009). Ortadoğu'nun Demokratikleşmesi Bağlamında Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Cabbarova, G. (2019). Azerbaycan'ın Dış Poitikası ve Azerbaycan - Avrupa Birliği İlişkileri. Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Furuncu, Y. (2016). Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Enerji Bağımlılığı ve Güvenlik İlişkisi: Türkiye Örneği. Doktora Tezi. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Düzce.

Gautron, J. C. (1995). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Siyasi Dengeleri. (D. Tezcan, Dü.) Avrupa Araştırmaları Dergisi, 5(1-2), 133-146.

Gürkaynak, M., & Yalçıner, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6(23), 73-92.

Hamzaoğlu, H. (2020). Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Çerçevesinde Azerbaycan - Avrupa Birliği İlişkileri. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(21), 497 - 513.

Hatipoğlu, E. (2004 - 2005). Yeni Komşuluk Politikasi'nin Avrupa Birliği (AB)-Rusya İlişkilerine Etkisi. Akademik Araştırmalar Dergisi, 6(23), 95 - 108.

Hüseynov, F. (2000). Azerbaycan - AB İlişkileri (Hukuksal Çerçeve). Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniveritesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Işıksal, H. (2004). To What Extend Complex Interdepence Theorists Challenge to Structural Realist School of International Relations. Alternatives:Tuskish Journal of Internaitonal Relations, 3(2-3), 130-156.

Kal, j. (1978). "A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdepence". International Organization, 32(2), 521.

Kelley, J. (2006). New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy. Journal of Common Market Studies, 44(1), 29 - 55.

Kelley, J. (2006). New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy. Journal of Media and Communication Studies, 44(1).

Keohane, R., & Nye, J. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 12(46), 79-104.

Keohane, R., & Nye, J. (1998). Power and Interdepence in the Information Age. Foreign Affairs, 77(5), 81-94.

Kroll, J. A. (1993). The Complexity of Interdependence. International Studies Quarterly, 37(3), 322-323.

Kutlu, E. (2015). Avrupa Komşuluk Politikası Ekseninde Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Politikaları. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, İzmir.

Kutlu, E. (2018). Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımı. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9(2), 169 - 189.

Kutlu, M. (1997). Avrupa ve Akdeniz Ortaklığı. İKV Dergisi, 3(5), 4-7.

Lunch, D. (2003). “The EU: Towards a Strategy”. The South Caucasus: A Challenge for the EU. Chaillot Papers 65, 171 - 191.

Mahmadov, A. (2017). Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasının Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Marks, J. (1996). High Hopes and Low Motives: The New Euro-Mediterranean Partnership Initiative. Mediterranean Politics, 1(1), 25-42.

Mehmedli, E. (2017). Azerbaycan - Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü. Akademik Bakış dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi(61), 206 - 215.

Merdan, A. S. (2019). Avrupa Birliği - Azerbaycan İlişkileri . Yönetim ve Ekonomi, 26(2), 339 -360.

Oğuş, N. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Soğuk Savaş Sonrası Çin - Hindistan İlişkileri. Yüksek Lisan Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Oktay, E. (2015). Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan:Eleştirel Bir Değerlendirme. Bilig, (75), 75 - 102.

Oneal, J., & Russett, B. (1997). The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdepence and Conflict 1950-1985. Internaitonal Study Quarterly, 41(2), 267-294.

Özdemir, H. (2008). Uluslarası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. A.Ü.S.B.F. Dergisi, 63(03), 113-144.

Özgürbüz, S. (2012). Bir Normatif Güç Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Güney Kafkasya Ülkeleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parfitt, T. (1997). Europe’s Mediterranean Designs: An Analysis of the Euromed Relationship with special reference to Egypt. Third World Quarterly, 18(5), 865-881.

Pulat, A. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014. İran Çalışmaları Dergisi, 1(2), 93 - 114.

Shıkhalızada, J. (2020). Azerbaycan'ın Avrupa Birliği İle Ortaklık ve İşbirliğinin Temelleri. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Smythe, E. (1980). International Relations Theory and the Study of Canadian - American Relations. Canadian Journal of Political Science, 13(1), 121-147.

Stiftung, F. E. (1998). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye. İstanbul: Ekonomi Forumu.F 36.

Şanlı, F. B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, 2(3), 160-166.

Uzun, E. (2003). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 1 - 32.

Yüceer, G. (2019). Karşılıklı Bağımlılık Çerçevesinde Putin Dönemi Türkiye - Rusya İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

AB Parlamentosu. (2004). European Parliament Resolution on the European Neighbourhood Policy (2004/2166(INI)). Parlamento Kararı. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0272_EN.html / 21 Ocak 2019.

Avrasya İncelemeleri Merkezi Center For Eurasıan Studıes. (2019). https://avim.org.tr/tr/Bulten/AZERBAYCAN-AB-NIN-KOMSULUK-POLITIKASI-ICIN-KARABAG-IN-ISGALI-SONA-ERMELI / 26 Nisan 2020.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2017). AB Azerbaycan İlişkileri. https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-azerbaycan-iliskileri-894 / 01 Şubat 2020.

Avrupa Konseyi Azerbaycan Daimi Temsilciliği. (2014). Azerbaijan President İlham Aliyev addresses PACE. Strazburg. https://en.president.az/articles/12149 / 21 Nisan 2020.

Barcelona Declaration and Work Programme. (1995). https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/barcelona_declaration.pdf / 29 Aralık 2019.

BBC News. (2018). https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43741814 / 20 Kasım 2020.

BBC News. (2020). https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55164241 / 15 Aralık 2020.

Calleya , S. (2002). European Union Policy Towards The Mediterranean: The Euro-Med Partnership and Region Building. The Convergence of Civilizations? Constructing a Mediterranean Region Conference. Lizbon. https://ies.berkeley.edu/research/Calleya-EuroMedPartn.pdf / 05 Mart 2020.

Caritas Europa. (2012). European Neighbourhood Policy And Eastern Partnership Initiative. Background Paper. http://www.caritas-europa.org/module/FileLib/EasternPartnershipback groundpaper.pdf / 21 Aralık 2019.

Chammari, K., & Stainer, C. (tarih yok). Guide to Human Rights in the. Euro-Mediterranean Human Rights Network. https://euromedrights.org/english/barcelonaprocess/civil_society/ 01 Mart 2020.

Cierco, T., & Freire, M. (2005). Regional Security and the Nagorno-Karabakh Conflict. Primavera, 110(3), 59 - 86. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.908.8888&rep=rep1&type=pdf / 26 Nisan 2020.

Comission of the European Communities. (2008). Communication From the Commission to he European Parliament ant the Council, 'Eastern Partnership'. COM (2008) 823 Final. Brussels. https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EN/1-2008-823-EN-F1-1.Pdf / 27 Nisan 2020.

Comission of the European Communities. (1990). Bulletin of the EC, 12 - 90. (http://aei.pitt.edu/view/eusries/GENERAL=3ABulletin_of_the_EEC=2FEC=2FEuropean_Union.html / 25 Mart 2020.

Comission of the European Comminities. (1993). TACIS Annual report from the Commission 1991 and 1992. COM (93) 362 final. Brussels. http://aei.pitt.edu/5630/ 12 Şubat 2020.

Comission of the European Communities . (2015). Comission of the European Communities, Delivering on a New European Neighbourhood Policy. JOIN(2012) Final 14. Brussels. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en / 20 Mayıs 2020.

Comission of the European Communities. (2015). Comission of the European Communities, Review of the European Neigbourhood Policy. JOIN (2015) Final 50. Brussels. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/joint-communication_review-of-the-enp.pdf / 05 Mart 2020.

Comission of the European Communities. (1990). SEC (90) 812 Final. Brussels. http://aei.pitt.edu/4402/1/4402.pdf / 15 Mayıs 2020.

Commission of the European Communities. (1991). Comission of the Communities, Bulletin of the EC, No:12, Volume:23. Brussels. http://aei.pitt.edu/view/eusries/GENERAL=3ABulletin_of_the_EEC=2FEC=2FEuropean_Union.html / 15 Ocak 2020.

Commission of the European Communities. (2003). Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Suthern Neighbours. COM (2003), Final 104. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0104:FIN:EN:PDF / 06 Mart 2020.

Commission of The European Communities. (2004). Communication From the Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper. COM 2004, 373 Final. Brussels. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf / 06 Mart 2020.

Commission of the European Communities. (2008). Barcelona Process: Union for the Mediterranean. COM (2008), Final 823. Brussels. https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EN/1-2008-319-EN-F1-1.Pdf / 27 Nisan 2020.

Commission of the European Communities. (2008). Eastern Partnership. COM (2008), Final 823. Brussels. https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EN/1-2008-823-EN-F1-1.Pdf / 27 Mart 2020.

Commission of the European Communities. (2011). Commission of the European Communities, A New Response to a Changing Neighbouhood. COM (2011) Final 303. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0303:FIN:en:PDF / 01 Mayıs 2020.

Dartan, M., & Hatipoğlu, E. (2001). Avrupa Birliği Genişleme Sürecinin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesine Etkileri. Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 9(2), 81 - 92. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1460 / 20 Şubat 2020.

Dw.com. (2020). https://www.dw.com/tr/ab-da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9Fa-d%C4%B1%C5%9Far%C4%B1dan-m%C3%BCdahale-kabul-edilemez/a-55083915 / 15 Aralık 2020.

EU (1994a) Corfu European Council Presidency Conclusions. (1994). http://aei.pitt.edu/1444/1/corfu_june_1994.pdf / 28 Aralık 2019.

EU (1994c) Essen European Council Presidency Conclusions. (1994). https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00300-1.EN4.htm / 28 Aralık 2019.

EU (1996). The MEDA Regulation, Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/88aab2ec-870a-4849-afe7-310138a70c2b/language-en / 07 Mart 2020.

EU (1999) Stuttgart Third Euro-Mediterranean Conference Conclusions. (1999). Stuttgart: EuroMed http://www.euromed-seminars.org.mt/archive/ministerial/iii-stuttgart.htm / 26 Şubat 2020.

EU (2000a) The Barcelona Process, Five Years on 1995–2000, European Commission. (2000). Luxembourg. www.emwis.org / 15 Şubat 2020.

EU (2000b) Marseille Fourth Euro-Mediterranean Conference Presidency Conclusions. (2000). https://europa.eu/comm/external_relations / 18 Şubat 2020.

EU (2001a), Communication from the Commission, The European Union's Role in Promoting Human Rights and Democratization in third Countries, COM(2001) 252 final. (2001, Mayıs 08). Brussels. http://aei.pitt.edu/id/eprint/37812 / 15 Şubat 2020.

EU (2002b) 5th Euro-Mediterranean Conference of Foreign Ministers Presidency Conclusions. (2002). Valencia https://europa.eu/comm/exter-nal_relations / 17 Şubat 2020.

EU-Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement. (1996). Lüksemburg https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21999A0917%2801%29 / 15 Şubat 2020.

Euronews. (2020). https://tr.euronews.com/2020/11/16/dagl-k-karabag-bundan-sonra-ne-bekliyor / 01 Aralık 2020.

Euronews. (2020 https://tr.euronews.com/2020/10/07/ab-den-dagl-k-karabag-uyar-s-d-s-aktorler-yalan-haberlerle-savasa-cekilmeye-cal-s-l-yor / 05 Aralık 2020.

European Comission. (2006). EU - Azerbaijan Action Plan. https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf / 21 Mart 2020.

European Commission. (2008). The European Commission‟s Tacis Programme 1991-2006, "A Success Story". Organization for Security and Co-operation in Europe: https://www.osce.org/files/f/documents/2/1/34459.pdf / 22 Şubat 2020.

European Comission. (2013). Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2012 and recommendations for action. SWD(2013) 88 final . Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013SC0088&from / 25 Nisan 2020.

European Comission. (2014). Implementation of the European Neighbourhood Policy Statistics. SWD(2015) 77 final . Brussels https://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/2015/enp-statistics-report-2014_en.pdf / 23 Nisan 2020.

European Comission. (2014). Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and recommendations for action. SWD(2014) 70 Final. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0070&from=EN / 27 Nisan 2020.

European Comission. (2015). A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. COM(2015) 80 final. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF / 21 Nisan 2020.

European Comission. (2015). Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2014 and recommendations for actions. SWD(2015) 64 final. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015SC0064&from= / 27 Nisan 2020.

European Comission. (2020). https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/azerbaijan/ 21 Aralık 2020.

European Commission. Lebanese Republic Country Strategy Paper 2007 – 2013 and National Indicative Programme https://www.localiban.org/IMG/pdf/enpi_csp_nip_lebanon_en07-013.pdf / . 15 Mart 2020.

European Council. (2003). European Security Strategy - A secure Europe in a better world. Brussels. https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/european-security-strategy-secure-europe-better-world/# / 06 Mart 2020.

European Neinghbourhood and Partnershıp - Azerbaijan, Country Strategy Paper 2007 - 2013. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/dsca/dv/dsca_20130321_13/dsca_20130321_13en.pdf / 21 Şubat 2020.

European Neinghbourhood and Partnershıp Instrument - Azerbaijan, Natıonal Indıcatıve Programme 2007 - 2010. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/national_ind_progr_azerbaijan.pdf / 15 Şubat 2020.

European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh, EPNK Phase 1 - Project Summary. https://eeas.europa.eu/archives/delegations/georgia/documents/projects/epnk_phase_1_-_project_summary.pdf / 26 Nisan 2020.

European Unınon External Actıon Servıce. (2016). Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the escalation in the Nagorno-Karabakh conflict. European Unınon External Actıon Servıce: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2921/statement-high-representativevice-president-federica-mogherini-escalation-nagorno-karabakh_en / 26 Nisan 2020.

European Union. (2014, Mart 11). Regulation (EU) No 232/2014 of The European Parliament and of teh Council, Establishing a European Neigbourhood Instrument. Official Journal of the European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0232 / 28 Mart 2020.

Fredoom House . (2020). https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-world/2020 / 21 Aralık 2020.

Güneş, M., & Arslan, T. (2018). Enerji Bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı. International Journal of Humanities and Education, 33 - 60. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468674 / 27 Nisan 2020.

https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html. (2018). 20 Aralık 2020.

Ikenberry, G. J. (1996). The Future of International Leadership. Political Science Quarterly, 111(03), 385 - 402. https://www.jstor.org/stable/2151968?seq=1 / 21 Aralık 2019.

İşler , K., & Kutluay Tutar, F. (2020). Yolsuzlukla Mücadele: Seçilmiş Ülke Örnekleri. İzmir Sosyal Bilimler Dergis, 2(1), 30 -41. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1067465 / 16 Temmuz 2020.

Kahraman, S. (2008). AB- Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu. Journal of Yaşar University, 3(12), 1731- 1742. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179208 / 21 Aralık 2019.

Klever, E. (2013, September 24). The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan:An overview of the current situation. European Movement, 1 - 27. https://europeanmovement.eu/wp-content/uploads/2015/05/2013.09-Current-situation-Nagorno-Karabakh./ 26 Nisan 2019.

Kobzova, J., & Alieva, L. (2012). The EU and Azerbaijan: Beyond Oil. European Council On Foreign Relations(57), 1 -11. https://ecfr.eu/publication/the_eu_and_azerbaijan_beyond_oil/ 20 Nisan 2020.

Kurtbağ, Ö. (2003). Avrupa - Akdeniz Ortaklığı: Barselona Süreci. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3(1), 73 - 92. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aacd/issue/50089/642659 / 15 Kasım 2019.

Lapczynski, M. (2009). The European Union’s Eastern Partnership: Chances and Perspectives. Caucasian Review of International Affairs, 3(2), 143 - 155. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/cria/v3i2/f_0016587_14339.pdf / 20 Nisan 2020.

Marchetti, A. (2005). Barcelona, Neighbourhood and Beyond. Center for European Integration Studies https://www.uni-bonn.de/~uzswac/marchetti / 25 Şubat 2020.

Mevlütoğlu, A. (2020). Uluslararası İlişkiler Konseyi, Panorama. https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/05/2020-daglik-karabag-savasina-dair-askeri-stratejik-gozlemler/ 27 Kasım 2020.

Noutcheva, G., & Emerson, M. (2005). From Barcelona Process to Neighbourhood Policy" Assessments and Open Issues. CEPS Working Document. https://www.ceps.eu/ceps-publications/barcelona-process-neighbourhood-policy-assessments-and-open-issues/ 05 Temmuz 2020.

Ovalı, S. (2008). TRACECA Projesi ve Türkiye. International Journal of Economic and Administrative Studies, 1(1), 152 - 169. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/202051 / 15 Şubat 2020.

Pace, M. (2004). The Euro-Mediterranean Partnership and the Common Mediterranean Strategy? European Union Policy from a Discursive Perspective. Geopolitics, 2(9), 292 - 309. https://research.birmingham.ac.uk/portal/en/persons/michelle-pace(b93f9c6d-297a-4046-abbb-bef652816d05)/publications.html?page=6 / 21 Şubat 2020.

Patten, C., & Solana, J. (2002). Joint Letter on Wider Europe. www.biu.ac.il › iasei › _html_ / 21 Aralık 2020

Prodi, R. (2002). A Wider Europe - A Proximity Policy as the Key to Stability. Brüksel. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_02_619 / 06 Mart 2020.

Rehimov, R. (2020). aa.com.tr. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangi-bir-rol-oynamadi/2074886# / 15 Aralık 2020.

Samur, H. (2006). Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları. Dicle Ünivesitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10 -11 (12-13-14-15), 163 - 196. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/213934 / 15 Aralık 2009.

Simão , L. (2010). Engaging Civil Society in the Nagorno Karabakh Conflict:What Role for the EU and its Neighbourhood Policy ? MICROCON Policy Working Paper 11, 1 -37. https://www.academia.edu/309616/Engaging_Civil_Society_In_the_Nagorno_Karabakh_Conflict_What_Role_for_the_EU_and_Its_Neighbourhood_Policy / 25 Nisan 2020.

Smith, K. (2005). The outsiders: the European Neighbourhood Policy. International Affairs, 81(4), 757 - 773. http://eprints.lse.ac.uk/17012/ 01 Aralık 2019.

SonDakika.com. (2020). https://www.sondakika.com/haber/haber-aliyev-acti-agzini-yumdu-gozunu-kendisine-basin-13737541/ 30 Kasım 2020.

Tınar, M. Y. (1998). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye. Ekonomi Forumu. İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung. http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Ekonomi%20Forumu/1998/Avrupa%20Birligi-nin%20Akdeniz%20Politikasi%20ve%20Tuerkiye.pdf / 25 Mart 2020.

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı. http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa / 21 Kasım 2020.

Uçkan Dağdemir, E. (2007). Avrupa Birliği'nin Enerji arz Güvenliği için Dış Enerji Politikası Arayışları. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10991/131535 / 26 Nisan 2020.

Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi. (2020). https://rsf.org/en/ranking / 31 Kasım 2020.

Üzümcü, A., & Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi. Avrasya Etüdleri, 45(1), 171 - 199. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/422111 / 21 Ocak 2020.

ÖZGEÇMİŞ

Yazar Özlem AKÇAY, ilk ve orta öğretimini tamamladıktan sonra, 2013 yılında Gebze Anibal Anadolu Lisesi'nden mezun olmuştur. 2017 yılında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuş ve aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Aynı zamanda özel sektörde çalışan Özlem AKÇAY, halen Kocaeli Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.